

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

**PROCES ZPROSTŘEDKOVÁNÍ PRACOVNÍ
MIGRACE UKRAJINCŮ V TRANSNACIONÁLNÍM
POLI**

Mgr. Viktor Rumpík

Plzeň

2018

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Etnologie

Disertační práce

**PROCES ZPROSTŘEDKOVÁNÍ PRACOVNÍ
MIGRACE UKRAJINCŮ V TRANSNACIONÁLNÍM
POLI**

Mgr. Viktor Rumpík

Školitel:

Mgr. Tomáš Hirt, Ph.D.

(Katedra antropologie, FF ZČU)

Plzeň 2018

Poděkování: Na tomto místě bych chtěl poděkovat za cenné konzultace a připomínky mému školiteli dr. Tomáši Hirtovi, oponentovi disertačních tezí prof. Hynkovi Jeřábkovi, oborové radě za podnětné kritiky i připomínky, dále i vyučujícím na Katedře antropologie ZČU. Ale tato práce nevznikla jen díky akademii. Absolventská práce je výslednicí interakcí s mnoha dalšími osobami, které tvořily výplň mého terénu, jsou jimi především všichni informátoři. Jmenovitě bych rád poděkoval Zolikovi, Ivanovi „Ochranikovi“, Olze G. a Oleně – ačkoliv jsou jména smyšlená – „vy“ víte o koho jde...

Dále bych rád poděkoval zesnulému profesorovi Michajlo Tivodarovi, docentu Igoru Lichteji, doktorce Oksaně Kičak za vlídné přijetí a pomoc na Katedře starověku a středověku Užhorodské národní univerzity, která mi poskytla zázemí pro první kroky výzkumu v zahraničí v letech 2014/2015.

Velký dík patří rovněž kolegům z Diakonie Západ, zejména Honzovi Vaňkovi a Honzovi Neckářovi za to, že mi v časech výzkumu i psaní práce poskytli volnější pracovní režim. Děkuji za podnětné komentáře a pomoc kolegyni Eli. Stejně tak děkuji institucím, které jsou zmíněny v této práci a se kterými vstupuji do diskuzí v Plzni. Děkuji i kolegovi Petrovi Barochovi z OPU, za skvělé tipy a kauzy.

Avšak největší dík věnuji mé ženě Kristině za to, že při mně stála po celých pět let dlouhého snažení i nicnedělání, že přežila mé výjezdy na Ukrajinu a že se mnou zůstala i přes všechny peripetie, které můj výzkum provázely. Tato práce by bez její podpory a pomoci nikdy nevznikla!

Poslední velký dík patří mojí mamince, že mě vždy vedla ke vzdělání, sestrám, které mě podporovaly a mým nejmilovanějším zesnulým dědovi Jendovi a babičce Mařence, jejichž život se pro mě stal inspirací do budoucna! Všem si velmi vážím!

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracoval sám a na základě vlastního výzkumu. Vyznačil jsem všechny použité prameny, tak jak bývá zvykem v akademickém prostředí.

Viktor Rumpík

Podpis: .....

Obsah

1	ÚVOD	1
1.1	Předmět výzkumu	4
1.2	Cíle disertační práce	5
2	NÁSTIN SOUČASNÉ ČESKO UKRAJINSKÉ MIGRACE	7
2.1	Tematizace ukrajinského zprostředkovávání.....	10
3	SOUČASNÝ STAV POZNÁNÍ A TEORETICKÁ ČÁST	12
3.1	„Klientský systém“ v ČR	12
3.2	Teoretická východiska a konceptuální ukotvení.....	18
3.2.1	Sociální pole a jednání.....	19
3.2.1.1	Svět/pole zaměstnávání.....	23
3.2.1.2	Svět/pole zprostředkovatelů a migrantů.....	24
3.2.1.3	Svět/pole migrační politiky	29
3.2.2	Proces a změna – svět zprostředkovávání.....	31
3.2.3	Zprostředkovávání a pole zarobitky.....	32
3.2.4	Teorie migračních sítí	33
3.2.4.1	Transnacionalismus a sítě	36
3.2.5	Integrace a adaptace.....	38
4	METODOLOGIE.....	41
4.1	Volba předmětu výzkumu.....	42
4.2	Vymezení terénu.....	43
4.3	Jednotlivá pole a jeho aktéři	45
4.3.1	Pole zaměstnávání	46

4.3.1.1	Stručný popis situace zahraničních pracovníků v Plzeňském kraji.....	49
4.3.1.2	Zaměstnávání cizinců v Plzeňském kraji	52
4.3.2	Pole zprostředkovatelů/migrantů	53
4.3.2.1	Kdo je tedy „klient“?	63
4.3.3	Pole migrační politiky.....	64
4.3.3.1	Nestátní organizace ve službách státu	72
4.4	Konstrukce dat a informátoři	75
4.4.1	Zúčastněné pozorování	76
4.4.2	Informátoři	83
4.4.2.1	Klíčové informátoři	87
4.4.3	Další metody konstrukce dat	90
4.5	Kvantitativní předvýzkum.....	91
4.6	Etika výzkumu a problémy v terénu	92
4.6.1	Moje zaměstnání a etika výzkumu.....	93
5	VÝSLEDKY	94
5.1	<i>Socialnyi vzrys</i> – předvýzkum	94
5.1.1	Místo původu	96
5.1.2	Věk	97
5.1.3	Typ pobytu v České republice a jeho délka	97
5.1.4	Povolání a výdělek na Ukrajině	98
5.1.5	Povolání v České republice	99
5.1.6	Spolupráce se zprostředkovatelem a platba za zprostředkování.....	101
5.1.7	<i>Push a pull</i>	101
5.1.8	Kategorizace na základě kvantitativních dat.....	102
5.2	Kritika konceptu „klientského systému“	103
5.2.1	Proč konceptuální změna?	105

5.2.2	Transformace a proces.....	110
5.2.3	Návrh nového konceptu.....	114
5.2.4	Proces zarobitkování	115
5.2.5	Podmínky vzniku zarobitkování a aktéři	117
5.2.6	Zarobitkování skrze sociální sítě	118
5.2.7	Vztahy aktérů a komunita	121
5.2.8	Míra exkluzivity	126
5.3	Proces zarobitky, zprostředkovávání a strategie zarobitčanů	128
5.3.1	Opouštění – <i>leaving</i>	129
5.3.1.1	Důvěryhodnost informací	131
5.3.1.2	Informace o pobytech.....	133
5.3.1.3	Víza, pobyty, <i>bezviza</i>	142
5.3.1.4	Zprostředkování „polských víz“	147
5.3.1.5	Zprostředkování nelegálního překročení hranic a práce	148
5.3.1.6	Další typy strategií.....	149
5.3.1.7	Půjčky na cestu	150
5.3.2	Příjezd – <i>arriving</i>	154
5.3.2.1	Doprava do České republiky	154
5.3.2.2	V České republice	158
5.3.2.3	Zaučení do práce	162
5.3.3	Adaptace – <i>adaptation</i>	165
5.3.4	Transnacionalizace – <i>transnationalizing</i>	178
5.4	Shrnutí výsledků	186
5.4.1	Kritika konceptu „klientský systém“ a proces zarobitkování	187
5.4.2	Zprostředkovávání pracovní migrace jako proces	191
5.4.3	Problém integrace vs. adaptace	193
6	ZÁVĚR	197
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	200

8	RESUMÉ	213
9	PŘÍLOHY	218
9.1	Seznam publikovaných prací studenta	218
9.1.1	Články v recenzovaných časopisech	218
9.1.2	Recenze:	218
9.1.3	Ostatní publikační činnost:	219
9.1.4	Příspěvky a rozhovory v médiích:	219
9.2	Obrazové přílohy	220

1 ÚVOD

„Klient, klienti, to říkaj jenom ty Zakarpatci, to ale nejsou ani Ukrajinci – oni jsou hlavně Rusíni, víš jako... oni to ale převzali taky z toho prostředí mafiánského, ale pletou to všechno dohromady... Nejprve to fungovalo tak, že sem lidi přijeli a prostě si sami hledali práci, nebyli víza, nic, normálně přijeli a makali... potom tu byla skupinka, která začala dělat kšefty, různé party... rozumíš, ale to jako nebyli jako mafiáni nebo tak, jenomže když jeli domu, tak je různý chtěli ojetat... nejdřív jim nabízeli třeba auta koupit, to auto pak ale nejelo... potom různý další ojetávky... nakonec je i přepadávali atd. Oni na to rychle přišli, jak se na ty Čechy bránit... měli taky svoje známý – tak třeba podívej se, oni různý lidi sem pašujou cigára, vozí holky, cenný kovy, na tom se bohatne, ne na nějaký práci, nějakých chudáků. No a tyhle ty bohatý a vlivný, fakt jako že mafiáni, začali nabízet ochrannou ruku – tomu se říká jako kryša. Oni pak byli jako jejich klienti...“ (Vasilij S.).

Tématem disertační práce je pracovní migrace Ukrajinců do České republiky. Pojednává o sociálních praxích a podmínkách, které formují pracovní migraci Ukrajinců od 90. let 20. století. Především se zabývám procesy zprostředkovávání pracovní migrace a dopadem těchto procesů na integraci jedinců do společnosti.

Předmětem výzkumu, jsou sociální praxe ukrajinských migrantů, zprostředkovatelů migrace a dalších aktérů v transnacionálně situovaném sociálním poli, které se rozprostírá mezi Českou republikou a Ukrajinou. Snažím se porozumět *procesům* probíhajícím v kontextu tohoto pole, to znamená *sociálním praxím*, které jej tvoří, resp. vzorcům jednání a myšlení aktérů, kteří se v poli migrace mezi Ukrajinou a ČR pohybují.

Díky vnějším činitelům, kterými jsou zejména evropská i domácí migrační politika, situace na trhu práce a ekonomická případně sociální

situace obou zemí, se sociální praxe aktérů proměňují v čase, čili i sociální pole transnacionální migrace nelze chápat jako statickou a jasně ohraničenou jednotku, ale jako dynamický a heterogenní soubor vzájemně se podmiňujících procesů. Terén, ke kterému se práce vztahuje, je proto velmi obtížné identifikovat ve stylu „můj výzkum proběhl ve vesnici XY na ostrově Z“. Proto jsem jako ústřední motiv, kolem kterého můj terén takřikajíc rotuje, zvolil fenomény zprostředkovávání a *zarobitkování*¹. Sleduji tak sociální praxe, které se zprostředkováváním práce v ČR lidem z Ukrajiny souvisejí, resp. aktéry, kteří v různých rolích v procesu zprostředkovávání práce vystupují.

Výzkum je ukotven v syntéze klasických i současných teoretických konceptů sociální vědy a jeho přínos ke studiu migrace spočívá ve snaze o opuštění zaužívaných a nekriticky opakovaných výkladových modelů, jako je např. představa „klientského systému“, resp. ve snaze podívat se na proces zprostředkovávání práce v ČR skrze jiné teoretické perspektivy než je v kontextu české sociální vědy i praktické politiky zvykem. Migrační badatelé až moc často zapomínají na sociologii a antropologii jako na přínosné vědy, které pomáhají v objasnění migračních fenoménů. Antropologie a spolu s ní i sociologie patří k vědám, které k migraci zaujímají tradičně pozici mikropřístupu (Brettel a Hollifield 2008). Tato práce nabízí ale pohled z více stran a právě triangulace dat a zdroje, které jsem použil, odpovídají spíše syntéze přístupů makro a mikro.

Tato práce má dvě části – kritiku konceptu „klientského systému“²

---

¹ Zprostředkovávání uvádím v nedokonavém vidu. Zdůrazňuji tak nekončící a trvajícím proces tohoto migračního jevu.

Zarobitkování je počestělý, mnou vytvořený termín, vycházející z aktérské perspektivy a z kořene ukrajinského slova „zarobitka“ (*заробитка*). Jedná se o práci Ukrajinců v zahraničí, nebo na nejobecnější úrovni obecně o pracovní migraci (blíže viz pozn. pod čarou č. 3).

² Termín „klientský systém“ a „klient“ užívám v uvozovkách v textu záměrně, abych upozornil na jeho problematičnost, kterou se dále v textu zaobírám podrobněji. V případě, že termín není v uvozovkách, vnímám jej jako běžné slovo – např. klient sociální služby. V některých případech je termín v kurzívě – tím odkazuji na jeho význam, kdy *klientelismus* znamená instituci založenou na formě nerovného vztahu; nebo korupční jednání; vzájemný vztah podřízenosti a moci, ochrany a patronství (srov. heslo klientelismus: Keller 2017).

vedenou na teoretické úrovni a návrh nového konceptu na základě empirického výzkumu. Vedle toho přináší další poznatky a konceptuální návrhy v kontextu řešení ukrajinské migrace. Práce je poměrně skeptická vůči různým názorovým proudům, stejně jako vůči takovému sociálně politickému diskurzu, který *a priori* poukazuje na „dobrou praxi“ v oblasti integrace Ukrajinců. Spojení *integrace Ukrajinců* je samo o sobě dosti problematické a složité. Zatím se zdá, že nedochází k soužití, začleňování se, nebo odbourání překážek na obou stranách. Proto věřím, že práce by mohla být i přínosem pro sociálně politickou praxi, spíše než jen soustavou teoretických a kritických postojů. Pojednám o záměru kriticky reflektovat dosavadní přístupy k pracovní migraci Ukrajinců, a také užívané koncepty, které jsou v souvislosti s "ukrajinskou" migrací v odborné literatuře automaticky používány („klientský systém“, „klient“, „komunita“).

Konkrétně se těmto tématům věnuji na příkladu pracovní migrace Ukrajinců ze západní Ukrajiny do plzeňského regionu. Dlouhodobý terénní výzkum probíhal od roku 2013 do roku 2017. V první řadě svoji disertační práci chápu jako etnografickou (ve smyslu výzkumu založeném na participativních metodách) empirickou studii, ovšem její významnou součástí je kritická reflexe dosavadních interpretací migrace do ČR, resp. dosavadních studií o tzv. „klientském systému“. V disertační práci užívám mimo jiné části studií, které jsem napsal v letech 2014 – 2018 v rámci doktorského i magisterského studia a řádně je cituji.

Struktura textu kopíruje standardy disertační práce. Po úvodu následuje vymezení předmětu a cílů disertační práce. V krátké kapitole o česko – ukrajinské migraci naznačím první data o migraci Ukrajinců do České republiky a poprvé tematizuji zprostředkovávání migrace. V úvodu teoretické části se věnuji zevrubně tématu „klientského systému“ ve studiích českých i zahraničních badatelů a následuje teoretická a konceptuální část, kde se vymezuji proti

strukturálně-funkcionalistickému, resp. systémovému pojetí migrace a imigrace. Hovořím o sociálním poli, procesu a dále používám pojmy a koncepty současných migračních studií – např. síť, adaptace a integrace. Text je ve 4. kapitole zaměřen na metodologii disertačního výzkumu. Zabývám se zde komplikacemi při konstrukci terénu i při vymezení aktéřského pole a mých informátorů, nezapomínám ani na etické aspekty výzkumné a publikační práce.

Výsledky jsou zpočátku doplněny o kvantitativní data a jejich obecnou analýzu. Vyhodnocení dotazníkového šetření napomohlo doplnit kvalitativní sběr dat o fázi předvýzkumu, která se však prolínala i se samotným zúčastněným pozorováním. Následuje metateoretická, ovšem na empirii založená, kritika teorie „klientského systému“ a návrh konceptu nového. V ryze etnografické části dochází v kapitole 5.3 ke zhodnocení a interpretaci procesů zprostředkování a zarobitkování a k vysvětlení i popisu praxí migrantů. V závěru se věnuji výsledkům celého výzkumu a obšírněji se zamýšlím nad problematikou integrace. Celá práce je doplněna o závěr, bibliografické odkazy, seznam zkratk a přílohy v podobě fotografií.

1.1 Předmět výzkumu

Předmětem výzkumu jsou sociální praxe ukrajinských migrantů, zprostředkovatelů migrace a dalších aktérů v transnacionálním poli sociálních vztahů, které nazývám *pole zarobitky*³. V práci se zabývám, na základě dlouhodobého etnografického výzkumu a analýzy textů, problémem zprostředkovávání pracovní migrace. Vycházím z kritiky

---

³ Termín – koncept pole zarobitky a zprostředkovávání zarobitky vychází z jazykové podobnosti ukrajinského slova Zarobitka – z ukrajinského *заробити* (zarobiti) – vydělat si. V zakarpatské ukrajinštině existuje několik slov pro termín *vydělat si peníze, pracovat – працювати, заробляти гроші*. Přivýdělek na Ukrajině – *підроботка*, v zahraničí (někdy i jako brigáda, výdělek, přivýdělek) – *заробитка*. Zde důležitý kmen – *робити* spolu ve spojení s *за кордоном* – za hranicí, v zahraničí – vzniká termín ЗАРОБИТКА – ZAROBITKA. Alternativou může být slovo *фушка* – *fuška*, užívaný ve významu ilegálního výdělku – př.: „Chodit na fušku.“ – mimo obvyklou pracovní dobu, bez smlouvy.

konceptu „klientského systému“ a navrhuji alternativní koncept *zprostředkovávání zarobitky*, resp. *sociální pole zarobitky*. Ve svém výzkumu nezaměřuji pozornost pouze na krátkodobou práci Ukrajinců v ČR v rámci návratové (cirkulační) pracovní migrace, ale soustředím se i na proces usazování Ukrajinců v ČR, čili *integraci* a *adaptaci*, který je do značné míry formován sociálním polem zarobitky. Tato témata diskutuji na základě teoretických východisek a empirických poznatků antropologického terénního výzkumu.

Pojem *zarobitka* znamená v této práci sociální praxi ukrajinských migrantů. Termín vychází z aktérského výrazu *заробляти гроші* (vydělat/vydělávat peníze; viz pozn. č. 3). Jezdit na *zarobitky* (zarobitkovat) je poměrně rozšířený jev po celé Ukrajině. V této práci operuji s počestěnou verzí lidového „termínu“, který se napříč Ukrajinou i mezi ukrajinskými migranty běžně používá⁴. Samotná praxe zarobitky, zprostředkovávání a zarobitkování bude vysvětlena v následujících částech práce. Pro začátek se spokojme s tím, že se jedná o práci ukrajinských migrantů v zahraničí prostřednictvím třetí osoby – subjektu (zprostředkování, agenturní zaměstnávání, práce přes třetí osobu).

1.2 Cíle disertační práce

Téma migrace z Ukrajiny do ČR uchopuji ve dvou rovinách. První rovina je konceptuální a druhá rovina je empirická. Cílem konceptuální (teoretické) části práce je kritika pojmového aparátu současné sociální a sociálně-politické vědy hovořící o konceptu tzv. „klientského systému“,

---

⁴ V antropologii je zcela běžné užívat aktérských pojmů v poloze pojmů analytických a konceptuálních (teoretických). Podobně někteří autoři užívají takových termínů zcela běžně k vystihnutí podstaty nějakého jevu – např. J. Grygar – *mrówki/mrowkování; děvůšky atd.* (Grygar 2016). V zahraničí (viz např. Borenkova 2012) se užívá rovněž aktérských pojmů zcela běžně – v případě zprostředkovávání pracovní migrace můžeme hovořit například o tzv. *blatu*. Slovo *blat* znamená v ruštině formu korupčního jednání vzájemných služeb a protislužeb. *Blat* znamená privilegovaný přístup k výhodnějším komoditám, službám i nemateriálním zdrojům skrze sociální sítě (Pesmen 2000 cit in Borenkova 2012, viz dále v textu).

jeho znovupromyšlení (*rethinking*) a navržení termínu nového – vhodnějšího. Cílem empirické části je interpretace procesů zprostředkovávání a pracovní migrace. Tato část je završena diskuzí o integraci cizince do české společnosti ve spojení s pracovní migrací.

Prvním cílem je tedy kritická reflexe dosavadního užívání konceptu „klientský systém“ a toho, jak je v rámci sociální vědy a sociální politiky nahlíženo na ukrajinskou pracovní migraci. Jde o znovupromyšlení a metateoretickou kritiku určitého konceptu z hlediska alternativních koncepcí. Autory užívaný pojem „klientský systém“ je svým, byť ustáleným pojmenováním matoucí. „Klientský systém“ je vnímaný autory jakožto organizace pracovní migrace Ukrajinců.

Vzhledem k aktuální situaci se rekonceptualizace tématu jeví jako nezbytná. Vybízí k ní užívání pojmu „klientský systém“ v rozličných kontextech – expertním, mediálním, lidovém, které jsou s organizací pracovní migrace spjaté. Zabývám se otázkou, do jaké míry lze hovořit o zprostředkovávání pracovní migrace jako o *systému*. Důležitou aspirací této práce tak je znovupromyslet obecné představy o ukrajinské pracovní migraci, adaptaci a zprostředkovávání na základě procesuálního přístupu, konceptu sítí a transnacionalismu. Tato snaha se vine celou prací jako niť a provazuje teoretickou i empirickou část.

Druhým cílem práce je etnografie a interpretace. Práce se zde zabývá migranty, státem, zaměstnavateli, zprostředkovateli. Zabývá se procesem zprostředkovávání pracovní migrace. Navazuje tak volně na první část práce. V závěrečné části se věnuje také vlivu zprostředkovávání na integraci migranta.

2 NÁSTIN SOUČASNÉ ČESKO UKRAJINSKÉ MIGRACE

Česká republika je tradiční cílovou zemí ukrajinských pracovních migrantů. Vazby pro ekonomicky motivovanou migraci sahají zhruba do přelomu 19. a 20. století (blíže viz Magocsi, Rychlík a Zilynskyj 2015: 425 – 452). Kontakty obou historických území, byť nebyly tak časté, sahají do období raného novověku v 15. – 16. století a položily tak základy styku obou regionů, které historicky vznikaly mezi oběma územními celky (srov. Zilynskyj a Kočík 2001). Vznik historických, kulturních a zejména sociálních vazeb učinil z České republiky oblíbenou pracovní destinaci Ukrajinců.

Ukrajinci se stahují primárně do průmyslových oblastí republiky a valná většina přichází ze západní Ukrajiny. V rámci migrace z Ukrajiny se historicky etablovala soustava sociálních praxí, které jednotliví aktéři ve svém jednání reprodukují. Maximalizují zisky a snaží se minimalizovat rizika migrace při pracovní migraci s postupným procesem adaptování se na cílové prostředí. Zprostředkovávání je tak uskutečňováno v měnícím se a vnitřně provázaném sociálním poli. Změna je nesena skrze jednání aktérů, jejich interakce a tok těchto interakcí. Migrační vztahy mezi Ukrajinou a Českou republikou jsou výsledkem mnoha faktorů. Česká republika je pro Ukrajince jednoznačně zemí cílovou, méně potom zemí tranzitní. Migrace Ukrajinců do České republiky a vztahy mezi oběma zeměmi ovlivňují politické, demografické i ekonomické faktory – které zvnějšku působí na podobu migrace v obou regionech. V České republice i přes konec hospodářské krize, kdy tento výzkum začínal, pobývalo dle statistik v roce 2012 438 tis. legálních migrantů. Jejich počet se navyšoval v průběhu let přes 439 tis. v roce 2013, či 465 tis. v roce 2015 až po překročení půlmilionové hranice na 524 tisíc v roce 2017 v souvislosti s rozvojem ekonomiky a nových migračních trendů po skončení hospodářské krize (ČSÚ: Počet... 2018). *„Zatímco ještě v roce 2007 Česko migrací získalo 84 tisíc lidí, v čase se tyto počty výrazně snižovaly*

až do záporného propadu v roce 2013. Po překonání krize a s nastupujícím ekonomickým boomem se postupně situace narovnávala a pozitivní migrační saldo se od roku 2014 pohybuje mezi 15 a 30 tisíci.“ (Drbohlav 2018).

Ukrajinci v České republice tvoří největší imigrační populaci. Přesněji se na území ČR nachází 117 061 Ukrajinců s přechodným, nebo trvalým pobytem (ČSÚ: Počet... 2018). V roce 2015 se jednalo o 105 614 osob ukrajinské národnosti (Cizinci v České... 2016) v předchozích letech byly počty na čísle 113 000 (Cizinci v České... 2013). Česká republika je tranzitní a imigrační zemí s populací asi 4% migrantů (srov. např. Německo – 10 %; Polsko 0,2%; Slovensko cca 1,5%; Rakousko 11 - 13% populace) – (Čermák a Lupták 2015). V Plzeňském kraji se počet legálně pobývajících cizinců za poslední roky změnil minimálně. Počty se pohybují okolo 27 000. V roce 2015 dle statistické ročenky ČSÚ bylo na území Plzeňského kraje na konci roku 2015 27 304 cizinců, v Plzni – město poté 13 649 (Cizinci v České... 2016).

Ve vztahu k ukrajinské menšině se na území Plzeňského kraje v roce 2015 nacházelo 5 606 Ukrajinců a v Plzni samotné pak 3410 (Cizinci v České... 2016). Jedná se tak o nejpočetnější migrační skupinu cizinců na území Plzeňského kraje, před tradičními Slováci a Vietnamci (srov. Cizinci v České... 2017). Většina Ukrajinců, uvedených ve statistikách disponuje přechodným, nebo trvalým pobytem. Další skupina zde pobývá s krátkodobými – tzv. schengenskými vízy, sezónními vízy, nebo jsou zde bez víza v rámci bezvízového styku. Nemluvím zde samozřejmě o těžko postižitelných migrantech v iregulárním postavení a nezjistitelném množství Ukrajinců s dokumenty členských států EU.

Převážná většina ukrajinských pracovních migrantů tradičně pochází ze západní Ukrajiny (Zakarpatská, Lvovská, Ivanofrankivská oblast). Tyto oblasti jsou díky geograficky vzdálenému politickému centru

Ukrajiny blízké spíše střední Evropě. Dlouhodobě aspirují na autonomii a situačně vyzdvihují příslušnost k bývalému Československu. Jedná se o regiony, které jsou dlouhodobě na periferii, s nestabilní ekonomikou a v sociální recesi. Ukrajinská migrace do České republiky je tak převážně ekonomicky motivovanou migrací. Vedle toho se zde nachází žadatelé o azyl a azylanti, či držitelé doplňkové ochrany, kde Ukrajinci dlouhodobě i aktuálně zauímají první místo v počtu udělených azylů a podaných žádostech (srov. Seidlová 2016:72 – 93).

V posledních letech dochází i k dalším typům ekonomicky motivované migrace, jako je vysílání ukrajinských pracovníků polskými firmami v rámci směrnice Evropského Společenství 96/71/ES. Zejména striktní a nepružná imigrační politika zapříčiňuje obcházení zákona prostřednictvím vysílání, které má být dočasné a dle zákona i v mezích důstojné práce. Vysílání pracovníků a práce na tzv. „polská víza“ navazuje na strategie pracovníků založené zprostředkovateli již na začátku desetiletí. Nesmíme ale zapomínat, že se jedná jen o jednu z možných strategií ekonomicky motivované migrace Ukrajinců do ČR (více viz Trčka, Moskvina, Leontiyeva, Lupták a Jirka 2018).

Ukrajinci tak tvoří určitě největší migrační skupinu cizinců ze zemí mimo EU a tradičně jsou i na první příčce v počtu migrantů celkem i v Plzeňském kraji. V průběhu let Ukrajinci stabilně zauímají zhruba jednu čtvrtinu všech migrantů v České republice. Hned na začátku bych však rád uvedl, že statistická data jsou, jako výkladový model migračních studií, často přeceňována. Nevíme, kolik nelegálních migrantů pobývá na území ČR bez patřičných dokumentů, nevíme, kolik občanů Evropské unie pracuje a žije v ČR bez přihlášení k pobytu a tak jsou počty migrantů dle Českého statistického úřadu pouze jedním z možných ukazatelů skutečné podoby migrační situace u nás. Od základních charakteristik pracovní migrace Ukrajinců do České republiky se přesouvám k teoretičtější části disertační práce.

2.1 Tematizace ukrajinského zprostředkovávání

Jakkoliv se téma ukrajinského zprostředkovávání v minulosti zdálo být jedním z nevyčerpatelných zdrojů společenskovedního výzkumu, odborná debata na toto téma v posledních letech utichla – poslední ucelená práce o „klientském systému“ vznikla perem Michala Nekorjaka na Masarykově univerzitě v Brně (Nekorjak 2010). Ve veřejných debatách se však termín „klientský systém“ používá automaticky, bez kritické revize až do současnosti.

Migranti jako levná pracovní síla jsou však po celém světě stále žádaní a zdá se, že poskytování práce migrantům za úplatu dále pokračuje jako poměrně živý „byznys“. V posledních třiceti letech si stále větší propojení světa v rámci ekonomické dělby práce mezi pomyslnou globální osu Jih a Sever – Východ a Západ a růst trhu práce žádá stovky tisíc pracovních migrantů, jelikož domácí pracovní síly jsou vyčerpané. Do tohoto procesu globalizace trhu práce se po roce 1989 zapojila i Česká republika.

S postupným nárůstem počtu imigrantů na území České republiky začalo docházet k institucionalizaci jednotlivých sektorů (ať už ve sféře vládní, či tzv. občanské), které se migraci začaly věnovat. Vedle těchto státních a nestátních struktur začaly do migračních pohybů promlouvat další, více či méně neformální, komerční i nekomerční subjekty a vznikl tak jakýsi „migrační průmysl“, který usnadňuje, anebo naopak omezuje lidskou mobilitu za prací. Pro migranty tak existuje komplexní souhrn služeb, nařízení i legislativních povinností, které pomáhají, nebo naopak staví překážky migraci ve smyslu migrační institucionální teorie (Massey 1997 cit. in Barša a Baršová 2005; Uherek a Drbohlav 2007; Brettel a Hollifield 2008). Jednou z forem takových služeb může být i zprostředkovávání nazýváno autory běžně *ukrajinský* „klientský systém“.

Ve veřejném prostoru pokračuje i debata o nelegální pracovní migraci v České republice (např. Drbohlav a Janská 2009; Drbohlav 2008). Na přelomu tisíciletí se tak, díky výzkumům nelegální migrace, obchodu s lidmi a pracovního vykořisťování, dostává do povědomí české interesované veřejnosti „klientský systém“ (Livinský a Kočík 2003; Černík 2005; Nekorjak 2006; Čermáková 2008 ad.). Problematiku zprostředkovávání pracovní migrace řeší i zahraniční autoři, a to jak v rovině lidskoprávní či demografické, tak i v rovině bezpečnostní (Juhász 2008; Малиновська 2011; Кічак 2012). Jaký je současný stav poznání zkoumaného jevu a jaké teoretické koncepty lze na zprostředkovávání migrace aplikovat uvedu v následující kapitole.

3 SOUČASNÝ STAV POZNÁNÍ A TEORETICKÁ ČÁST

Na tomto místě se věnuji současnému stavu poznání problematiky a jejím specifikám, tak jak jsou zaznamenána v pracích českých badatelů, ze kterých v některých případech i čerpám. Dále nastíním svá vlastní východiska.

3.1 „Klientský systém“ v ČR

Součástí antropologické perspektivy zaměřené na téma pracovní migrace Ukrajinců jsou výzkumy doc. Zdeňka Uherka (Uherek et al. 2004; Uherek et al. 2008). Práce jeho týmů obsahují nejednu odbočku od migračních trendů Ukrajinců k zprostředkovávání a organizaci migrace z oblastí Zakarpatské Ukrajiny. Samotné studie odkazují na termín „klientský systém“ v uvozovkách. Uherek pracuje s premisou, že „klient“ je zprostředkovatel. Pojednává o institucionalizaci pracovní migrace a s ní spojeného „klientského systému“ a to ve třech etapách. Hovoří o etapě živelného období ukrajinské migrace do roku 1996; následně o transformačním období od poloviny 90. let do přelomu století; poslední zachycenou etapou⁵ je stabilizační období po roce 2001, kdy byla zavedena vízová povinnost (Uherek et al. 2004). V jiné studii (Uherek et al. 2008: 136-138) hovoří o tom, že do roku 1996 nebyla ukrajinská migrace institucionalizovaná. Od poloviny 90. let pak do migrace začaly vstupovat různé *institute*, až došlo po roce 2001 k dovršení institucionalizaci. Uherek považuje za vhodné koncepty pro uchopení problematiky teorii migračních sítí, institucionální teorii migrace a optiku transnacionalismu. Migrace Ukrajinců pro něj není diskontinuální jev, nýbrž navazuje na historické, kulturní a sociální mosty (Uherek et

---

⁵ Pro dokreslení uvádím možnost navázat tzv. obdobím sekundární transformace, které nastává po započatí hospodářské krize a přispívá ke změně organizace pracovní migrace zprostředkovateli z Ukrajiny. Stejně jako Nekorjak mluví o „klientském systému“ jako o instituci, která nemůže být oproštěna od instituce státu, podobně nelze oprostít jednání a utváření sociálních vazeb a jednání od utváření imigrační a zejména integrační politiky. O této tematice pojednávám v jedné ze svých studií (Rumpík 2015).

al. 2008: 8, 135). Právě na konceptu „migračních mostů“ zakládají autoři sdružující se okolo Uherka, svoji interpretaci migrace (více viz Uhrek et al. 2004 a 2008).

Sociální antropolog Jan Černík sleduje roli neformální ekonomiky a práce v rurálním prostředí Sovětského svazu ve vztahu k utváření současné podoby zprostředkovávání a organizaci pracovní migrace z postsovětského prostoru. Černík (2004; 2005) přispívá do diskuse o tom, zda, a do jaké míry, jsou organizační formy ekonomické migrace determinovány socio-kulturními předpoklady země původu. „Klientský systém“ pak přirovnává ke kvazi feudalismu, který strukturálně odpovídá stejným institucím, které byly etablovány v před-sovětském Rusku v době vazalství a po pádu carismu přetrvávaly v sovětském Rusku v podobě každodenního ekonomického neformálního jednání v socialistické společnosti.

Michal Nekorjak se zabývá „klientským systémem“ zejména ve své disertační práci (2010). Ukazuje, že logika fungování tohoto jevu je pevně spjata s tím, jak funguje instituce státu, trh práce, zájmy a lobby jednotlivých aktérů v rámci mezinárodní – pracovní migrace a poptávky i nabídky na trhu práce. „Klientský systém“ není formován pouze migranty, ale i institucemi cílové země.

Nekorjakovy práce jsou prozatím nejpropracovanějšími studiemi na dané téma. Kriticky shrnují, že ačkoliv se praxe „klientů“ popisuje jako nežádoucí jev, podporující nelegální migraci, vykořisťování, či obchod s lidmi, je jakýmsi odrazem migrační situace v České republice. Migrantí a jejich praxe balancují na hranici právní legality a nelegality – v jakémsi mezisvětě. Vnáší do problematiky rovněž koncept adaptace na

nomickou a ekonomickou rupturu⁶. Zpřetrhání vazeb tak migranti nahrazují vytvořením vazeb zástupných. Rovněž je zde *klientelismus* vázán především na prostředí pracovní migrace, ale posun je zde v důrazu na organizovaný zločin a také na aspekt vlastnictví moci, externalizaci rizik a transformaci kapitálů (směna sociálního a kulturního kapitálu na kapitál ekonomický). Nelze tak opomenout síťovou povahu *klientelistické* organizace práce a rozložení rizik nerovnoměrně mezi aktéry sítě, což je jedním z rysů tzv. etnických ekonomik, byť v různých sociálních kontextech (Nekorjak 2009; srov. Steiner 2004; Votypka a Štefanča 2005). Nekorjak se konceptuálně nejvíce přibližuje mému pohledu na navazování nových vazeb, které překonávají zmíněné ruptury. Dále hovoří o dvou, hierarchicky uspořádaných stupních „klientského systému“, v jejichž středu stojí „klient“ v kontaktu na jedné straně s migranty, na druhé straně s organizovaným zločinem.

Dita Čermáková uvažuje o „klientském systému“ v České republice (Čermáková 2008) na základě kvantitativního i kvalitativního výzkumu. Mimo rozdělení aktérů ukrajinského *klientelismu*, se autorka zabývá jeho významem pro pracovní migraci a seznamuje nás se základním pojetím tohoto efektivního fenoménu. Jedná se o formu adaptace na nové prostředí, nechybí faktor finančního a pracovního zneužívání migrantů „klienty“ a rovněž nelze opomenout odstup od organizovaného zločinu.

Socioložky Yana Leontiyeva a Mirka Nečasová (2009) uvažují o způsobu integrace migrantů ze zemí bývalého Sovětského svazu. Jako jednu ze strategií integrace vyzdvihují při hledání práce právě „*klientský systém*“ (takto uvozený – neboť jsou si, dle všeho vědomé

---

⁶ Ruptura – jakožto přetrhání, vyvazování. Koncept nomické a kapitálové ruptury přináší do studia migrace Michal Nekorjak, který uvažuje o migraci jako o nomické (v kontextu Pierra Bourdieu kapitálové) ruptuře. Jedná se o proces vyvazování se a znovu zakotvování subjektu – individua v odlišných sociálních kontextech (Nekorjak 2009). Termínu ruptura je tedy třeba rozumět v kontextu prací Michala Nekorjaka.

problematičnosti pojmu, již se věnovali bez větší i autoři před nimi). Přesto pojem nebyl revidován a vnáší tak nesrozumitelnost do celého pojmového aparátu. Podobně se tématu věnuje Leontiyeva samostatně (Leontiyeva 2006).

V českém prostředí výrazná publikace na téma ukrajinské pracovní migrace vznikla na půdě Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Z kolektivu okolo Dušana Drbohlava v centru GEOMIGRACE⁷ vzešel poměrně komplexní sborník na téma migrace – remitence – rozvoj. Jednalo se o výzkum, který byl zaměřen na analýzu remitencí. V empirické části výzkumu došlo k velmi zdařilé analýze každodenního života ukrajinských pracovních migrantů na základě toku finančních prostředků vydělaných v zahraničí. Základem pro šetření byla analýza toků remitencí na bázi dotazníkového šetření, hloubkových rozhovorů a deníkové metody (více viz Drbohlav 2015). Inspirací může být zejména zkoumání každodennosti a časoprostorové mobility. S ohledem na to, že se jedná zejména o výzkum na poli sociální geografie, přistupuji k této publikaci, byť s velkým respektem, jako k inspirativnímu, ale okrajovému zdroji pro moji analýzu aktérského pole zprostředkovávání. Ve svých pracích o Ukrajincích ale pracují autoři z centra GEOMIGRACE s pojmem „klientský systém“ zcela běžně, byť v uvozovkách⁸.

Vedle výše zmíněných, vznikaly práce na téma „klientského systému“ v rámci samostatných výzkumů Mezinárodní organizace pro migraci (Černík et al. 2005), dále například agentury Intermundia o. p. s. (Výzkum obchodu s... 2005) s důrazem na obchodování s lidmi. V tomto tématu by neměla chybět ani analýza editovaná Vítkem Stříteckým a Danielem Topinkou o obchodu s lidmi za účelem pracovního

---

⁷ GEOMIGRACE – výzkumné centrum při PŘF UK na Katedře sociální geografie, vedené předním odborníkem na mezinárodní migraci, prof. Dušanem Drbohlavem.

⁸ Např. „*In the Czech Republic, the main focuses of the few detailed studies have been on the problem of trafficking in people (...) and on arrangements by which illegal immigrants are*

vykořisťování (Střítecký, Topinka et al. 2013). Dále zmíním studii Etnologického ústavu AV ČR (Červinka 2004), či krátké příspěvky v newsletterech organizace Člověk v tísni (Livinský a Kočík 2003), nebo články na webu *migraceonline.cz* (Belková 2013).

Vedle toho se od roku 2016 věnují někteří badatelé tématu nelegální a pololegální⁹ migrace Ukrajinců do České republiky. V posledních letech se dostává do popředí téma tzv. „polských víz“. Více se dozvídáme ve výzkumných zprávách neziskové organizace MKC Praha, kde se v rámci projektu STRONGLAB skupina badatelů věnovala tématu posilování vymáhání pracovního práva. Ucelená práce prozatím (podzim 2018) nevznikla, neboť chybí dostupná populace pro výzkum a kvalitativní šetření probíhalo velmi krátce a na omezeném vzorku.

Pokud mluvíme o ukrajinské pracovní migraci, nelze opomenout veskrze současné publicistické trendy některých webových, televizních i tištěných reportáží na téma zprostředkovávání práce a pobytu v České republice. Uvádím krátký výčet reportáží na dané téma:

- Česká televize (ČT 24 2017):
  - Česká víza pro Ukrajince jsou miliardový byznys. Bez překupníků nejdou prakticky získat (Zveřejněno 9. 2. 2017)
  - Úplatky za vyřízení českých víz pro Ukrajince tečou do Polska (Zveřejněno 20. 2. 2017)

---

subjected to control under the so-called 'client system'.“ (Drbohlav a Janská 2009: 143)

⁹ Osobně termín pololegální migrace nerad používám, přesto s ním někteří autoři operují (např. Trčka, Moskvina, Leontiyeva, Lupták a Jirka 2018). Jedná se o stav, kdy migrant přichází na území s legálním pobytovým statutem, nicméně zde následně poruší pobytový režim například

- Šíbrň obchodují na Ukrajině s pracovními vízy do Česka (Zveřejněno 15. 6. 2017)
- Ukrajinci si oblíbili polská víza... (Zveřejněno 18. 8. 2017)
- A2larm (Jirka 2017; Trčka a Fiala 2018):
  - Jak se Češi podílejí na nelegální migraci (Zveřejněno 21. 12. 2017)
  - Jedenáctihodinové směny nejsou výjimkou (Zveřejněno 27. 6. 2018)

Další reportáže jsou například i v Českém radiožurnálu, nebo na dalších zpravodajských webech. Nicméně i zde je vidět jistý posun tematiky – zatímco od roku 2008 do roku 2013 se řešila v souvislosti s Ukrajinou zejména nelegální migrace, od roku 2014 se ve spojitosti s Ukrajinou hovoří zejména o konfliktu na východě země. Spolu s uvolněním hospodářské krize v Evropě, vyhořením konfliktu na Donbasu a po „únavě uprchlickou krizí“ dochází opět k debatě o vstupu, pobytu a pracovních podmínkách cizinců (včetně Ukrajinců) v České republice. Zprostředkovávání je zde tematizováno nejednou a zejména v negativních konotacích. Více o tématu migrační politiky a systému vízových procedur bude projednáno v části výsledků a aktéřské roviny.

Vedle textů, věnujících se přímo pracovní ukrajinské migraci, vznikají studie na témata vesměs různorodá – např. Sociální situace a religiozita ukrajinských migrantů v ČR (Pavlíková, Sládek a kol. 2009),

nebo Migrace za lepším životem (Jirka 2018). V těchto studiích se dostávají autoři na okraj zde zkoumané a diskutované problematiky, nicméně nepředkládají v oblasti zprostředkovávání novou perspektivu.

Existují samozřejmě i zahraniční studie (např. Marques a Gois 2007; Borenkova 2012; Fonseca, Pereira a Esteves 2014), které se věnují ukrajinské pracovní migraci. Ty s termínem „klientský systém“ nepracují a autoři se přiklánějí ke konceptu *blatu*¹⁰ a sociálních sítí (více Borenkova 2012), nebo teorii dvojího trhu (Marques a Gois 2007). Výčet studií samozřejmě není úplný a není to ani možné právě z důvodu mnoha pohledů na věc. Pro další viz např. Finn 2013; Fedyuk 2006; Малиновська 2011; Кічак 2010, 2012. Někteří autoři odkazují na tzv. etnické agenty (Malheiros 1999 cit in Čermáková 2008:168). Dále se užívá konceptu z ekonomického a tržního diskurzu subkontraktů, outsourcingu a mediace.

Výčet literatury umožnil podívat se na konceptualizaci zprostředkovávání migrace a „klientského systému“. Od Uherkova institucionálního pojetí a migrační mosty, přes formu adaptace a hierarchizaci Nekorjaka nebo Čermákové, až po diskurs lidsko-právní v souvislosti s vykořisťováním a obchodem s lidmi, či právní aspekty nelegální migrace.

3.2 Teoretická východiska a konceptuální ukotvení

Teoreticky je připravovaná práce ukotvena v syntéze několika přístupů. O tématu uvažuji v konceptech sociálního pole, migračních sítí, sociálního kapitálu a transnacionalismu. Pojmy a koncepty skrze které přistupuji ke studovanému fenoménu, nemohou v plné šíři objasnit celou škálu

---

ošetřen a jsem spíše pro to užívat termínu cizinec – migrant – v iregulárním postavení.

¹⁰ *Blat* jako specifická forma závazků a činů – obdoba zprostředkovávání za úplatu na základě známostí. Vychází z ruskojazyčného prostředí z období Sovětského svazu

migračních procesů, představují pouze jednu z možných výkladových perspektiv. Vedle, řekněme, tradičních konceptů vysvětlují vlastní pojem *pole zarobitky a zprostředkovávání zarobitky*, jež jsou výsledkem mého výzkumu na úrovni teoretického uvažování o migraci z Ukrajiny do ČR a zároveň nástrojem, který mi pomohl interpretovat jevy a procesy, které by při analytické aplikaci pojmu „klientský systém“ zůstaly skryty.

3.2.1 Sociální pole a jednání

Snaha o pochopení jednání lidí v sociálním kontextu je v podstatě definičním znakem sociální vědy. V současné antropologii a sociologii je za přínosnou teorii jednání považována koncepce Pierra Bourdieu, kterou předznamenal již v 60. letech 20. století. Bourdieu je považován za poststrukturalistu. Vychází z pozic levi-straussovského strukturalismu 50. let 20. století. Ve své teorii praxe ovšem Bourdieu strukturalismus kritizoval: „... koncepce struktury je v jeho učení zachována, nikoli však jako konstrukt, ale jako souhrn možností pro kulturně zasvěceného aktéra.“ (Waquant 2002). Koncepty pole, habitu a (ekonomického, kulturního, symbolického) kapitálu představují pojmové nástroje pro porozumění *praktickému* jednání aktérů. Francouzský sociální antropolog a sociolog v 80. letech 20. století odklonil stávající snahy o formulování „obecné platné teorie jednání“ k teorii jednání „praktického“ (srov. Ortner 2004).

Ve druhé polovině 20. století pak Bourdieu postupně představil své základní teoretické koncepty – sociální pole, sociální kapitál a habitus. Koncepty jsou navzájem provázány a nemá smysl je zde obšírněji představovat, nicméně v rámci ukotvení této práce bych se rád věnoval konceptu sociálního pole, který ve své práci používám, když hovořím o *poli zarobitky*.

V rámci konceptu sociálního pole je v pojetí Bourdieu (Bourdieu 1990a; Bourdieu 1990b) vnímána společnost jako prostor antagonistických pozic, které okupují jednotliví aktéři... mezi aktéry probíhá boj o lepší pozice... a svým jednáním pole – „hřiště“ – transformují. Předpokladem k existenci vícero sociálních polí je diferenciovaná společnost – komplexní společnost s širokou dělbou práce (srov. Durkheim [1912] 2002).

„...jeho vize společnosti je (...) v zásadě agonistická: sociální svět je pro něj místem nekonečného a nelítostného soutěžení, jehož prostřednictvím a v jehož rámci vznikají rozdíly, které jsou základem sociální existence. Všudypřítomným rysem kolektivního života, (...), je soupeření a nikoliv stagnace. Ústřední metaforou je boj a nikoliv ´reprodukce´.“ (Waquant 2002: 11. odst.).

Právě koncept pole a metafora boje odpovídá současné podobě mocenských vztahů ve světě – odehrávají se na „mocenském hřišti“, kdy každý aktér „hráč“ má určitou pozici v sociálním poli na základě vlastnictví tzv. kapitálů. *„Sociální existence tak znamená rozdíly a rozdíly vedou k hierarchii, která zase produkuje nekonečnou dialektiku počt, ambicí, uznání a zneuznání, libovůle a nutnosti.“ (Waquant 2002: 12 odst.).* Sociální pole je vesměs sociálním prostorem, který má vlastní pravidla hry. V realitě můžeme rozlišit mnoho různých polí – Bourdieu uvádí např. pole vědecké, politické, umělecké nebo sportovní (Bourdieu 1990b). Jednotícím prvkem těchto polí je jejich autonomie a skutečnost, že „místo“ aktéra v těchto polích je vyjednávané z pozice moci na základě vlastnictví kapitálu.

Jsem přesvědčen, že o *sociálních polích* můžeme uvažovat podobně, jako Marc Augé (1999) uvažuje o *světech*. Pojem *pole* stejně jako pojem *svět* vychází ze snahy o překonání dualismu mezi objektivismem a subjektivismem, strukturalismem a konstruktivismem tím,

že lidské jednání situuje do polohy *intersubjektivní* veličiny. Světy mezi sebou komunikují a aktéři v poli vstupují do interakcí.

Vedle toho ale sociální struktury jejich jednání omezují. Byť hovoříme o částečně autonomních polích tvořených aktéry – v jejich rámci se setkávají a překrývají různé motivace. Stát by chtěl utvářet sociální struktury, kde se budou jeho obyvatelé, a tím spíše ti nově příchozí, řídit jeho pravidly. Současně je však nutné počítat s tím, že individuální motivace – zejména pak touha po uznání, po moci a touha po lepší pozici – vytváří komunikační arénu. Praxe se na jedné straně částečně odehrává mimo platformu státu. Nicméně zároveň tyto motivace, na nichž jsou praxe založeny a od nich odvinuté životní strategie, nutí stát vytvářet pravidla, která tyto strategie regulují. Tudíž aktéři – stát, migranti, úředníci, neziskové organizace – operují v interakci a v podstatě společně vytvářejí sociální pole, ačkoli mají mnohdy pocit, že spolu bojují.

Logika mé úvahy se snaží poukázat na komplexitu sociálního prostoru, ve kterém migrace probíhá. Nemyslím tím prostoru geografického, ale zejména prostoru sociálního. Migrační procesy probíhají transnacionálně (co to znamená, podrobněji rozeberu v následujícím textu), čili prostřednictvím sociálních sítí utvářených na základě kulturního a ekonomického kapitálu. Probíhají napříč hranicí národních států a probíhají neustále – co bylo včera, dnes už není. *„Můžeme mluvit o současnosti, ale rozmanitost světa se v každém okamžiku vytváří znovu: je to dnešní paradox... každý svět komunikuje s ostatními a každý svět vlastní alespoň obrazy těch ostatních...“* (Augé 1999: 91).

Sociální pole, jak bylo řečeno výše, je utvářeno skrze interakce aktérů – skrze procesy vyjednávání, zprostředkovávání a skrze diskurzivně-mocenské praktiky. Pravidla hry nejsou jasně daná, neboť aktéři hledají různé platformy, na kterých uskutečňují své jednání. V intencích

Bourdieuovy a Augého koncepce se spíše než na *sociální strukturu* soustředím na *procesy*, které se odehrávají v *sociálním poli*.

Vizí této práce je nastínit podobu zprostředkování a interpretovat procesy, které se v kontextu jednotlivých – navzájem provázaných sociálních polích – odehrávají. V rámci procesu zprostředkování jsem identifikoval tři dílčí sociální pole, která se navzájem překrývají – tím, jak aktéři v jednotlivých polích jednají, jaké mají mocenské pozice, jaké mají zájmy. Dle Bourdieu: „Zároveň však platí, že ne všechny sociální fenomény se odehrávají v rámci nějakého pole – některé situace mohou být mimo jakákoliv pole, podobně jako se však mohou odehrávat na průsečíku polí několika.“ (Bourdieu 1992 cit in Vašát, Růžička 2011). Mohou být i mimo sféru vlivu jednotlivých aktérů – (př. nelegální migrace se odehrává mimo sféru vlivu aktéra státu, byť migrace obecně je regulovaná státy apod.). Toky interakcí v sociálním poli jej určují, utváří a dávají mu jeho proměnnou podobu, přičemž změny v tomto *procesu* jsou nesený jednáním aktérů. V rámci svého výzkumu analyticky rozlišuji tři dílčí *sociální pole* – které na rozdíl od konceptualizace P. Bourdieua chápu tak, že:

- a) nejsou plně autonomní;
- b) nejsou striktně oddělené – překrývají se;
- c) jsou utvářena skrze interakce – události (srov. Augé 1999).

Vymezuji tedy tři překrývající se sociální pole – tři zdánlivě neslučitelné světy – ve kterých se aktéři sobě navzájem otevírají, kooperují, vyjednávají, nebo si naopak škodí, překáží a mají rozdílné postoje – snahy a cíle. Sociální pole je kolektivní, podobně jako kultura. Je sdílené jeho aktéry, je jimi vytvářeno. V rámci této práce uvažuji o státu, o trhu práce a o migrantském poli jako o součástech komplexní společenské situace, v níž (resp., v nichž) se odehrávají sociální praxe. Jsou to pole –

podobně jako kultura, nebo společnost – která se vyznačují vysokou mírou komplexity a heterogenity. Zároveň je jejich charakter utvářen sdílením, kolektivním myšlením a znalostmi pravidel jednání v poli (srov. Hannerz 1992: 4 – 10). Pole je souhrnem praxí a seskupením jednotlivých subjektů. V rámci státu dochází k vyjednávání skrze aktéry migrační politiky (MV ČR – Odbor azylové a migrační politiky¹¹ – úředníky a policisty, MZV a konzuláty apod.), na trhu práce se uplatňují praxe korporací, MPSV, podnikatelů, zaměstnavatelů a zaměstnanců. V poli migračním naopak vyjednávají zprostředkovatelé, migranti a jejich rodiny. Zprostředkovávání pracovní migrace propojuje tyto světy – kdy každý svět komunikuje s tím druhým. Vymezení jednotlivých polí – světů je předmětem následujícího teoretizování.

3.2.1.1 Svět/pole zaměstnávání

Pracovní trh je součástí ekonomického sektoru. Jednotlivé státy mají vlastní trhy práce, které spadají pod větší celky unijních pracovních trhů. Práce jakožto lidská činnost je dle klasické ekonomie jedním z produkčních faktorů a je čistě lidská. Je určována nabídkou a poptávkou. Ve vztahu k migraci je nabídka a poptávka na trhu práce jedním z hybatelů mezinárodní migrace (srov. Piore 2008). Dle této neoklasické ekonomické teorie migrace je pracovní trh tradičně rozdělen na dva sektory – primární a sekundární. Primární je určen pro domácí populaci a sekundární pro pracovní migranty. Primární je relativně stabilní a nabízí kvalifikovanou práci, sekundární je nestabilní a nabízí práci nekvalifikovanou. V rétorice sociální práce a v lidskoprávním diskurzu obecně jsou tyto pracovní pozice označovány jako „3D jobs“, tedy „dirty, difficult and demeaning“, nebo „dirty, danger and difficult“. Právě práce, která je „špinavá, nebezpečná a náročná“ je definicí toho, co ukrajinští pracovní migranti dělají v České republice. Dle statistických údajů i dle

---

¹¹ Dále jen OAMP.

kvalitativního šetření, které jsem uskutečnil, dochází k zaměstnávání cizinců především na těchto pozicích.

Tyto dva sektory trhu jsou pro kapitalistickou společnost charakteristické a sám způsob produkce v industriální (diferenciované) společnosti je vlastně příčinou migrace, zhruba tvrdí Zdeněk Uherek s Dušanem Drbohlavem s odkazem na ekonoma Michaela J. Piore (Drbohlav, Uherek 2007).

Odhlédneme-li od ekonomického aspektu trhu práce – zaměříme se krátce na definici sociálního pole práce, v němž se odehrává i vyjednávání o pracovní migraci. Pracovní migranti do cílových zemí migrují z různých důvodů – jedním z nich je získání lepší práce a tím zajištění si lepší pozice v sociálním poli – např. ve zdrojové zemi: *„Když máš peníze, můžeš si postavit třeba nový dům, a budeš pak mít se líp... chápeš...? Na to jdou i ženský...“* (Zolik).

V sociálním poli zaměstnávání dochází k jednání ze strany migrantů, zaměstnavatelů, zprostředkovatelů, státu, agentur práce, odborů atd. Jedná se o jeho aktéry. Pole není plně autonomní, ale podobně jako moderní světy Marca Augé je velmi heterogenní. Ke vstupu a ukotvení se v tomto sociálním poli je třeba sociálního, kulturního a ekonomického kapitálu. Sociální pole práce se překrývá s dalšími poli. Překrývá se s polem migrantů a zprostředkovatelů, polem migrační politiky – kopíruje pracovní trh.

3.2.1.2 Svět/pole zprostředkovatelů a migrantů

Dalším polem je pole zprostředkovatelů a migrantů – jsou zde aktéři – migranti, ukrajinské agentury práce, zprostředkovatelé, ukrajinská družstva, ukrajinské společnosti s.r.o. Vstupují a vystupují z něj rovněž čeští zaměstnavatelé, úředníci, neziskové organizace. Je úzce spjaté s polem práce a s polem státu (viz níže).

Svět zprostředkovatelů a migrantů je více hierarchizovaný a je zde nerovnoměrně rozdělena moc mezi jeho aktéry. Toto pole je drsným prostředím nelítostné ekonomické a mocenské bitvy. Zprostředkovatelé, družstva, společnosti i agentury práce hrají o každého migranta a o každou zakázku velmi tvrdě.

Existují různé strategie, jak si rozdělit zakázky, migranty, jakým způsobem uplatnit své znalosti při obcházení zákona, při odvádění daní a někdy dokonce při dělení jednotlivých subjektů podnikání. Ve zprostředkování se pohybuje velký objem financí, zprostředkovatel tedy musí disponovat nejen znalostmi v oblasti migrační politiky, českých zákonů, ale zároveň jistým podnikatelským umem:

„Když jsem začínal, nevěděl jsem nic, nic prostě... kde se co vyřizuje, to neznáš. Ale to se naučíš, jenže když nemáš tady... tak to nemá cenu dělat... (ukazuje na hlavu)...“

„Jak to myslíš Volod'ka?“

„No musíš furt, furt, přemýšlet, kam dát lidi, kam dát peníze, aby se ti to vrátilo, když vezmeš špatný lidi, tak se ti to nevyplatí, když je dáš na nějakou stavbu a oni nebudou pracovat, tak ta firma si tě pak už nevezme... to není legrace... znáš... hlavně na to musíš mít hlavu...“
(Volod'a T.).

„Musíš tomu rozumět... když je dobrá agentura, jsou tam lidi, co nejsou hlupáci, tak to jede... máš účetní, to je základ a hlavně musíš vědět, kde je šance...“ (Leo).

Zprostředkovatel není tedy „klientem“, ale především obchodníkem. V této opozici je nejasnost výrazu „klient“ markantní. Zprostředkovatelé udržují mnoho kontaktů: přes své známé – jiné Ukrajince, mezi Čechy, na úřadech. Jejich podnikání je založeno na tvrdé práci a boji mezi jednotlivými

zprostředkovateli tak, aby každý ovládl co největší část pole. Někdy se hovoří mezi migranty o tzv. „mafíánech“. A o velkých „mafíánech“.

„Viktor, to je největší mafián v Plzni... ale teď to vede jeho manželka, on teď sedí, asi za daně, víš...“ (Volod'a T.).

„Aha, to jsem nevěděl, že už sedí...“ (V. R.).

„No ale on to furt jako že vede, ale oficiálně to má jeho žena...“ (Volod'a T.).

Zatím neprobádanou částí pole je otázka spolupráce s organizovaným zločinem. Částečně bylo téma naznačeno v některých výpovědích. Michal Nekorjak se věnuje vztahu organizovaného zločinu a „klientů“ ve své práci z minulého desetiletí (Nekorjak 2009 a 2010). Náznaky, že by v poli zprostředkovatelů a imigrantů byly přítomny prvky organizovaného zločinu, můj zájem zavedly i na pomyslnou hranici mezi světy legality a ilegality.

„Mafiáni, to ty klienty nejsou žádný pravý mafiáni, pche... to nad nima jsou ještě větší mafiáni, a tam na Ukrajině sedí pár těch vorů v zákoně a těm tečou všechny peníze. Oni dávají peníze pak do basy, těm co sedí... to jsou už staří chlapi, to je osmdesát let třeba. A tyhle rozhodují, dáme tisíc dolarů sem, tisíc sem... Ale ty zprostředkovateli, ty klienti, to nejsou žádný mafiáni...“ (Volod'ka 2018).

„Aha, a teda ta mafie je tam furt...“ (V. R.).

„Je tam, ale mají svůj byznys taky... jestli dostanou tisíc z každého migranta třeba... tady v Plzni to je Luhanský, Mukačevský, Lvovský a Kyjevský mafie – ale není oni bossové – tady ale existuje jedna věc, ty vory v zákoně, ty jsou nahoře – oni sobě to do kapsy neberou všechno... musí to platit šéfovi nahoře ještě...“ (Volod'ka 2018).

„Pod těma mafiána jsou teda pak ty zprostředkovateli, jo? A pod nima ty migranti ještě jo... je to tak?“ (V. R.).

„No to jo, to abyste to věděli, pane Viktor, to je složitý téma...“
(Volod'ka 2018).

Organizovaný zločin podle některých informátorů stále ve zprostředkování přetrvává – vedle toho se setkávám ale spíše s názory, že jde o dobře promyšlenou strategii podnikání – která se do jisté míry očistila od „mafie“ (srov. Nekorjak 2006; Čermáková 2008). Organizovaný zločin má, dle výpovědí některých informátorů, menší vliv na zprostředkovávání než dříve. Bohužel výpovědi se zde liší a ani členové zprostředkovatelské sítě nebyli v této věci příliš sdílní. Naopak někteří informátoři – migranti – o tom mluvili poměrně často.

Domnívám se, že výpovědi o organizovaném zločinu jsou založeny na skutečnostech z devadesátých let. V současné době je pracovní migrace stále poměrně dobrý a výnosný obchod – právě výtěžky v tomto obchodu mohou „mafii“ zajímat. Na druhou stranu je to obchod stále dost nejistý a výtěžky jsou nestabilní. Organizovaný zločin, jak vyplynulo z některých výpovědí, proto údajně zasahuje do organizace pracovní migrace méně, než tomu bylo v devadesátých letech 20. století.

Většina zprostředkovatelů jsou především podnikatelé, kteří na Ukrajině získali dostatek ekonomického i sociálního kapitálu a díky nim se dostali k této praxi. Samozřejmě, že v korupčním prostředí Ukrajiny nedojde ke zbohatnutí bez povšimnutí nelegálních prvků ukrajinské společnosti. Pravidlo *kryšy* (ochrany ze strany „mafie“ za úplatu) zde stále platí, ale nemá vliv na zprostředkovávání zarobitky. Právě vztah klienta a patrona můžeme ale přenést i na vztah zprostředkovatele a migranta, jak níže vysvětlím. Pro pole migrantů a zprostředkovatelů, ve vztahu k organizovanému zločinu ale platí, že:

„Charakteristickými prvky těchto vazeb jsou kooperace a reciprocita – patron poskytující své schopnosti, zdroje či sociální kapitál může od klienta očekávat protislužbu, která tuto výměnu učiní vzájemně výhodnou, Pozice

v systému jsou zároveň značně flexibilní, takže aktéři fungující v jednom sociálním vztahu jako patroni mohou být v jiném vztahu v postavení klientů.“ (Albini 1971 in Bynum 1987:7 cit in Kupka 2017: 30).

Ve srovnání s podobou zprostředkovávání tak mohu říci, že vnímám rozdíl mezi organizovaným zločinem, zločineckou organizací a zprostředkovatelským obchodem s pracovní migrací. Organizovaný zločin jako prostředek sociální mobility (migrace např.) je využíván ukrajinskými migranty jako krajní situace – zprostředkovatel není „pravý mafián“ a skutečný „mafián“ není nikdy odhalen.

Otázkou zůstává, zda se jedná stále o organizovaný zločin, jak bylo popisováno v devadesátých letech. Dle mého soudu, ve zprostředkovávání jde spíše o dobře promyšlenou strategii podnikání. Pokud hovoříme o organizovaném zločinu a *kryše*, objevuje se jen v některých případech – aktéři z organizovaného zločinu stojí mimo toto pole. Pokud do něj vstupují, tak v roli patronů zprostředkovatelů („klientů“). Roli ve zprostředkování ale nemají.

Pro tuto chvíli je třeba říci, že pole zprostředkovávání, jakkoliv je mocensky nerovné a neformální, vykazuje jen omezenou míru organizovanosti – a postrádá logiku členství. Zprostředkovatelem se může stát kdokoliv – s výrazným sociálním, ekonomickým a kulturním kapitálem – může se k němu „propracovat“, stejně jako třeba můj informátor Volod'a T. (viz dále v textu). Organizovaný zločin je nezákonná aktivita – která obecně vyžaduje následující charakteristiky: *„uzavřenost, konspirace (struktura, omezenost členství, kontinuita, ilegální podnikání, penetrace legální ekonomiky, korupce, násilí, či ne/ideologičnost).*“ (obecné charakteristiky; Kupka 2017).

Pole zprostředkování je ovlivněno rovněž nabídkou a poptávkou, je ovlivněno zákony a ve své konečné podobě odpovídá souhrnu aktérských subjektů, které formálně, či neformálně podporují pracovní trh, pracovní

migraci, obohacují se na nich a vesměs legální – či pololegální cestou dosahují svých zisků. Tyto zisky převádí na ekonomický kapitál a směňují je za kapitály další. Neliší se od pracovních migrantů více než svojí pozicí v poli a rolí získanou díky ekonomickému postavení. Toto postavení využívají ve prospěch svého byznysu. Organizovaný zločin byl do tohoto pole zapojen po dlouhou dobu. „Velcí mafiáni“ vybírali od migrantů peníze za ochranu při přejezdech hranice zpět do země, když migranti vezli své peníze. Ještě v devadesátých letech a na začátku století se toto běžně odehrávalo. Někteří moji informátoři si na to pamatují, ale shodně tvrdí, že v současné době je zprostředkovávání víceméně institucionalizovaným byznysem, nevykazuje zločinecký charakter jako v devadesátých letech.

Pravdou je, že v celém procesu figurují členové organizovaného zločinu – např. pašeráci cigaret, zlata, „bílého masa“, ale zprostředkování migrace je v současné době s organizovaným zločinem spojeno jen okrajově. Jedná se zejména o propojení personální na úrovni některých „mafiánů“ kteří obchodují s cigaretami, nebo jinou komoditou, která je ale s migrací poměrně běžně spjata a pro moji práci nemá zatím v tuto chvíli větší význam. Nezasahuje do vztahu mezi zprostředkovatelem a migrantem. Míru zapojení organizovaného zločinu do státu, trhu práce a ostatních institucí si netroufám odhadnout.

Rovněž je potřeba zmínit, že toto pole, na rozdíl od pole pracovních migrantů je tvořeno nejen jednotlivci, ale i celými kolektivy, které jednají jako jeden subjekt či aktér – typickým příkladem jsou zejména rodinné agentury práce, nebo družstva, zakládaná ukrajinskými občany.

3.2.1.3 Svět/pole migrační politiky

Státy uplatňují směrem k migraci svoji politiku. Tato politika utváří vlastní pole – pole migrační politiky. V tomto poli (právě jen v tomto) aktéři jednají v rámci norem a pravidel, které zakládají moc státu a jeho dohledu. Komplexní státní zřízení odpovídá komplexní společnosti. Stát tvoří

strukturu prostřednictvím různých politických tlaků a svébytných politik – např. migrační politiky, politiky zaměstnanosti, sociální politiky a podobně.

Krátce se zastavím u definice migrační politiky. Na tu „...*je možno nahlížet jako na soubor zákonů, nařízení a praktik, týkajících se pohybu mezinárodních migrantů přes státní hranice a jejich pobytu na území cílové země.*“ (Drbohlav 2010). V širším, byť pro konceptualizaci práce, o to vhodnější definicí, lze: „... *za součást migrační politiky považovat i názory a postoje (jednání – pozn. V. R.) různých aktérů (např. zaměstnavatelů, odborových svazů, politických stran, neziskových organizací, nebo lobbistických skupin či veřejnosti).*“ (Drbohlav 2010: 69). Pro úplnost lze uvést, že migrační politika v sobě zahrnuje několik odlišných politik (a jejich realizaci v praxi) – jde např. o imigrační/emigrační politiky... integrační politiku... vízovou politiku nebo politiku ochrany hranic (Barša, Baršová 2005).

V rámci této práce hovořím o sociálním poli migrační politiky jako o poli, kde jsou uplatňována pravidla hry státu. Migrantí a ostatní aktéři musí téměř vždy nutně při vstupu do jednání v poli práce a zprostředkování vstoupit i do pole migrační politiky – do jednání s aktérem jménem stát.

Stát uplatňuje svá pravidla na základě psaných norem. Normy – zákony státu v podobě, jaké známe dnes, jsou výsledkem dlouhodobého vyjednávání. Migrační politika (integrační a imigrační systém) v České republice se v postsocialistické éře formuje od začátku 90. let. Hlavní roli v utváření migrační politiky nese MV ČR. Po vstupu do Evropské unie je migrační politika zároveň upravována dle unijních pravidel, tak aby vznikl co nejvíce integrovaný systém pro vstup cizinců ze zemí mimo EU. V důsledku implementace evropské legislativy, která je nadřazena státní legislativě, dochází k novelizacím zákonů. Systém přijímání zahraničních pracovníků je tak rozdělen na dva typy – pravidla pro vstup cizinců ze

zemí EU a pravidla pro vstup cizinců ze zemí mimo EU. K analýze tohoto pole nejsem dostatečně vzdělán v oblasti politické a právní vědy, nicméně v části výsledků i v části metodologické seznámím čtenáře s fungováním tohoto pole a jeho propojením s ostatními poli, tak jak jsem je zachytil ve svém výzkumu a ze zkušeností nabytých z let sociální práce, kdy jsem měl možnost setkat se s řešením některých problémů ve vztahu k migraci.

3.2.2 Proces a změna – svět zprostředkovávání

Tato kapitola se zabývá změnami v sociálním poli, které jsou neseny skrze jednání aktérů (zaměstnavatelů, migrantů a zprostředkovatelů, státu) v čase. Aktéři jednají na základě své pozice v poli a interakcí mezi sebou. Tuto pozici příkládám ve shodě s Bourdieu, ale třeba i Nekorjakem (2009) kapitálu – sociálnímu, ekonomickému a kulturnímu.

Hovořím zde o jednání – o kontinuálním procesu. Pravidla pro jednání ve zprostředkovávání nejsou jednotná pro všechny aktéry. Pro vstup a pozici v poli jsou nutné určité charakteristiky a um. Pokud tímto některý z aktérů nedisponuje, může být z procesu zprostředkovávání vyloučen. Zcela konkrétní případ – můj informátor byl vyhozen z práce, na kterou ho „dodal“ jeho zprostředkovatel – informátor neuměl tahat fasády – byl pomalý. Byl z práce vyhozen a jel zpátky na Ukrajinu. Za pár měsíců se vrátil s tím, že zkusí podnikat v oblasti outsourcingu, chtěl si založit agenturu na zprostředkovávání – opět neměl dostatek znalostí (řekněme kulturního ani sociálního kapitálu) – z pole byl vyloučen a celý svůj záměr vzdal.

To však neznamená, že se v průběhu času sociální pole nemění spolu s aktéry a pravidly hry – vše je otázkou vyjednávání – interakcí. Dochází například ke změnám v migrační nebo zaměstnanecké politice – možnost vstupu do země i na trh práce je někdy snazší a někdy těžší. Liberálnější prostředí umožňuje aktérům vstoupit do pole i s nižším

kapitálem, než by tomu bylo například v období hospodářské krize a restriktivní politiky. Nejedná se tedy o pevně danou strukturu binárních opozic: migrant – stát, zaměstnavatel – zaměstnanec, zprostředkovatel – migrant, nabídka – poptávka, EU – 3. země apod. V těchto sociálních prostorech neexistuje nic, co by mělo jasně danou a stálou strukturu a vše je vyjednáváno časem a na základě událostí v jednotlivých světech.

3.2.3 Zprostředkovávání a pole zarobitky

Máme zde tedy tři překrývající se sociální pole – pole zaměstnávání, pole zprostředkovatelů a pole migrační politiky. Jednotlivá pole jsou autonomní jen částečně a aktéři při svém jednání, vyjednávají svoji pozici v poli na základě svých možností „boje – moci – kapitálů“. Toto *pole zarobitky* tvoří průsečík třech výše zmíněných polí (viz 9.2: Přílohy: Schéma 1). Jedná se o nový termín, vycházející z této práce. V prostoru se jednání střetávají, tento prostor je objektivně strukturován událostmi a procesem¹² a subjektivně konstruovaný interakcemi jeho aktérů. Aktéři jej využívají při vyjednávání svých pozic v poli. Situačně užívají jednotlivá pole při vyjednávání svých pozic a nároků. Ilustruji tuto logiku následovně:

Stát jako aktér vyžaduje omezení pracovní migrace – využije MVČR k vytvoření novely zákona – novela je schválena a aplikována v kodex – úředníci MZV a MV ČR postupují při jednání s migranty dle předpisů. Migranti vstupují do pole migrační politiky při podání žádosti o pobytové povolení – ve svém poli však osloví zprostředkovatele, co se vyzná – ten obejde předpisy úplatkem na vízovém centru – migrant se dostane do České republiky na krátkodobé vízum – zaměstnavatel není spokojen – tlačí na zprostředkovatele, aby mu dodal více lidí – ten musí vymyslet nové postupy, jak obejít přísnou politiku – začne dodávat lidi ze zemí EU, kteří nepotřebují povolení atd.

¹² Myslím tím zejména změnami postizitelnými v rámci výzkumu – např. novela zákona; nebo navýšení zaměstnanosti. Jedná se o „historické“ události jednoho procesu migrační politiky.

V tomto zjednodušeném náčrtu reálných situací se odráží vlastně celá podstata této kapitoly – zprostředkovávání se proměňuje v čase, stejně jako se proměňují standardy pro jeho existenci a průběh (jinými slovy proces).

Sociální prostor se mění, je dynamický, heterogenní a právě v něm se odehrává zprostředkovávání zarobitky. Pozoruji zde analogii s tradiční prací Edmunda Leache, kdy dochází k vyjednávání v rámci politických systémů Kachinů a Shanů v Barmě. Stejně tak migranti užívají situačně různá pole, ve kterých operují a pole zarobitky – podobně jako systém *gumsa* umožňuje přecházet mezi jednotlivými poli (srov. Leach 1964: 4-10).

Ačkoliv se zdá, že jsou jednotlivá pole geograficky usazena „jasně“ (stát a práce v České republice, migranti a zprostředkovatelé na Ukrajině) – sociální pole zarobitky je usazeno transnacionálně. Přesahuje hranice národních států a jednání aktérů v něm, je transnacionální povahy. Je plně transnacionální od uplatňování právních předpisů na regulaci migrace prostřednictvím vízové a imigrační politiky na Ukrajině, v rámci EU, či v ČR, přes nabídky pracovních míst a lobby zaměstnavatelů ve zdrojových i cílových zemích, až po překračování hranic – zasílání remitencí, či udržování přeshraničních sociálních kontaktů. Následující tradiční koncepty propojují koncept sociálního pole, kapitálů a aktérství s teorií migrace.

3.2.4 Teorie migračních sítí

Teorie migračních sítí je v této práci využita dvojím způsobem. První způsob spočívá v zasazení *zprostředkovávání zarobitky* do kontextu příbuzenských a známostních vazeb – primární a sekundární sociální sítě (nebo také silné a slabé vazby – Grannovetter (1973)). Na druhé straně, na konci procesu udržují sociální sítě transnacionální povahu zprostředkovávání zarobitky prostřednictvím remitencí, kontaktů

a pendlování přes hranici. Dříve běžně nazývaný koncept řetězové migrace – *chain migration* (Castles 2007: 35) je v současné době více rozvíjen v tradici tzv. teorie migračních sítí, která má kořeny ve studii sociálních sítí. Současný pohled na teorii migračních sítí, který přejímám i v této práci, hovoří o:

„...rolí sociálních sítí v usnadnění migračního procesu a poskytování pomoci s prací, bydlením a jinými potřebami při příjezdu migranta.“ (Boyd 1989, cit in Castles 2007: 35).

„Takové vazby referují k tomu, co Bourdieu nazývá sociálním kapitálem... Tato spojení a sociální sítě poskytují základ pro potencionální adaptaci a formování komunity za hranicí (ibid.).“ (Castles 2007: 36).

Na následujících řádcích blíže specifikuji, jaké konceptuální rámce užívám, z jakých čerpám a jak jim rozumím. Optiku sítí¹³ přináší do studia antropologie tzv. Manchesterská škola a její následovníci, zejména pak John A. Barnes a Elizabeth Bott v letech padesátých. Sociální sítě jsou, dle Barnese: *„(...)souhrn mezilidských vztahů, které jsou nespecifickými způsoby přirozeně propojeny s jednáním osob a se sociálními institucemi v jejich společnosti.“* (Barnes cit in Mitchell 1974: 279). Při studiu migrace využil sociální sítě Clyde Mitchell, když se zabýval migrací rurálního obyvatelstva do měst. Přináší koncept *social network* (Mitchell 1974). V síťovém přístupu je podmínkou vzájemnost a sociální jednání, které je možné díky analýze sociálních sítí rámcově predikovat (Boissevain 1974 a 1979). Díky těmto vztahům, mají různí aktéři různý přístup ke zdrojům a tím i k moci (Boissevain 1979). Převzetí a užití konceptu sociálních sítí z antropologie inspirovalo výzkumy a badatele napříč různými disciplínami včetně studia mezinárodní migrace. A tak v 80. letech, jako jedna z teorií

---

¹³ V disertaci je konceptu sociálních sítí užíváno zejména při promýšlení a konstrukci terénu a také při analýze v kvalitativním výzkumu s vědomím, že zde existuje zároveň kvantitativní přístup v podobě tzv. Social network analysis.

migrace¹⁴, vzniká teorie migračních sítí. Právě koncept sítě je jednou z možných perspektiv pro etnografické zkoumání mezinárodní migrace. Jako příklad může sloužit práce Douglase Masseye v oblasti migrace na mexicko-americké hranici (Massey et al. 1987).

Teorii migračních sítí přináší do studia migrace Graeme J. Hugo v 80. letech. Tato teorie klade důraz na význam mezilidských vztahů migrantů v rámci cílového prostoru a zemí původu (Hugo 1983). Teorie migračních sítí odpovídá na otázku, jak se migrace udržuje a reprodukuje (Baršová a Barša 2005). Migranti tak po příchodu do nové země zachovávají nejen sociální vazby ze zemí původu, ale zachovávají zároveň sociální vztahy se členy komunity v cílové destinaci, či navazují nové. Jiné vazby zanikají. Migrační sítě však nejsou jen prostředkem k migraci, ale zároveň jsou i jejím produktem. Tato oboustranná logika dovoluje uspokojit ekonomické a sociální potřeby migrantů – vysvětluje nejen, proč a jak se migrace udržuje v čase, ale rovněž jak dochází k integraci, adaptaci, remitencím atd.

„Migrační sítě umožňují snáze překonávat překážky v migraci i vytvářet podmínky k životu v cílových prostorech, ať už s ohledem na bydlení, ekonomickou činnost, péči o děti nebo např. zabezpečení sociálně slabých.“
(Drbohlav a Uherek 2007).

Takto vzniká síť, která jedinci ulehčuje příjezd do země, orientaci v cílové zemi a v neposlední řadě emocionální zázemí.

„Migrační sítě spočívají v meziosobních vazbách, které propojují současné migranty, dřívější migranty a nemigranty ve vysílajících a přijímajících zemích prostřednictvím příbuzenství, přátelství či společného původu. Zvyšují

---

¹⁴ Spíše než o teorie se jedná o jednotlivé koncepty, jelikož žádná z jednotlivých „teorií“ není s obecnou platností schopna popsat komplexní a dynamický proces migrace. Přesto budu užívat pojem migrační teorie, resp. „teorie migračních sítí“ s vědomím, že se o „teorii“ jako takovou nejedná, nicméně je běžné v literatuře pojednávat o těchto konceptech, jako o „teoriích“ (srov. Drbohlav a Uherek 2007).

pravděpodobnost mezinárodního pohybu, neboť snižují náklady a rizika pohybu a zvyšují čisté očekávané zisky migrace.“(Massey et al. 1997 cit in Baršová a Barša 2005: 275).

Užití teorie migračních sítí počítá s důležitou rolí sociálního kapitálu jedince. Sociální kapitál, lze chápat jako souhrn sociálních kontaktů, který určuje pozici sociálního aktéra v poli. Alejandro Portes dodává, že sociální kapitál je „(...) kapacita jedince, díky které může disponovat zdroji v sociální síti nebo jiné ohraničené sociální struktuře... Tyto zdroje sami o sobě nejsou sociálním kapitálem, ale referují k individuální schopnosti využít je v případě potřeby.“ (Portes 1995 cit in Vertovec 2009: 36). Podobně jako v případě ukrajinské pracovní migrace toto dokládají další výzkumy po celém světě, z nichž nejznámějším případem budiž studie migrace z Mexika v 70. letech, kdy 90 % všech legálních migrantů získalo své pobyty a stěhovali se za účelem sloučení rodiny, nebo na základě vazeb v zaměstnání (Portes a Bach 1985 cit in Castles, de Haas a Miller 2014: 40). V poslední době, tvrdí Uherek s Drbohlavem, se pojetí migračních sítí kryje s konceptem transnacionalismu (Drbohlav a Uherek 2007).

3.2.4.1 Transnacionalismus a síť

Koncept transnacionalismu se v antropologii objevuje od 90. let 20. století, kdy dochází k přesunu vnímání od komunitaristického chápání lokálně uzavřených komunit k transnacionalistické logice vazeb ukotvených mezi několika prostory. Tyto prostory jsou dané geograficky, ale i sociálně. Klade se důraz na komplexitu a zdůrazňuje skutečnost, že vzniká přeshraniční, dynamicky se proměňující síť mezi migranty a nemigranty. Některé studie přistěhovalectví většinou soustředí svůj pohled na *etnickou komunitu migrantů*, místo aby se soustředil na možné reciproční vazby a pozice v síti mezi imigrační a emigrační zemí. Takto rozumně si počínají např. Linda Basch, Nina Schiller a Christina Blanc (1994), nebo později Steven Vertovec (2009) a jsou inspirací mého výzkumu.

Spolu s tématem globalizace, jemuž je věnována pozornost od 80. let minulého století, se sociální vědci obrací na výzkum témat, která jsou s tímto procesem časoprostorové komprese (Harvey 1989) spojena. Nezpochybnitelným faktem jistě je, že spolu s tokem zdrojů, financí a informací přes hranice národních států, dochází zároveň k toku osob – k tzv. transnacionálním migracím. Transnacionální migrace je potom spojení migrace s překračováním hranic národních států tam a zpět mezi cílovou a zdrojovou zemí a udržování sítě mezi nimi. Zájem této práce spadá do oblasti transnacionální migrace směrem k pochopení adaptace migrantů na nový řád prostřednictvím zprostředkovatelských systémů. Spolu s přestupem do nového řádu se mění, dle Stevena Vertovce, zároveň identita a hranice a prvky sítě jsou prostřednictvím transnacionálních vazeb upevňovány (Vertovec 2009). Jedná se o provázanou triádu, která dává možnost nazírat na zprostředkování a *klientelismus* jako na pevnou součást těchto vazeb a každodenní reality migrace a jejích aktérů. V rámci transnacionální sítě se jedná o otázku provázanosti, udržování a reprodukování zprostředkovávání a jeho fungování v čase i transnacionálním prostoru.

Síť je jednoduše transnacionální sociální formace vztahů. Koncept sítí je tak zároveň dominantní organizační forma globální ekonomiky (nabídka pracovních míst, poptávka po levné pracovní síle, kapitalistická logika výroby ad.) a nepočítá tedy pouze s mezilidskými vztahy. Sociální sítě tak nejen, že určují, jak jsou lidé propojeni, zároveň také zefektivňují cirkulaci zdrojů (Castells 1996; Vertovec 2009: 32-36). To znamená, že tyto transnacionální sítě nejsou pouze formacemi mezi jedincem a druhým jedincem na druhém konci sítě, ale utváří celou strukturu vztahů, které se zrcadlí v utváření ekonomik jednotlivých států. Přítomnost sítě tedy produkuje možnost podílet se na ekonomice cílové země i země původu. Migranti se tak usazují v cílových destinacích a podílejí se na jejich ekonomice, ale na druhou stranu se díky remitencím angažují

zprostředkovaně na mikro i makro ekonomice zdrojové země (Stojanov, Strielkowski a Drbohlav 2012).

Migraci je tak nutno vnímat jako multidimensionální ekonomicko-kulturní-politický proces. Během migrace jsou migranti i nemigranti (emigrující – imigrující – nemigrující a navrátní se) propojeni skrze výše zmíněné sítě. Tímto přetrvávají vazby a utváří se transnacionální sociální prostor. V tomto prostoru některé vazby nezanikají ani po ukončení migrace. Jiné vazby zanikají, nebo naopak vznikají nové. Tyto svazky mají nejen sociální, ale i ekonomický a symbolický (tokem remitencí, zboží a informací) charakter. Reciproční vazby související se sítěmi jsou tvořené na základě různých závazků, přetrvávají nejen v čase, ale i v prostoru. V současné době je studium transnacionalismu značně rozličné a vykazuje mnohost přístupů a názorových rovin (srov. Vertovec 1999).

Transnacionální optika mého výzkumu spočívá ve studiu procesu utváření vazeb migrantů a zprostředkovatelů mezi cílovou a zdrojovou zemí, toku statků, financí a informací, které ovlivňují charakter migrace. Lidé, kteří se stali v průběhu posledních let mými informátory a přáteli, jsou částečně roztrženi mezi světem tady a tam – tzv. v *třetím sociálním poli* (Bhabha 1990). Z etnografického výzkumu jsou známy vazby Ukrajinců na majetek, osoby, nemovitosti, o přenášení statusu a reputace z imigrační do emigrační země (Pavlíková a Sládek et al. 2009; Кічак 2010, 2012). To je spojeno s procesem utváření vazeb a vztahů mezi cílovou a zdrojovou zemí.

3.2.5 Integrace a adaptace

Migrační teorie – ať funkcionalistické „push and pull“, nebo například neoklasické – se snaží vysvětlit pohyby lidské populace, ale zároveň se úzce dotýkají problému integrace, adaptace a soužití. „*Přistěhovalci se od*

domorodých populací liší hned v několika ohledech.“ (Eriksen 2012). To může vytvářet napětí, marginalizaci a vyloučení. Vztahy mezi majoritou a přistěhovalci většinou charakterizuje nejen mocenská nerovnost, ale i politická, kulturní a ekonomická nerovnost. Právě nerovnost, ztráta respektu a někdy i nedostatek pochopení z obou stran bývá překážkou ke klidnému soužití. Tato práce se pokouší vedle zhodnocení konceptů spjatých s pracovní migrací Ukrajinců a vedle interpretace procesu zarobitky i o nastínění reálných problémů sociální integrace migrantů. O integraci a adaptaci různých sociálních skupin uvažují sociální vědci již od přelomu 19. a 20. století. Dnes jsou oba pojmy politicky zatížené, hovoří se o nich nejasně a užívají se v mnoha podobách. Jsem pro jasné vymezení obou pojmů a jejich oddělení.

Na obecné rovině se hovoří o sociální integraci jako o včleňování – začleňování – o oboustranném a hlavně sociálním procesu. O adaptaci hovoříme jako o přizpůsobení se prostředí (bez nutnosti integrace) – už z povrchní a velmi jednoduché analýzy spatřuji v obou termínech výrazný rozdíl – asi nejzásadnějším pro tuto práci je – že pokud mluvím o adaptaci – rozumím jí jako přizpůsobení se na prostředí bez začlenění. Adaptace vyžaduje mnohem více jednostranné snahy. Vedle toho například ani získání občanství, považované v české společnosti za vrchol integrace cizinců, neznamená nutně, že je migrant do společnosti integrován (srov. Drbohlav a kol. 2009).

Integrace – ve vztahu k migraci – vyžaduje začlenění se do struktur „hostitelské“ společnosti, ale zároveň přijetí „příchozích“ hostitelskou společností. Jedná se o interaktivní, víceúrovňový proces probíhající v několika sférách. Jsem seznámen se strukturální, kulturní, interaktivní i identifikační dimenzí sociální integrace (např. Rakoczyová a Pořízková 2009; Drbohlav a kol. 2009). Sociální integrace migrantů se tato práce dotýká zejména v závěru.

O adaptaci lze uvažovat jako o vztahu cizince a majoritního prostředí, kdy v popředí sledujeme jejich vzájemnou interakci. Dynamicky mění jedince a nutí ho se prostředí a jeho měnícím se podmínkám přizpůsobit. Zahrnuje geografické, ekonomické, sociokulturní a psychologické procesy, jimiž imigrant v nové zemi prochází a jimiž je formován. Více se dozvíme například ze studií tzv. Chicagské školy.

Představitelé tohoto směru v sociologii směřovali svoji pozornost na vícero problémů nově vznikajících v prostředí města, kam přicházeli noví přistěhovalci. Tento směr v sociologii, pokud by bylo třeba zmínit, našel svůj „terén“ v prostředí města Chicago ve 20. letech 20. století. Zdrojem inspirace byly ekologické modely a přístup, který byl později rozvinut v tzv. kulturní ekologii. Jednalo se o přístup, který počítá s neustálým bojem o zdroje a o přístup k těmto zdrojům. Zástupci této „školy“ rozvíjeli terénní výzkum, případové studie a ekologické modely. V průběhu 20. - 50. let probíhaly diskuze nad tématy integrace, která vyústila v koncepty asimilace, segregace a multikulturalismu (pluralismu).

Opět se jedná o obecně velmi známá fakta – s adaptací i integrací zacházím jako se sociálními fakty, koncepty, které již mají své ukotvení a jejich význam je víceméně jasný – apeluji však na jejich oddělení a kritické zhodnocení jejich skutečné povahy dle tradic sociální vědy (viz Chicagská škola). Ve veřejném diskurzu dochází často ke zmatení obou pojmů i jejich desinterpretaci a někdy i zneužití.

Od teoretických konceptů bych se rád nyní přesunul k metodologii své práce a v ní objasnil postup sběru dat i metodologické problémy, se kterými jsem setkal. Na konci této části propojuji právě teoretickou část s metodologickou – kdy teorie sociálního pole a další koncepty formují metodu, provází celé designování výzkumu a řeší nejednu badatelskou otázku.

4 METODOLOGIE

Zásadní část práce a její metodologie vychází z dlouhodobého terénního výzkumu a zúčastněného pozorování, jako metody sběru dat. Stejně tak odpovídá teoretickému rámci: „...*neboť do každé fáze výzkumu se plně zapojuje teoretický rámec, jenž ji vede a řídí.*“ (Waquant 2002: odst.: 16.). Všem metodologickým krokům přikládám stejnou váhu – ať už byl použit „experiment“, nebo rozhovor na vlastním balkoně, kdy jsem pokuřoval ve svém bytě a povídal si s dělníky, kteří pracovali na lešení na fasádě našeho domu.

Sběr, resp. konstrukce dat, probíhal prostřednictvím zúčastněného pozorování a rozhovorů v Plzni v ČR a na Ukrajině v Zakarpatsku. Čas strávený s informátory na bytech, v parcích, kavárnách, na stavbách, v nemocnicích se lety prodlužoval, a pak zase zkracoval. Někteří odjeli, jiní se přestěhovali z Plzně do jiného českého města, ostatní jeli za prací do jiné země EU. Na Ukrajině plynul čas o něco pomaleji a jaksí klidněji – jako by se u vodky a burčáku někdy až zastavil. Informátoři mě brávali do svých domovů, nebo zvali do hor a na lov.

Metodologická část mého výzkumu je detailně popsána na následujících stranách. Kvalitativní šetření bylo doplňováno kvantitativním předvýzkumem z důvodu dokreslení situace a snah získání ještě dalšího pohledu na *populaci*, která vytváří výplň mého terénu.

V teoretické části disertační práce znovupromýšlím (*rethinking*) pojmy, ve kterých se o ukrajinské migraci typicky uvažuje. Jedná se o zmiňovanou problematizaci pojmů „klientský systém“ a „klient“. Použitou metodou je zde analýza textů a studií z českého prostředí. Texty byly publikovány na začátku nového století, tedy do roku 2013. K této analýze si primárně vypomáhám disertačním výzkumem a sběrem empirických dat v letech 2013 – 2017. K analýze byla užita „paper and pencil“ metoda

kódování. Prostřednictvím toho došlo k vyhledávání a sortování jednotlivých významů pojmu „klientský systém“. Analyzuji osm studií – Uherek et al. 2004; Uherek et al. 2008; Černík 2005; Černík 2006; Nekorjak 2006; Nekorjak 2009; Čermáková 2008; Leontiyeva a Nečasová 2009, dvou článcích Livinský a Kočík 2003; Belková 2013, 2 výzkumných zprávách – Černík et al. 2005; Výzkum obchodu s... 2005. Obě části – epistemologická a etnografická – jsou v závěrečné interpretaci logicky propojeny do jednotného celku při prezentaci výsledků výzkumu.

4.1 Volba předmětu výzkumu

Výběr předmětu výzkumu zvoleného k etnografii a ke kvantitativnímu šetření byl uskutečněn na základě předchozího magisterského výzkumu taktik a strategií migrantů ve městě Plzeň. Diplomová práce ukázala na metodu zprostředkovávání pracovní migrace a využití zprostředkovatele, jako na jednu z úspěšných taktik migrantů, jak čelit strategiím uplatňovaným prostřednictvím legislativního řádu ze strany státu (blíže viz Rumpík 2013). Předmět, na kterém jsem chtěl dále rozvíjet výzkum migrace, byl tedy dán poznatky z magisterského studia. Zvolen byl terén – pole zarobitky. V té době jsem ještě neuvažoval o „klientském systému“ jako o problematické kategorii. Výzkumným předmětem pro mě měl být tedy „klientský systém“ a adaptace migrantů skrze zprostředkovatelské *struktury*.

Přibližně v roce 2014 – 2015 došlo k problematizaci předmětu výzkumu i terénu. „Klientský systém“ je problematická kategorie a jako taková neskýtá možnost výzkum realizovat tím směrem, kde je cíl – tedy uvažovat o zprostředkovávání jako o procesu. Bylo nutné opustit pozici *struktury* a domnělého výzkumu v populaci ukrajinských migrantů ze západní Ukrajiny. Definovat terén v heterogenním prostředí komplexní společnosti, bylo mnohem náročnější, než najít informátory, kteří by můj terén vyplnili a utvářeli jej.

Můj terén byl navíc umístěn transnacionálně – byl „tady i tam“. Položil jsem si otázky – co je vlastně můj terén? Jakou pozici v něm zaujmají moji informátoři? Jakou pozici informátoři zaujmají vůči mně samotnému? Jaká je reflexe mé role a pozice v terénu? Na tyto otázky bych rád odpověděl v následujících kapitolách.

4.2 Vymezení terénu

Výzkumné lokality tvoří Plzeň a Zakarpatská oblast Ukrajiny. Konstrukce výzkumného pole byla poměrně složitá. Výzkumné pole totiž, stejně jako migrace, není na jednom místě, ale je multilokální. Byl zvolen výzkumu na více místech (více viz např. multisited ethnography). Národní a lokální neustavuje hranice pro vznik vazeb, ale naopak je posiluje (Marcus 1995). Kulturní distance mezi „břehem a lodí“ je překonána i přes „jejich“ vzdálenost, uvažuji tak o globalizaci, transnacionalismu a zachování kulturních rysů ve zdánlivě vzdálených světech (Hannerz 1997). Přenášení praxe, její sdílení přes hranice národních států, globalizace vyžaduje výzkum na více místech – konstrukce výzkumného pole se snaží reagovat na současnou podobu „smrštění světa“, „bezčasového času“ (Castells 1996).

Ke konstrukci výzkumného terénu/pole došlo dle logiky procesuálního přístupu k antropologii současných světů Marca Augé (Augé 1999). Ukotvení výzkumníka v transnacionálním, multilokálním výzkumu je výzvou – sledoval jsem linie, které vedly napříč celou Evropou (Ukrajina, Česká republika, Finsko, Německo, Bulharsko, Maďarsko, Rumunsko) – tak jak migrovali moji informátoři, tak kam posílali své vydělané peníze, tak odkud byli jednotliví lidé, se kterými jsem se v terénu potkal. Zpočátku pro mne bylo terénem vše – stejně jako vše pro mne bylo výzkumem. Prostor, lidi, politika, místa, články v médiích, statě, remittance – vše v multilokálním poli, tvořeném událostmi a aktérským jednáním. Od roku 2013 do současnosti.

Konstrukce výzkumného pole, jak jsem naznačil výše, se mi zpočátku vymykala z rukou. Od prvních „slepých“ pokusů sledovat linie z České republiky do Zakarpatské Ukrajiny a zpět, přes „metaforu trubice“¹⁵ přes roztříštěnost pole díky „multispace“ příběhům mých informátorů a jejich vztahů, jsem se soustředil na uchopení terénu – výzkumného pole nějak jinak. Bátl jsem se obudné „rozplizlosti“ zprostředkovávání zarobitky.

Vhodnou perspektivou se ukázal být procesuální přístup k prostoru, logika *dynamického pole v transnacionální perspektivě na území Plzně a Zakarpatska – pole zarobitky*. Dějinný prostor a antropologie francouzského etnologa Marca Augé mi pomohl pochopit vymezení pole mého výzkumu. Předmětem výzkumu (podobně jako předmětem antropologie v moderním "současném světě") je historický, transnacionálně ukotvený prostor. Jedná se o konstruovaný předmět bádání.

Zprostředkovávání probíhá jako proces již po několik desítek let. Sleduji jeho etapu od roku 2013 – resp. na základě literatury od roku 2008 – kdy dochází k ukončení stabilizační fáze a dochází k sekundární transformaci „klientského systému“ (Rumpík 2015). Aktéři v poli, které je součástí dlouhodobého procesu, se proměňují, vznikají nové vztahy, utváří se nové identity. Tvoří „mikrohistorii“ mého terénu. To co tedy sleduji je dějinným procesem ukotveným v prostoru (*zprostředkovávání zarobitky v poli zarobitky*) a zároveň prostor, který je ve vleku dějinného procesu – *pole zarobitky a zprostředkovávání v čase* (srov. Augé 1999). Etnografie současných světů spojuje historii a antropologii – snaží se o pochopení a interpretaci dějin dané společnosti a její pohled na svět – na děje a jevy – nemoci, smrt (Augé 1999), ale například i na pracovní migraci.

---

¹⁵ Uvažoval jsem o „tubusovitém“ propojení sociálních i geografických prostorů Zakarpatské Ukrajiny a Plzně, kdy by do zprostředkovávání zasahovali pouze zprostředkovatelé z Ukrajiny a jejich pomocníci v České republice. Věřil jsem v přeposílání lidí tam a zpět prostřednictvím jakéhosi sociálního „tubus“ – „trubice“. Tato metafora se však později ukázala být slepou uličkou, neboť do zprostředkovávání vstupují další aktéři již během přesunu z bodu A do bodu B. „Trubice“ by tak nevystihovala sociální proces dostatečně názorně, jako například koncept

Zkoumám tedy proces zprostředkovávání v transnacionálním prostoru a v několika sociálních polích navzájem se překrývajících. Ty na svém průsečíku utváří pole zarobitky. Vnímám jako nutné sledovat proměny v čase (diachronně a ne strukturu!), protože se nejedná o jevy oddělené od historické perspektivy. Nejedná se rovněž o jevy, které by byly odděleny od strukturálních změn ve společnosti. Tudíž zprostředkovávání (nedokonavý tvar má svůj význam) není jen o pevné struktuře (*systému*) bez dějin, ale probíhají zde vztahy, procesy, které jsou historicky i etnograficky uchopitelné. Předmět bádání, výzkumné pole a jejich konstrukce v *současných světech* jsou nasyceny logikou provázanosti - v komplexní společnosti nelze sledovat jeden jev oddělený od druhých. To vše v tomto poli se odehrává v prostoru a čase jako historický proces. V mém případě zprostředkovávání a vše co se k této praxi váže, nazírám v transnacionálním prostoru a v čase. Zde probíhají změny, které jsou nesený skrze jednání aktérů.

Uzavřít logiku této kapitoly je nutno následující větou – mým terénem je prostor (Plzeň a města/vesnice na Zakarpatské Ukrajině; ČR a unijní státy), ve kterém se odehrávají aktérské praxe (migračně-politické rozhodování; zaměstnanecká politika; jednání migrantů a zprostředkovatelů) zachycené v čase, prostřednictvím konceptu aktérského pole zarobitky.

4.3 Jednotlivá pole a jeho aktéři

V této kapitole, která doplňuje metodologickou část, provádím rešerši pole zarobitky – které se stalo na úrovni kvalitativní i kvantitativní analýzy výzkumným terénem. Pole zarobitky se tedy skládá ze třech polí – pole zaměstnávání, pole zprostředkovatelů a imigrantů, pole migrační politiky. Každé pole má svoji charakteristiku – na úrovni Plzně a na úrovni národní migrační politiky i na úrovni lokálních – kulturních a sociálních rysů Zakarpatské Ukrajiny.

4.3.1 Pole zaměstnávání

V následující subkapitole se budu zabývat popisem a rozbohem dat o Plzni a Zakarpatské Ukrajině ve spojitosti s trhem práce, zaměstnáváním Ukrajinců. Plzeň je administrativním centrem Plzeňského kraje na západě České republiky. V Plzeňském kraji je sedm okresů. Celkem zde žije 578 629 obyvatel. Z toho v samotné Plzni 188 190 stálých obyvatel (Počet obyvatel v... 2018).

Od roku 2013 klesala nezaměstnanost v celé České republice z 7% až na 2,9 % v roce 2017 (ČSÚ: zaměstnanost... 2018). Plzeňský kraj a město Plzeň se staly oblastmi s nejnižší nezaměstnaností v České republice – s podílem nezaměstnanosti od 5,2 %v roce 2013 až do 2,01 % v současné době (ČSÚ: zaměstnanost... 2018). V Plzeňském kraji, podobně jako v celé republice došlo k nárůstu počtu cizinců z Evropské unie i subjektů, které se zbývají jejich zaměstnáváním a outsourcingem. Zdá se, že takový nárůst je výsledkem rozvoje infrastruktury a podnikatelských záměrů v oblasti hospodářství.

Charakteristickými pro Plzeň jsou nelegální ubytovny pro migranty a mnoho pracovních agentur, nebo podobných subjektů, které zprostředkovávají pracovní migraci. V roce 2017 reagoval ministr vnitra Milan Chovanec na celou situaci kritikou nárůstu pracovních agentur a celkovou kritikou poměrů v Plzeňském kraji ve vztahu k pracovní migraci (Švábek 2017; srov. Proti kriminalizaci... 2017). Počet agentur práce skutečně narostl nebývalým tempem – stejně jako nabídky pracovních míst. Dle statistik Ministerstva práce a sociálních věcí¹⁶ se v České republice nachází 2057 subjektů s možností zprostředkovávat zaměstnání – tedy pracovních agentur s povolením od MPSV (MPSV 2018), vedle toho zde existuje nepočitatelné množství subjektů – s.r.o., které rovněž poskytují služby zprostředkovávání práce

---

¹⁶ Dále jen MPSV.

a subdodávek práce k uživateli. Jen v Plzni se jedná o 177 pracovních agentur, vezmu-li v potaz to, které agentury práce, nebo zprostředkovatelské subjekty nabízí zaměstnávání v Plzni, nebo v kraji a nemají zde sídlo, jedná se o další desítky, ne-li stovky subjektů (srov. MPSV 2018). Za posledních pět let tak došlo k výraznému nárůstu počtu přistěhovalých za prací – jak z celé ČR, tak ze zahraničí.

V Plzeňském kraji žije 26 859 cizinců s přechodným i trvalým pobytem. Pouze v Plzni – město se jedná o 13 372 cizinců. Oproti první polovině roku 2015 jde o mírný nárůst (Cizinci v České... 2016 a 2017). Vedle toho je zde neurčitě rozsáhlá populace migrantů z EU (zejména Bulharsko, Rumunsko a Slovensko), bez přihlášení k pobytu.

Obdobná situace je po celé České republice – s výjimkou Brna a Prahy, kde jsou počty cizinců (regulérních) vyšší a stejně tak počty cizinců z EU, kteří nejsou nikde hlášeni. Je to z důvodu vyšší koncentrace pracovních míst, služeb a také vysokou mírou anonymity, které využívají například nelegální migranti ze zemí mimo EU. Situace v oblasti počtu cizinců nezrcadlí plně charakter ukrajinské pracovní migrace do České republiky – resp. do Plzeňského kraje. Abychom mohli postihnout lépe charakter migrace – je nutné sledovat i situaci na západě Ukrajiny.

Jako zdrojovou lokalitu migrace do Plzeňského kraje jsem sledoval oblast západní Ukrajiny. Konkrétně se jednalo o Zakarpatskou oblast s hlavním administrativním centrem Užhorodem (shodně užívám termín Zakarpatská Ukrajina). Ukrajina je členěna na 24 oblastí (oblast administrativně odpovídá českému kraji) a jednu autonomní republiku – Krym. Zakarpatská oblast se nachází v nejzápadnějším cípu Ukrajiny za Karpatským masivem, který zasahuje až do severozápadního Rumunska a vytváří tak přirozenou hranici regionu na jihu oblasti (hranice s Rumunskem), na východě oblasti (hranice s Ivanofrankivskou o.) i na severu oblasti (hranice s Lvovskou o.), na západě poté sousedí se

Slovenskem, na jihu západě s Maďarskem. Zakarpatská oblast je členěna na 13 rajonů (jednotka shodná s českými okresy). Dle statistického úřadu Ukrajiny (Державна служба статистики... 2018) v Zakarpatské Ukrajině žije 1 256 959 obyvatel. Počet obyvatel od roku 2013, kdy jsem začal oblast sledovat, neklesl, přesto se odsud lidé tradičně za prací stěhují již desetiletí (Державна служба статистики... 2018; Малиновська 2011; srov. Кічак 2012).

Jedná se o oblast, kde je rozvinutá zejména zemědělská činnost a lesnictví (srov. Державна служба статистики... 2018). V regionu je poměrně vysoká nezaměstnanost a ekonomicky aktivní obyvatelstvo se stěhuje do zahraničí za prací, nebo cirkuluje za prací mimo region v rámci Ukrajiny – např. do Kyjeva (Кічак 2012). Jak obecně známo, v současné době převládá migrace do Polska. Odsud Ukrajinci dále migrují do jiné země EU. Průměrná mzda v roce 2013 činila na Ukrajině okolo 3000 UAH (hřivna), v Zakarpatské oblasti jsem se setkal s lidmi, kteří dostávali i mnohem nižší mzdu v rozsahu od 900 hřiven až 1500 hřiven. Průměrná mzda narůstala s lety, stejně jako ceny zboží a to zejména v důsledku konfliktu na Ukrajině – současná průměrná mzda činí 9 141 hřiven (Державна служба статистики... 2018, blíže vlastní kvantitativní šetření – viz níže).

Rozhodujícím makro-faktorem migrace do Plzeňského regionu je zřejmě ekonomická charakteristika Plzeňského kraje – kdy dochází k nárůstu pracovních možností a poklesu nezaměstnanosti – na což je nutno reagovat prostřednictvím navýšení pracovních sil ze zahraničí (viz dále). Naopak emigrační tendence ze Zakarpatské Ukrajiny jsou ovlivněny na makroúrovni zejména ekonomickou nestabilitou, vysokou nezaměstnaností a v neposlední řadě nízkým, mzdovým ohodnocením. Konflikt na východě Ukrajiny prozatím neovlivňuje, dle Drbohlava, ekonomicky motivovanou migraci do České republiky (např. Drbohlav, Jaroszewicz eds. 2016).

Vedle toho dochází k zásadní změně cirkulární migrace. Ukrajinci ze západní Ukrajiny migrují do Polska – jedná se o více než jeden milion osob. Některé výzkumy uvádí v roce 2016 1 360 000 obdrženyých víz (Keryk 2018). S tím souvisí zejména dále zmiňované vysílání a jedna z adaptačních strategií na ztížené podmínky, tedy získávání víz a pracovních povolení do České republiky. Západní Ukrajina spadá tradičně na Západ – resp. a Východní i střední Ukrajina na Východ – do Ruska, Běloruska. Pracovní možnosti v Polsku nejsou pro Ukrajince natolik lákavé, ale je mnohem snazší získat pracovní vízum do Polska, než do jiných zemí střední, nebo západní Evropy. Objevuje se tedy obrovský nárůst cirkulačních migrantů do Polska, kteří dále směřují do jiných zemí Evropy buď legální cestou vysílání pracovních migrantů v rámci EU – nebo jako turisté do jiných zemí EU za účelem pracovat. Na následujících stranách nastíním situaci zaměstnávání cizinců v Plzeňském kraji a v Plzni.

4.3.1.1 Stručný popis situace zahraničních pracovníků v Plzeňském kraji

Nebezpečná práce bez zdravotního a nemocenského pojištění i bez písemné pracovní smlouvy, nevyplácení mzdy, ubytování v izolaci, někdy dokonce vyhrožování a „mafiašské praktiky“. Takovým podmínkám čelí někteří zahraniční i domácí pracovníci v České republice. Konkrétní případy jsou obvykle spojeny s nepřímým zaměstnáváním, u něhož dochází k rozmělnění odpovědnosti za dodržování práv. Právě cizinci, o to více potom cizinci, kteří nejsou nikde registrováni a cizinci ze zemí mimo EU bez patřičných povolení se stávají oběťmi nekalých praktik. Ale v současné době mizí ze zprostředkovávání zarobitky vyšší hierarchická úroveň, v době konjunktur u Ukrajinců nedochází tak výrazně k zadržování mezd a vymizely vyšší mocenské vztahy na úkor byznysu. Reputace zprostředkovatele a sociální kontrola v zemi původu neumožňuje v plné míře vykořisťovat ukrajinské migranty. Mezi Ukrajinci

je vyšší míra provázanosti obchodních a osobních vazeb. Jsou založeny na jakési důvěře, známosti, sociální reputaci a na závazcích. Toto však odpadá ve vztazích ukrajinských zprostředkovatelů a občanů EU, které zaměstnávají – zde je prostor pro velmi špatné zacházení a obcházení zákona.

V Plzeňském kraji působí desítky pracovních agentur, které jsou solidní. Vedle nich však funguje sekundární trh s pracovními místy, který je obsazen různými právníckými osobami – povětšinou tzv. družstvy (se zkratkou s.r.o.), jež absolutně porušují při zprostředkování zaměstnání zákoník práce, nebo jej obcházejí a balancují tak na pomezí zákona. Vynucování práva v případě družstev a pochybných pracovních agentur je naprosto neefektivní, zejména z hlediska zahlcení a bezzubosti úřadů inspekce práce, nedostupnosti práva pro cizí pracovní příslušníky na jedné straně a absence sociálních a jazykových dovedností na straně druhé. Vedle toho je další překážkou k úspěšnému řešení situací také povaha pracovní migrace u cizinců ze zemí EU, jejíž charakter by se dal popsat slovy: „cirkulační – pendlující migranti/migrace“. Tito lidé po neúspěchu, či podvodu ze strany zaměstnavatele činí následovně:

- a) vracejí se do země původu;
- b) odjíždí na jiné místo za jinou práci v rámci EU (zejména Rumuni – Itálie, Španělsko, Británie);
- c) zůstávají v České republice, ale odjíždí do jiného města (zejména Slováci a Bulhaři).

Proto je velmi malá možnost dosáhnout vymahatelnosti práva v rámci nedodržování pracovně právních předpisů.

Vzhledem k výše popsanému je zřejmé, že zprostředkovatelé na to hřeší s vědomím, že se jim v podstatě nemůže nic stát. Agentury práce, družstva, pofiderní právnícké osoby v „čele“ s bílými koňmi tak

dále obchodují s pracovními místy. Hlavním aspektem této snahy je obchod – výdělek – zisk. Nicméně je nutné uvědomit si, že ačkoliv se cizinci dostávají do „závislých“, vykořisťovaných, a často pak i nedůstojných pozic, stále si vydělají více peněz na živobytí, než v zemi původu. Proto je migrace dále atraktivní. A ekonomicky motivované pohyby přes hranice jako byznys pro vykořisťovatele a zprostředkovatele (převaděče, dopravní agentury, ubytovatele), pro zaměstnavatele (agentury, družstva, s.r.o.) a pro uživatele (místa výkonu práce) – udržitelný.

Zde jmenovitě uvádím zásadní problémy práce přes třetí subjekt:

- nevyplacené mzdy
- zadržování mzdy
- krácení mzdy
- neplacená nemocenská
- neplacená dovolená
- nucené neplacené volno
- nesrovnatelné podmínky mezi kmenovými zaměstnanci a agenturními zaměstnanci
- absence odvodů sociálního a zdravotního pojištění
- nezákonné ukončení pracovního poměru
- neopodstatněné srážky ze mzdy
- absence pracovní smlouvy
- nadužívání dohod mimo pracovní poměr (DPP a DPČ)

Z povahy zaměstnávání přes agentury potom těžší nejen strany trojúhelníku – zaměstnavatel – uživatel – migrant (ten nejméně), ale i aparáty státu a neziskové organizace, které i přes ušlechtilou snahu dotčeným cizincům pomoci, nemají mnoho nástrojů, jak situaci efektivně řešit. Alarmující je potom i skutečnost, že se stejnými problémy se setkávají nejen cizinci, ale i občané České republiky.

„Co se týče pracovního trhu a práv, nerozlišujeme mezi Čechy a občany ostatních států EU. Případy porušování práv migrantů, které jsme slyšeli, jsou typické a existuje spousta českých občanů s podobnými problémy...“
(Duháň 2015 cit in Voslář 2015).

Základním a dlouhodobě převládajícím rysem zaměstnávání cizinců v Plzeňském kraji (potažmo v celé ČR) je tak prekarizace práce (srov. Hánová, Jelínková 2010; Rumpík 2013; Trčka 2018).

V České republice je z několika stran (zejména z lidskoprávních organizací, odborových svazů a Hospodářská komora ČR) snaha vyvinout takovou koncepci, kdy by se imigranti – stávající i nově příchozí – měli možnost integrovat na stabilní pracovní trh – a to zejména díky práci v kmenovém stavu u zaměstnavatele (výrobní podniky, stavební firmy, služby atd.). V takovém případě by ideálně mělo dojít k vyšachování pochybných agentur v kraji a zajištění stabilní a rozumné práce pro ty, kteří budou mít zájem (srov. Režim Ukrajina...2017).

4.3.1.2 Zaměstnávání cizinců v Plzeňském kraji

Město Plzeň je průmyslovým, administrativním i kulturním centrem na západě České republiky. Cizinci pracují v několika odvětvích, primárně na sekundárním trhu práce.

Vedle tradičních pracovních míst v těžkém průmyslu – zejména ve firmě Škoda – zde narostly rozsáhlé průmyslové zóny státních, soukromých i nadnárodních společností. Pracovní pozice jsou zde

převážně dělnické – operátor výroby, kontrolor kvality, skladník ad.. Jedná se zejména o firmy v průmyslové zóně na Borských polích a dalších průmyslových zón – Orlík, Mexiko – u Nýřan, Bor u Tachova, Klatovy a další¹⁷. Vedle toho je v Plzeňském kraji několik velkých nemocnic, skladových hal, je zde rozšířeno stavebnictví, dochází k inovaci infrastruktury (dráha Praha – Plzeň, rekonstrukce pozemních staveb ad.). Cizince zde opět pracují zejména na pozicích méně kvalifikovaných – služby a úklid, pomocné práce na stavbách, zateplování fasád.

Právě zateplování fasád je výraznou tvář města. Panelová sídliště jsou zateplována od prvního desetiletí nového století. Dochází rovněž k rozvoji a regeneraci těchto sídlištních prostor. Na druhou stranu mnoho objektů v Plzni je již zatepleno - pokles zateplování budov na sídlištních registrujeme již v roce 2015, dochází k revitalizaci bytových domů mimo sídliště – např. starší zástavby na Borech a jiných částech města.

4.3.2 Pole zprostředkovatelů/migrantů

Zprostředkovávání zarobitky je procesem, jímž prochází další a další aktéři, kteří vytvářejí v poli pracovní migrace síť, tvořenou migranty, zaměstnavateli a zprostředkovateli. Dochází k rozdělení pole na úrovni velkého podnikání (velké výrobní podniky) a na úrovni malého podnikání (stavebnictví, pomocné práce, malé výrobní podniky).

Na první úrovni velkého podnikání stojí nejvýše tzv. *velikyi mafián*, zprostředkovatelé, kteří vlastní agentury, níže tzv. prostředníci (koordinátoři), nejnižší poté migranti ze zemí Evropské unie a Ukrajinci. Tato část pole dosahuje jisté hierarchizace.

---

¹⁷ Počet zón v **Plzeňském kraji** je 14, z toho tři jsou velké (2 částečně využity) a jedna strategická - specifická lokalita, bývalé vojenské letiště. Ostatní zóny jsou v naprosté většině menší velikosti. Celkově je v kraji zřejmá jejich vyšší míra využití. Důvodem může být velká průmyslovost Plzně a jejího okolí a poloha zón na rozvojové ose ČR podél dálnice D5. (Průmyslové zóny 2016).

„V Plzni to celé řídí ty velké agentury... Jako tam to vede třeba Viktor, nebo Slavík... já pracuju pro Slavíka, ten má ale pod sebou další lidi, já se se Slavíkem skoro nevidím, on je furt na Ukrajině... akorát, když potřebuju novou smlouvu třeba...“ (Emilko).

„Podívejte se, pane Viktore, to je dobře že se ptáte – já jsem pro Oksanu dělal koordinátora, jo...? Ona je majitelka agentury, její manžel to tam ale řídí... v kanceláři máme děvčata, co to tam mají na starost a pak máme ještě další koordinátory... to jinak nejde... to by člověk nemohl dělat sám...“ (Leo 2017).

V některých ojedinělých případech se někteří zprostředkovatelé neseskupují a pracují sami na sebe. Stačí jim skupina migrantů a tu pravidelně půjčují českým zaměstnavatelům – to je případ Volodi T. Jedná se o Moldavana, který je ale navázán velmi dobře na všechny větší zprostředkovatelská jména, mimo jiné i na agenturu Lea, nebo na agenturu Viktora. Zná i Slavíka a další. Nejprve pracoval jako občan třetí země na pracovní vízum, následně si udělal podnikatelské vízum (ještě před rokem 2011) – v roce 2012 získal v ČR trvalý pobyt. Vydělával si nejprve jako pracovník pro jednotlivé zprostředkovatele v Plzni. Jelikož umí rumunsky, rusky a trochu česky stal se koordinátorem v jedné z agentur a pomáhal dohazovat Rumuny a Moldavany na práci v době krize, kdy Ukrajinci měli omezený vstup na trh práce.

Když jsem jej v roce 2012 poznal, byl řadovým pracovníkem, přes léta se propracoval na koordinátora a nyní si založil vlastní menší agenturu. Nejenže dodává Ukrajince do ostatních agentur, ale posílá i občany EU – zejména Rumuny a Moldavany s rumunským občanstvím na práci do Německa.

Volod'a si svůj byznys řídí sám a občas požádá o výpomoc své staré známé z ukrajinských agentur práce, které jsou v Plzni již roky etablované. Než se Volod'a dostal do této pozice, musel se velmi zadlužit.

Nyní má byt na Slovanech, kde ubytovává své pracovníky, má dvě auta, která si vzal na leasing. Přestože po letech stále nedisponuje řidičským průkazem, sám si dokázal vytvořit skupinku lidí, na které se spoléhá. Nemá zde rodinu a nikdy neměl – jeho podnikání a práce není založena na kooperaci. Volod'a byl vždy ostatními zprostředkovateli – byť je mu již k padesáti rokům, vnímán jako pěšák – je poměrně roztržitý a dokonce žádal o invalidní důchod z důvodu psychického stavu. Nakonec se dokázal vypracovat. Ještě o něm bude řeč. Nicméně zatím jsem uvedl tři typy zprostředkovatelů – „*velké mafiány*“, *rodinné „klany*“, *solitéry*.

Dalšími variantami zprostředkovatelů jsou samotné agentury práce, které mají českého majitele, ale ve skutečnosti firmu řídí Ukrajinci – takovou agenturou v Plzni je jedna nejmenovaná agentura v blízkosti nádraží. Zde seděl za stolem kanceláře vždy jednatel – občan České republiky. Nicméně pokaždé, když jsem s ním jednal v rámci sociální práce, nebo jsem požádal o rozhovor, telefonoval Ukrajincovi – nějakému Igorovi a radil se s ním co a jak. Nikdy jsme nevyřešili osobně s Čechem nic – vždy bylo nutno přijít následující den. To se stalo například v situaci nevyplacených mezd trojici mužů (dva Rumuni a jeden Ukrajinec):

„Igor tady není, já to s váma řešit nebudu... vypadněte a zavolejte si na schůzku s Igorem...“ (anonym 3. 5. 2015).

Podobná situace se odehrála i na Doubravce – zde jistá paní, která měla být jednatelkou agentury, pouze odkázala na svého druha – Ukrajince, bez kterého údajně nemohla nic rozhodnout.

Pro analýzu vztahů mezi těmito subjekty, snahu poodkrýt kdo je majitel, kdo jednatel, kdo společník v jednotlivých subjektech jsem zpočátku užíval obchodních rejstříků. Brzy jsem však zjistil, že mnoho zprostředkovatelů, kteří inkasují peníze, stojí za jednáním svých podřízených. Ti, kteří rozhodují, se skrývají za různými nastrčenými společníky, jednatelem atd.

Podobně je tomu i s nestálostí firem, jejich názvy a podoba se mění. V jednom nejmenovaném zahradnictví v Plzni dochází každý rok k navážení desítek pracovníků z ciziny – od Ukrajinců, přes Vietnamce až po občany EU – zejména Rumuny z chudších oblastí z pohraničí s Maďarskem okolo města Arad – kde žije početná romská menšina. Zde působí jedna rodina Ukrajinců – známá Policii ČR, Oblastnímu inspektorátu pro Plzeňský a Karlovarský kraj, Diakonii ČCE a dalším zainteresovaným. Tato rodina každý rok čelí problémů s vyplácením mezd, zejména rumunským pracovníkům. Každý rok se zde řešila – až do roku 2014 aféra s podezřením na pracovní vykořisťování a nucené práce. Každý rok na podzim se zde objevila ta samá jednatelka, pod jiným názvem agentury a stále podnikala společně se svým synem. V roce 2015 a 2016 byla odsunuta na „druhou kolej“ jinou agenturou – rovněž s ukrajinskou jednatelkou.

Zprostředkovatelské pole zahrnuje další aktéry a tito aktéři vládnu dalšími strategiemi, jak dostat lidi do České republiky, do Plzně. Mohou to dělat i z Ukrajiny a v Plzni si pouze domluví kontakty. Na Ukrajině jsem se seznámil s Vasjou. Vasja je mladý muž – okolo 28 let, vystudovaný právník. Na Ukrajině v oboru nenašel uplatnění. Ve svém rodném městě Užhorodě se zabýval vším možným. Když jsem přijel do Užhorodu, zrovna pracoval na univerzitě jako administrativní pracovník. Vasja, chtěl za každou cenu vědět co nejvíce o České republice. Jednou chtěl dokonce na českou univerzitu na stáž. Nicméně nikdy neopustil v dlouhodobější perspektivě Ukrajinu.

Trochu jsme se sblížili, povídali si o práci v České republice. Vasja má v Brně bratra – ten prodává cukrovinky, založil obchod s ukrajinskými čokoládami a nyní údajně dále podniká. Vasja slyšel mé vyprávění o Plzni.

Vasja si umnul, že se vrhne na podnikání ve velkém stylu – a pěkně po „zakarpatsku“ – tedy: „...založím agenturu, vše bude legální, a zadarmo a bude to na podporu mladých Ukrajinců v Plzni.“ Když jsem mu vysvětloval, že dostat do České republiky Ukrajince na práci, nebo dokonce na stáž není příliš lehká záležitost, nepřikládal tomu váhu. Vasja na sobě od roku 2014, kdy jsme se poprvé potkali, tvrdě pracoval. Když jsem ho potkal v roce 2016, již dělal klasického zprostředkovatele. Aniž by kdy žil v České republice, přes kontakty svého bratra začal posílat lidi na práci přes turistická víza, „polská víza“ a krátkodobá pracovní víza do České republiky. Postupem času jsem na něj ztratil telefonický kontakt a jen jsme si čas od času poslali mail. Jednoho dne, roku 2017, když jsem dělal rozhovor pro jeden zakarpatský web o pracovní migraci, jsem na stránkách tohoto webu našel reklamu na zprostředkování práce v České republice. Telefon, na který jsem ze zvědavosti zavolał s dotazem na práci v ČR prostřednictvím mé ukrajinské kamarádky, zvedl mě známý hlas – byl to Vasja.

S klidem na dotaz práce v Plzni sdělil následující: *„...přijedte na nádraží v Užhorodu, a tam se potkáme, až tam budete, zavolejte mi, nebo já si vás najdu... znám tam skoro všechny... tak a cena... no za vízum, jako že na práci je osm set dolarů, za frontu je sedm set dolarů – takže vezmete sebou tisíc pět set dolarů, když to dostanete, tak je pro mě ještě odměna čtyři sta dolarů... ok?“* (Vasja jaro 2017 – po telefonu).

Když jsem později odpoledne zavolał ze svého mobilu na to samé číslo, telefon zvedl opět Vasja. Sdělil jsem mu, že jsem po letech ztratil jeho číslo a zeptal se, jak se mu daří... řekl, že fajn... pracuje stále na univerzitě a občas někomu pomáhá do Čech na práci. Také sdělil, že se bude ženit. Asi se mu skutečně dařilo dobře!

Z výše uvedeného vyplývá následující úvaha – liší se zprostředkovatelé mezi sebou nad rámec toho, co o nich doposud víme?

Abych mohl patřičně odpovědět, je nejdříve nutné analyzovat to, co mají společné:

- a) zprostředkovávají zarobitku;
- b) disponují ekonomickým kapitálem;
- c) disponují sociálním kapitálem napříč hranicemi;
- d) disponují i kulturním kapitálem;
- e) disponují mocí díky kapitálům;
- f) pohybují se napříč všemi poli – světy.

Co zprostředkovatele tedy odlišuje, je zejména moc a počet vazeb přes které dosahují svých cílů. Dále to jsou znalosti a již zmíněný podnikatelský um. Někteří mají jen pár migrantů, se kterými disponují na trhu práce (jako třeba Volod'a), jiní mohou mít desítky, ne-li stovky. Když jsem analyzoval tuto skutečnost na základě historie mých informátorů, jednalo se zejména o délku pobytu, typ pobytu, o kontakty a jejich reputaci. Jednalo se rovněž také o to, jaké migranty pod sebou měli – jestli občany EU, nebo Ukrajince.

„Tuhle mi Viky, ty vole Kolja přivezl nějaký Rumuny, to byla pakáž ty vole, normálně ten neuměl vzít lžící do ruky... já je musel postavit ke sbíječce a udělat si ty přechody sám, ty vole... kluci jsou teďka na dovolený, i Fedor i Miška... no já nevím, co budu dělat, jestli mi sem dá ještě Kolja tyhle hovada, tak to na něj seru a vezmu si kluky pod sebe sám... bez mafiána... ty vole, bljat!“ (Lord – z rozhovoru s českým zaměstnavatelem – stavební práce).

Zprostředkovatelé mohou mít dobrou reputaci mezi českými zaměstnavateli – v mém případě agentura Lea, špatnou v optice státu. Jindy zase špatnou reputaci z pohledu státu i českých institucí – jako

třeba společnost zprostředkovatelky Lily ze zmíněného zahradnictví, či samostatná agentura Volodi T., která má pár zaměstnanců a má dobrou reputaci za hranicemi s Německem a stát si jí víceméně nevšímá. Stejně tak se liší přístup migrantů k jednotlivým zprostředkovatelům – dochází zde k jisté míře závislosti na zprostředkovateli i po dobu, kdy dojde k adaptaci. Někdy však zprostředkovatelé díky své reputaci mohou i přijít o své migranty a jiní k nim nechtějí. Toto jsem zaznamenal jako důvod toho, proč zprostředkovatelé ukrajinské zarobitky nepáchají přestupky vůči svým migrantům (tzv. *machinacie*). Jedná se o jakési „očistění“ zprostředkovatelů od jejich možných špatných reputací. Lépe to možná vystihne část rozhovoru s Vasilijem S.:

„Kdyby ty zprostředkovatelé, nebo mafiáni --- to je jedno, jak jim řekneš, kdyby voni dělali furt ojeby na ty naše lidi, tak by k nim nikdo nechtěl... takže to nemůže být tak hrozný... protože kdyby jo, tak oni přijdou o ty svoje kšefty, rozumíš...“ (Vasilyj S.).

Toto se mi zdálo jako rozumný důvod, proč uchovat svoji reputaci „čistou“ a na vysoké úrovni. Reputace se neutváří pouze tím, co zprostředkovatel umí, jakou disponuje mocí a jaké má zakázky, ale také tím, jak se chová ke svým migrantům.

Vztah k migrantům je ale i tak dvojaký – jiná pravidla platí pro cizince ze zemí EU, jiná pravidla pro Ukrajince ze Zakarpatska, jiná pravidla pro Ukrajince ze Lvova, nebo z jiných oblastí. O tom jsem se přesvědčil na Ukrajině zejména z rozhovorů s místními.

Ivan, nebo také d'áďa Váňa, byl vrátným na jedné z budov studentské koleje, kde jsem strávil část svého pobytu na Zakarpatí. Brzy jsme se sblížili – povídali jsme si zpočátku o všem. Nakonec došlo i na pracovní záležitosti a bylo mi sděleno, že Ivan taky pracoval v České republice. Pracoval v Ústí nad Labem a později v Chomutově. Měl dostatek peněz, užíval si je, byl k ruce jeho zprostředkovateli, když šlo

o vyplacení peněz, nebo třeba o řízení vozu s ostatními – dalo by se říci, že byl parťákem mezi zaměstnanci zmíněného zprostředkovatele. Ivan byl Zakarpatec z obce Antalovce – malá vesnice v podhůří Karpat, cca 40 km od Užhorodu. Když přišlo slovo na Ukrajince ze Lvovské oblasti, nebo z Ivanofrankivska, považoval je Ivan za „ty pravé Ukrajince“ – on byl „Zakarpatec“ – „... ale za hranicema, tam jsme všichni už snad... a my umíme vzít za práci... když tam přijde nějaký durak, třeba Rumun, tak ten co umí – nic! Ty vole, to je jasné, že mu pak nic nezaplatí, vždyť oni ani neumí počítat.“ (Ivan „Ochranik“).

Podobnou situaci jsem zažil při rozhovoru s další informátorkou:

„My umíme pracovat, protože, víš, Viktore, my jsme vděčný za to, že tady můžeme být a že tady pracujeme, tak dřeme, klidně několik hodin přesčas, mně to třeba nikdy nevadí, nebo mít dvě práce... ale takový Rumuni, nebo ty bulharský cikání, ty pracovat nebudou, ty nic neumí... tak se jako stane, že jim třeba mafián nezaplatí, protože za co...?!“ (Olga G.)

Tím se dostávám k dalšímu bodu analýzy – reputace zprostředkovatele je udržována skrze „mýty“ o jeho dobrotě, poctivosti a ochotě řešit problémy. Pokud migranti – zarobitčani hovoří o zprostředkovatelích, je to většinou vždy v dobrých konotacích.

V tomto poli se nachází i další osoby – ty se starají o nábor, převoz, vyplacení peněz (nazývají se koordinátory, nebo parťáky). Jedná se o sortu Ukrajinců, kteří jsou zde již od 90. let, mají většinou podporu sekundární solidární sítě a disponují středním ekonomickým kapitálem. Vlastní například dodávku na převoz, nebo mají kontakty mezi českými zaměstnavateli. Jsou využíváni v rámci velkého stavebnictví. Vedle toho jsou zde i sítě bulharských, slovenských, rumunských prostředníků. Propojení je dále i přeshraniční a jedná se o velmi dynamický a adaptabilní jev.

Vrátím-li se na začátek kapitoly, pokračuji na úrovni malého podnikání. Zde dochází k akumulaci lidí, většinou usazených, s trvalými pobyty, nebo s podnikatelskými vízy pod zprostředkovateli – agenturní zaměstnanci. Jedná se o rodinné podniky (pracovní agentury, družstva) následující povahy: například matka je „šéf“, syn je personalista, dcera se stará o účetnictví a mladší syn je „parťákem“.¹⁸

„Když je dobrá rodina, je dobrá agentura... pan Viktor u nás to je dobré, ale teď až, předtím tři roky nazad, to bylo špatné, moc špatné pane Viktore, protože to se pohádal zeťák s dcerou a potom se ta agentura na dvě rozdělila, jo...“ (Leo).

Na této úrovni dochází k přímému náboru Ukrajinců na Ukrajině, je zde bližší osobní vztah s pracovníky z Ukrajiny, na druhou stranu dochází také ke kupčení s pracovní silou z Bulharska a Rumunska, kde jsou vztahy velmi odosobněné. Zde figurují i cestovní kanceláře, které se starají o převoz lidí z těchto oblastí na práci do Čech. Propojení je zde tedy i mezinárodní.

Vedle tohoto jsou aktéry bezesporu úředníci, policisté, pracovníci neziskových organizací a zaměstnavatelé – kteří jsou zapojeni do této sítě (ne)přímo, ovšem na bázi formálních pravidel. Propojení v rámci lokality je pouze přes prostředníky, přes úřady a neziskové organizace – vzhledem k tomu, že jsou do byznysu v negativním, nebo pozitivním smyslu (vůči zprostředkovatelům) zapojeni. To znamená, že zprostředkovávání zarobitky, jakožto nežádoucí jev se snaží stát omezit, neziskové organizace se snaží jej nahradit. Při zasahování se však tyto složky stávají jeho formální součástí v rámci organizace pracovní migrace. Je třeba říci, že primárně v oblasti poradenské a asistenční směrem k migrantům, perzekuční směrem ke zprostředkovatelům. Ekonomický charakter této formální složky absentuje.

---

¹⁸ Jedná se o strukturu skutečné ukrajinské agentury na Plzeňsku, která provádí nábor do

Toto, uvědomíme-li si, vrhá zcela jiné světlo na celou problematiku. Vycházím-li z konceptu sociálních sítí, dochází zde k adaptačnímu procesu skrze subjekty propojené v síti několika prolínajících se polí. Nejedná se tak, dle všeho, o etnickou ekonomiku, ale o síť, která je dále napojena na formální instituce (např. české zaměstnavatele, úředníky, policisty) a sama další instituce zakládá (např. družstva, nebo agentury). Tato síť se prolíná v rámci třech nehomogenních a neustále se měnících sociálních polích. Kapitál, který je v instituci akumulován, nezůstává pouze v rámci jednoho pole, ale je dále distribuován pro pokrytí širších nákladů spojených s organizováním práce a migrace, s náklady spojenými s vyřizováním dokumentů, převozu lidí, platby ochrany a úplatků. Mezi jednotlivými aktéry dochází k výměně informací, zdrojů a především lidí.

Z výzkumu vyplývá, že se osobně jednotlivci v rámci rozsáhlé sítě znají jen do určité vzdálenosti. Znají se ale z doslechu. Každý z aktérů má pro síť určitý význam a vlastní roli. Do zprostředkovávání jsou tak zapojeni aktéři z řad Ukrajinských, Bulharských, Rumunských a Moldavských „mafianů“¹⁹, migranti z Ukrajiny i mimo ni, policisté, úředníci vízových center i konzulární pracovníci, úředníci ministerstev a zaměstnavatelé. Mimo to jsou zde vnější faktory, které podobu této různorodé sítě formují zcela zásadně. Činiteli formujícími tuto neustále se měnící a adaptace schopnou síť, jsou zejména podoba domácí i zahraniční migrační politiky, pracovní legislativy, celkově ekonomické a sociální situace zdrojové i cílové země. To vše se podílí na utváření její podoby, ať přímo, nebo nepřímo. Pole zprostředkovávání zarobitky je tak velmi nestálé. Zprostředkovávání zarobitky je racionálním podnikem s neoliberálními rysy, jako např.: organizace práce, vykořisťování dělnické třídy, anonymizace, odosobnění, kritéria a formalizované vztahy.

---

menších firem. Z důvodu ochrany informátorů však nemohu sdělit její název.

¹⁹ Paradoxně zde mluvíme o „mafianech“, což je označení patronů, které koresponduje s tím, jakou podobu měl klientelismus v 90. letech v České republice, či v letech minulých v SSSR. Aktérsky se však jedná o jakéhokoliv zprostředkovatele v organizování pracovní migrace – užívá se: můj mafian; oni mají mafiana; mafian mi to tak říkal.

4.3.2.1 Kdo je tedy „klient“?

Termín *klient*²⁰ vychází z logiky organizovaného zločinu a autoři jej chápou jako člověka, který stojí mezi vrcholem organizovaného zločinu, zaměstnavateli, úřady na jedné straně a migranty na straně druhé. Není úplně jisté, kde se pojem vzal, co je ale jisté, že nepochází z ukrajinského prostředí, i když byl do jejich jazyka zvnějšku zaveden.

„Pojem „klient“ je těžko postižitelný, jedná se o subjekt určitého modu ekonomického jednání, které se vyznačuje vysokou dynamikou. V kontextu pracovní migrace ze zemí bývalého SSSR do ČR není klient zákazník. Pod označením „klient“ se skrývá člověk zajišťující odbyt zpravidla nekvalifikované práce v České republice, který tím zároveň uspokojuje poptávku na zdejším trhu práce“ (Černík 2005).

Etymologicky termín *klient* vychází z řeckého *cliens* a znamená chránělec.

„V tradiční společnosti často jedinou formou, prostřednictvím které mohl jednatlivec participovat na sociálním životě. Klientské vztahy spojují patrona, tedy vlivnou osobu, s jeho klientem či klienty, v jejichž prospěch je vliv ochránce uplatňován. V tradiční společnosti byli klienti svému ochránci povinni oddaností a úctou, která se projevovala formou drobných služeb. Základem vztahu byla naprostá nerovnost obou stran. Nejednalo se tedy ani o přátelský svazek, neboť ten vždy předpokládá rovnost, ani to však nebyl vztah pouhé dominance, která umožňuje, aby služby byly poskytovány a přijímány pouze jednostranně.“ (Keller 2010: 37).

Tradičně míněno, rámci pracovní migrace, „klient“ odvádí za možnost organizovat pracovní migraci jisté poplatky organizovanému zločinu a ty mu poskytují ochranu tzv. *kryšu*. Aktérská praxe ale probíhá v komplexní společnosti – neplatí všechny rysy, zmíněné J. Kellerem, které by bylo možné přenést na aktuální situaci. Definuji nyní zprostředkovatele z pohledu

aktérské praxe. Na základě empirické zkušenosti zprostředkovatel:

- 1) organizuje pracovní migraci;
- 2) řeší ubytování a pobytové záležitosti;
- 3) je ve spojení s českými zaměstnavateli, jimž odbývá pracovní sílu;
- 4) vybírá peníze, peníze půjčuje, peníze odevzdává;
- 5) jeho místo se (tradičně míněno) nachází mezi organizovaným zločinem, zaměstnavateli, úředníky a migranty;
- 6) někdy si platí *kryšu*, dle rozsahu svých služeb;
- 7) *kryša* se netýká migrantů;
- 8) ve vztahu k migrantům se nejedná o klientský vztah, ale o ekonomický svazek.

Zprostředkovatel je ale označován i jinými aktéřskými termíny jako *bandit*, *mafíán*, *podnikatel*, *prostředník* – to působí zmatení. Pojmenujeme-li jej jakkoliv, zdá se, že jeho praxe je jasná – je to zprostředkovatel se vším všudy. Jedná se tedy o člověka, který v jistém ohledu organizuje pracovní migraci a v různých sférách se stává manažerem života migrujících. Upřesnění role a významu zprostředkovatele je diskutováno v průběhu celého textu.

4.3.3 Pole migrační politiky

Stát ovlivňuje migraci prostřednictvím tzv. migrační politiky. Tato politika je do praxe uváděna jako politika imigrační – která ovlivňuje vstup a pobyt cizince na území a jako politika integrační, která ovlivňuje začleňování cizince do majoritní společnosti.

Z pohledu vstupu a pobytu cizince do České republiky se uplatňuje zejména zák. č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na Území České republiky. Tento zákon operuje s mnoha právními termíny, je často novelizován a zásadní pro pobyt cizince v ČR je zejména typ pobytového oprávnění – tedy povolení k pobytu. Záležitosti spjaté s povolováním pobytu jsou velmi složité a komplexní. Na obecné rovině platí, že oprávnění k pobytu řeší Ministerstvo vnitra České republiky a Ministerstvo zahraničních věcí²¹. Konkrétně se jedná o OAMP, cizineckou policii (které provádí i pobytové kontroly) pod dikcí MV ČR a konzulární a vízová centra na Ukrajině pod dikcí MZV ČR. Na konzulátech a vízových centrech se podávají žádosti o pobyt v ČR a OAMP rozhoduje o jejich oprávněnosti a vydání. OAMP a cizinecká policie sídlí v Plzni na Slovanské aleji. Současným²² vedoucím je Mgr. Václav Dohnal.

Přibližně od roku 2001 vlivem působnosti právě cizineckého zákona a následné ekonomické recese z doby přibližně od roku 2008, nastává výkyv imigrační politiky v České republice směrem k pomyslnému restriktivnímu konci – ke zpřísnění pravidel vstupu občanů tzv. „třetích zemí“ (blíže k tomuto Kušniráková a Čížinský 2011). Děje se tak nejprve zavedením vízové povinnosti v roce 2001 pro Ukrajinu, implikací bezpečnostních nařízeních a sjednocením s právem Evropské unie (dále jen „EU“) a nových postupů vůči zemím mimo unijní okruh v tzv. konsolidačním období 2000 – 2006 (srov. Barša a Baršová 2005).

Od roku 2006 do poloviny roku 2008, v tzv. neoliberalním období dochází k mírnému oteplení vztahů vůči přijímání zahraniční pracovní síly, aby mohly být opět zmrazeny v tzv. restriktivním období od roku 2008 díky ekonomické recesi. V období po roce 2013 stát i přes růst HDP a rozvoj ekonomiky, udržuje poměrně chladné vztahy k pohybu migrantů ze zemí mimo EU.

---

²¹ Dále jen MV ČR; MZV.

²² Rok 2018.

V letech 2015 a 2016 došlo k dalším změnám legislativy, zejména ve vztahu k tzv. „uprchlické krizi“ a konfliktu na Donbasu, či ve vztahu k vízové politice²³. V letech 2016 – 2018 v České republice narůstá poptávka po pracovní síle ze zahraničí. Pracovní trh je nedostatečně zásobený lidmi v dělnických profesích. Po období hospodářské krize z přelomu desetiletí nového milénia nastává „boom“ na pracovním trhu. Jak bylo již zmíněno na jiném místě tohoto textu, nezaměstnanost dosahuje v roce 2017 svého absolutního minima za posledních pět let. V polovině roku 2017 je nezaměstnanost na 4,0 %, v prvním čtvrtletí roku 2018 (leden – březen) dokonce na 3.5 % (ČSÚ 2018).

To se samozřejmě odráží i ve zkoumaném tématu ve spojitosti s přístupem Ukrajinců na trh práce, potažmo do České republiky. Stát – jeho regulace a implementace právních předpisů – se tak stal jedním z hlavních aktérů. Na svém poli operuje prostřednictvím právních norem a s využitím kontrolních orgánů policie. Ve vztahu k migrantům ovlivňuje jejich pole zejména při vstupu a následně jejich pobytu na území ČR.

Základní struktura pobytových povolení se odvíjí od státní příslušnosti, kdy rozlišujeme v přístupu k migrantům dvě velké skupiny – občany Evropské unie a občany tzv. třetích zemí (mimo EU). Z pohledu cizineckého zákona existují různé předpisy pro cizince z EU a pro „třetizemce“. Ukrajinci jsou ze země mimo EU a platí pro ně následující struktura pobytových povolení:

- krátkodobý pobyt (vízová povinnost / bezvízový styk);
- vízum k pobytu nad 90 dnů (dlouhodobé);
- dlouhodobý pobyt (účel sloučení, studium ad.);

---

²³ Zavedení bezvízového styku mezi aktéry migrace rezonuje ve výzkumu již od jeho počátku, nicméně teprve v roce 2017 byla přijata úprava k bezvízovému styku. Tzn. k otevření hranic EU bez víz pro Ukrajince se záměrem cestovat, navštívit rodinu atd. Nevztahuje se k povolení pracovat. Dle legislativní úpravy není možné bezvízový styk využít k výkonu práce v ČR. Reálná situace je však jiná a mnoho Ukrajinců bez víz pracuje.

- zaměstnanecká karta (od roku 2016);
- modrá karta;
- trvalý pobyt;
- sezónní zaměstnávání;
- karta vnitropodnikově převedeného zaměstnance;
- karta vnitropodnikově převedeného zaměstnance jiného členského státu Evropské unie.

Každý z výše vyznačených pobytových povolení ovlivňuje přístup migrantů k právům a povinnostem na území České republiky různým způsobem, kdy tzv. víza umožňují velmi malý přístup k integraci, dlouhodobé pobyty a „karty“ charakterizuje dočasný přístup na trh práce i do oblasti sociální, trvalý pobyt následně umožňuje největší integraci migranta v rozsahu shodném s občanem České republiky (kromě práva volit).

Na základě dlouhodobého studia migrační a zaměstnanecké politiky a její uplatňování vůči imigrantům, docházím k názoru, že stát, jako aktér a jeho interakce prostřednictvím aplikace právních norem má ve výsledku trojí dopad:

- a) plná adaptace migrantů na právní předpisy;
- b) obcházení právních předpisů – zdánlivá poslušnost – reálná neposlušnost;
- c) únik (do ilegality, nebo odjezd do země původu).

Cizinecký zákon je neustále novelizován a implementací evropské legislativy vzniká nepřehledná spleť právních norem, které v důsledku ovlivňují život několika stovek tisíc cizinců na území České republiky. Lze

dokonce tvrdit, že pro praxi je zákon mnohdy nevyhovující. To pak v důsledku přispívá k různému výkladu norem, nejen v rukou migrantů, ale i v rukou samotných úředníků, sociálních pracovníků, policistů, ale i celníků a pohraniční strážě – tedy státu. Prostřednictvím těchto osob vstupuje stát do interakce s migranty a zprostředkovateli. Jak jsem již uvedl ve své diplomové práci:

„Strategie prosazovaná institucemi je uplatňována skrze „populární, či lidové ratio“. „Jednání institucí sebou nese jisté ‚populární ratio‘“ (de Certeau 1984: xv). Strategie vlády v otázce migrace vedou k uvažování o tom, zda zákony a uplatňování moci vskutku disciplínu vytváří. V případě studia individuálních taktik je možno dokázat, že značná část taktik migrantů se pohybuje ve sféře poloilegální „anti-disciplíny“ a praxe migrantů se – v závislosti na tomto – zákonům naopak vyhýbá únikem do šedé zóny. Aktér tak není přímo za hranicí, ale na hranici illegality. Metaforicky řečeno, v závislosti na jeho potřebách, pocitech a cílech jede slalom mezi zákonným a nezákonným jednáním.

De Certeau rozlišuje dvě úrovně nahlížení na strategii. Strategie existuje jako jakýsi souhrn nástrojů institucionálního centra – autority. Projevuje se jednáním směrem k individuím (aktérům) a týká se spíše urbánního prostoru. Na druhou stranu při zkoumání sociálních interakcí, jednání či analýze přistupuje ke studiu strategií jako k subjektu. Jde o to dostat se od teorie k praxi, je nutno sledovat její trajektorii do oblasti taktik.

Strategie působí jako objektivní kalkulace, jako nástroj moci působící od autority k individu – aktérovi. Přítomnost strategie nezávisí na prostředí, ale její podoba již ano. Je určena k utvoření disciplíny a stává se tak všudypřítomnou (Foucault 2000). Bývá uplatňována politickým tlakem, ale v každém prostředí má univerzální charakter. Pokud neexistuje legitimní moc v rukou institucí, není možné, aby strategie vůbec vznikla.“ (Rumpík 2013).

Ústředním motivem migrační politiky ve vztahu k migrantům – je tedy typ pobytového oprávnění. Jinak je zacházeno s občany států Evropské unie, jinak s občany států mimo EU. Pobyt v České republice a práva k němu se vážící prochází vývojem v průběhu let a není stálý ani z hlediska mých informátorů, ale ani z hlediska doby, po kterou probíhal výzkum. Základní členění pobytových povolení vychází z regulace státu a implementace evropských nařízení do českého migračního práva. V této práci chápu migrační politiku jako soubor zákonů, nařízení a praktik týkajících se pohybu mezinárodních migrantů přes státní hranice a jejich pobyt na území České republiky (Drbohlav et al. 2010).

V současné době dochází k větší centralizaci rozhodování o migrační politice ve prospěch OAMP MV ČR. Vývoj a stav české migrační politiky je v odborné migrační politice poměrně dobře popsán (Drbohlav et al. 2010; Barša a Baršová 2005; Kušniráková a Čížinský 2011). V době kdy vznikala tato disertační práce, byla migrační politika, řekněme na jejím „liberálnějším“ konci ve vztahu k přijímání občanů EU a dokonce i v přijímání občanů mimo zemí EU – zejména Ukrajinců na pracovní trh (tzv. Režim Ukrajina, bezvízový styk pro Ukrajinu zaveden v roce 2017 a další). Bylo tomu tak díky hospodářské konjunktury v období od roku 2014 – 2015. Na počátku se však jednalo o poměrně restriktivní období, kvůli doznívající hospodářské krizi (2012 – 2013) – viz dále.

Velmi obecně: když jsem začínal výzkum pracovní migrace Ukrajinců do České republiky, byla tato migrace omezena z důvodu doznávající hospodářské krize, v průběhu let 2015 – 2016 docházelo k uvolňování poměrů a v roce 2017 a 2018 došlo k navýšení počtu migrujících Ukrajinců za prací do České republiky. Trend ukrajinské migrace byl tedy částečně vzrůstající, byť s některými omezeními.

Co se týče integrace a integrační politiky státu začnu trochu netradičně. V nedávném rozhovoru se známou prozaičkou Ivou

Pekárkovou, která se vyjadřuje ve svých textech k migrační tematice (sama je emigrantkou z Československa) – jsem četl zajímavou myšlenku:

„Mnozí imigranti o integraci nestojí, i když o tom sami nevědí...“
(Pekárková 2016).

Migrační a dále i integrační proces v době konjunktury byl zaměřen zejména na oblast pracovního trhu – integrační procesy ve prospěch dalších faktorů – sociální, právní, jazykový – byl omezen. Výsledek takového procesu je dán zejména ustupující hospodářskou krizí a rozvojem politiky zaměstnanosti i trhu práce. Integrace jako proces začleňování se do společnosti, nebo jako společenský cíl, nebo jako požadovaný stav sociálních a politických jevů vyžaduje kolektivní – společnou snahu. V případě integrace migrantů – je někdy sporné, zda přijímací společnost o integraci nově příchozích stojí, nebo zda příchozí stojí o začlenění se do struktur majoritní společnosti. Známé modely integračních politik – segregáčnické, multikulturní a asimilační – neuspěly ve zkoušce časem. Problémy soužití jsou markantní, a tak zatím neznáme klíč k úspěšné integraci – ať naší domácí populace např. sociálně vyloučených lokalit, nebo imigrantů ze zemí EU – tedy Evropanů, nebo lidí, kteří jsou nám kulturně natolik blízcí, a to nejen společnou historií, ale rovněž jazykově. Česká republika volí v integračním procesu povětšinou cestu nejmenšího odporu – sloučením jednotlivých modelů dostáváme výslednici v podobě občanské integrace, která se vyznačuje zásadami, které se v čase proměňují dle potřeb a politických preferencí – neexistuje tak závazné a trvalé stanovisko, jak migranty integrovat a jak docílit nějakého statusu quo v oblasti integrace.

„Základním strategickým dokumentem integrační politiky České republiky je od roku 2000 Koncepce integrace cizinců, aktualizovaná v letech 2006 a 2011. Vláda České republiky je pravidelně informována o aktivitách

v oblasti integrace cizinců a schvaluje postup při realizaci Koncepce na následující rok.“ (Strategie migrační politiky 2015: 6).

V letech 2011 – 2015 byly hlavními cíli integrační politiky (v té době vrcholí ekonomická krize, dochází k uzavření pracovního trhu a nejmenšímu migračnímu příbytku od roku 2008) začlenění se do struktur přijímací společnosti. Rezonovala hesla jako znalost českého jazyka cizinci, ekonomická soběstačnost cizince, orientace cizince ve společnosti a dobré vzájemné vztahy cizinců a majoritní společnosti (Koncepce integrační...2011). Od roku 2015, se změnou vlády a také politických i společenských nálad je diskurz otočen od začleňování k ochraně hranic. Spíše než o integraci a postupném sociálním sblížení se, hovoří o postojích České republiky k problémům, které jsou s migrací spjaty:

„Česká republika:

- 1. dostojí povinnosti zajistit občanům v rámci své migrační politiky klidné soužití s cizinci a díky účinné integraci zabrání vzniku negativních sociálních jevů.*
- 2. zajistí bezpečnost svých občanů a efektivní vynucování práva v oblasti nelegální migrace, návratové politiky a organizovaného zločinu spojeného s převaděčstvím a obchodováním s lidmi.*
- 3. dostojí svým závazkům v oblasti azylu a zajistí flexibilní kapacity svého systému.*
- 4. posílí aktivity s cílem pomoci uprchlíkům v zahraničí a s tím související prevenci dalších migračních toků, včetně podpory rozvoje zemí při zvládnutí migračních krizí.*
- 5. bude prosazovat udržení výhod volného pohybu osob v rámci Evropské unie a v schengenském prostoru.*

6. podpoří legální migraci, která je pro stát a jeho občany přínosná tak, aby Česká republika mohla pružně reagovat na potřeby svého pracovního trhu i reflektovat dlouhodobé potřeby státu.

7. dostojí mezinárodním a evropským závazkům v oblasti migrace a aktivně se zapojí do celoevropských debat a hledání společných řešení.“
(Strategie migrační politiky 2015).

Pohled na integrační politiku – a integraci se mění spolu s časem – dle preferencí jednotlivých vlád, dle politické i společenské poptávky. Neziskové organizace jsou dotovány politickou garniturou a evropskými fondy tak, aby mohli „nezávisle“ na základě nastavených mantinelů svých donátorů pomáhat s integrací. Omezení finančních prostředků na integraci pracovních migrantů ze zemí Evropské unie a navýšením prostředků na integraci cizinců ze zemí mimo EU v období hospodářské krize (2008 – 2013), kdy zde bylo mimoevropských migrantů méně a naopak docházelo k masivní pracovní migraci (za přispění ukrajinských zprostředkovatelů) z Bulharska a Rumunska je toho důkazem. Tato věc se dotkla nejen výzkumu, ale i mého zaměstnání.

V Plzni se integraci na úrovni státu věnuje Centrum pro integraci cizinců při SÚZ České republiky. Dále samozřejmě OSS MP – oddělení pro integraci, které vede Bc. Tereza Šlajsová. Dále se integraci věnují zejména neziskové organizace, čímž se dostáváme plynule k dalším aktérům.

4.3.3.1 Nestátní organizace ve službách státu

Dalším aktérem v poli jsou neziskové a pomáhající organizace. V současnosti je v České republice přibližně několik desítek neziskových organizací pracujících s migranty. Zásadní platformou je Konsorcium nevládních organizací pracujících s migranty, které zahrnuje 20 organizací. Konsorcium bylo založeno roku 2003 v Praze.

V Plzni, nebo v Plzeňském kraji působí následující nevládní organizace, které pracují různým způsobem s cizinci:

- Organizace pro pomoc uprchlíkům, z. s. : pracovně právní poradenství, azylová problematika, pobytová problematika, integrace;
- Diakonie ČCE – středisko Západní Čechy – služba Terén pro ohrožené osoby: sociálně právní poradenství v oblasti pracovních vztahů, podpora integrace, potírání obchodu s lidmi, pracovního vykořisťování;
- Diecézní charita Plzeň – Poradna pro cizince a uprchlíky: sociálně právní poradenství, pobytové poradenství, integrace, charitativní činnost a podpora;
- Středisko křesťanské pomoci: práce s lidmi na ulici – bezdomovectví (někdy pracují s cizinci);
- Ulice z. s.: práce s uživateli drog a lidmi žijící se sex byznysem (někdy cizinci – hlavně Slováci);
- Tady a Teď z. s.: integrace (doučování dětí cizinců).

Další neziskové organizace pracující s cizinci pouze okrajově: Ponton, z. s., Plus pro lidi v krizi (DČCE), Kotec z. s. (Tachovsko), Člověk v tísni Plzeň.

Z výše uvedených neziskových organizací přímo s Ukrajinci pracuje nejvíce Terén pro ohrožené osoby a Organizace pro pomoc uprchlíkům (dále jen Terén a OPU), tyto dvě organizace spolupracují při řešení komplexnějších pobytových problémů Ukrajinců. Obě působí v regionu přibližně od roku 2011. V té době vznikl projekt Plzeňského kraje, v rámci Individuálních projektů byly podpořeny služby na podporu integrace cizinců skrze terénní programy. V roce 2011 jsem osobně byl prvním

terénním pracovníkem OPU, od roku 2013 jsem potom pracoval v Terénu, rovněž na pozici terénního pracovníka, nyní jsem pracovníkem v sociálních službách v Terénu a zabývám se ambulantním i terénním poradenstvím v otázkách pobytu, pracovního práva a integrace. Dovolují si tedy říci, že znám aktérské pole nejen z pozice výzkumníka, ale i z pozice pracovníka v neziskovém (nevládním sektoru).

Organizace, které na Plzeňsku pracují s migranty, by měly fungovat v aktérském poli v pozici mediátora mezi státem a migranty. Často však suplují roli státu v otázkách informovanosti migrantů o právech a předpisech, o povinnostech a rovněž v otázkách ochrany zahraničních pracovníků na trhu práce. OPU pomáhá migrantům uplatňovat nejen právo na pobyt a integraci, ale rovněž se snaží politicky lobovat za práva uprchlíků na mezinárodní ochranu. Ve službách OPU i Terénu se objevují Ukrajinci ve dvou typech situací: zaprvé případy pracovního vykořisťování a zadruhé pobytová problematika.

V prvním případě se jedná zejména o druhy pracovního vykořisťování v područí zprostředkovatelů práce – agentur, zprostředkovatelů, družstev, firem. Ve většině případů se jedná o nevyplacené mzdy, krácení mzdy, práci bez patřičných povolení, bez smlouvy a o nevyhovující pracovní podmínky.

Ve druhém případě se práce s Ukrajinci týká prodlužování pobytu, sloučení rodiny, práva na mezinárodní ochranu v souvislosti s konfliktem na Ukrajině, žádostí o trvalý pobyt, žádostí o zaměstnaneckou kartu. Dále se v OPU řeší azylová procedura, bezplatné právní služby v oblasti azylu, pracovního práva.

Z krátkého výčtu činností lze odhadnout roli nevládních organizací v Plzni ve vztahu k ostatním aktérům. Vůči státu se neziskové organizace staví dvojnásobem – zastupují migranty v otázkách odporu proti

rozhodnutí MV ČR v otázkách udělení mezinárodní ochrany, zamítnutí pobytových povolení.

Na druhou stranu pomáhají migrantům uplatnit jejich práva v oblasti pracovních záležitostí a pomáhají tak státu regulovat sociálně i právně nežádoucí jevy jako je vykořisťování, otroctví, obchod s lidmi. Pomáhají státu i migrantům s integrací a v některých případech předcházejí sociálnímu vyloučení.

Na západní Ukrajině rovněž fungují neziskové organizace, které pomáhají Ukrajincům i migrantům, nebo při repatriaci migrantů zpět na Ukrajinu. Jsou to například ve Lvově: Zhenskyie perspektivi (Ženské perspektivy), v Užhorodě Krasnyi krest (Červený Kříž), Vesta (Užhorod), Neeka (Mukačevo).

4.4 Konstrukce dat a informátoři

Metodologicky se práce zakládá na třech způsobech vytváření dat. První a základní metodou výzkumu bylo zúčastněné pozorování procesu *zprostředkovávání zarobitky* v různých jeho fázích od momentu plánování migračního aktu až do momentu integrace migranta do cílové společnosti. Zúčastněné pozorování jsem prováděl nejenom mezi samotnými migranty, ale i v rámci lokální neziskové organizace a jejích aktivit. Další metodou byly nestrukturované hloubkové rozhovory, polostrukturované rozhovory a studium dokumentů. Výzkum probíhal od roku 2013 do roku 2017, přičemž jeho nedílnou součástí byly cesty na Zakarpatskou Ukrajinu a setkávání se s bývalými, navrátilivšími se migranty z České republiky, nebo lidmi, kteří se do České republiky na zarobitku teprve chtěli vydat.

Vytváření dat jsem uskutečňoval nejprve dle snowball logiky v Plzni v roce 2013 a poté jsem pokračoval na Ukrajině (2014), konkrétně

v Užhorodě při mé stáži na tamní univerzitě. Od roku 2014 jsem doplňoval data z terénu vytvořená participativními metodami o data vytvořená v logice kvantitativního přístupu. Následně jsem učinil další dva dvoutýdenní výjezdy, kdy jsem cestoval po linii danou životními trajektoriemi informátorů přes Lvov do Mukačeva. Tímto způsobem jsem pokračoval ve městech Ťjačiv, Ust' Čorná, Vučkove, Volovec, Velikyj Bereznyj, Vinogradovo, Antalovce, Koločava, Mežgorje. Mezi informátory lze zařadit i Ukrajince z Ternopylské, Ivanofrankivské a Chmelnycké oblasti, které jsem ale nenavštívil a rozhovory byly uskutečněny v Plzni. Dále mi informace poskytl Moldavan, několik Bulharů a Slovák pracující pro ukrajinského zprostředkovatele.

4.4.1 Zúčastněné pozorování

Zúčastněné pozorování je svébytná metoda vytváření primárních dat. Jeho volba je vzhledem k tématu poměrně logická a je logická i vzhledem k cílům výzkumu. Tzv. „klasická etnografie“ ve smyslu dlouhodobého stacionárního terénního výzkumu vyžaduje čas a trpělivost výzkumníka.

Metodologicky byl výzkum koncipován v *multisited*²⁴ perspektivě (Marcus 1995). Změřil se na zúčastněné aktéry ve vymezeném terénu, respektive na jejich životní dráhy a na procesy, které terén protínají a praxe, které jej utvářejí. Výzkumy v současnosti nemohou být prováděny pouze v jedné lokalitě a pozorování mají být prováděna na mnoha místech se zaměřením na jejich propojení a umožňující zarámování praxí a jevů objevujících se napříč terénem do jednoho výzkumu (Marcus 1995).

Součástí výzkumu tedy byly, vedle samotných Ukrajinců, oblasti veřejné správy, nevládních subjektů a lokální zaměstnanecké i migrační politiky. Do zúčastněného pozorování jsem zahrnul všechny tři skupiny informátorů. Proběhlo sledování jednání politik na lokální i státní úrovni, hospodářských podmínek v lokalitě Plzeňska a Zakarpatské Ukrajiny

a samozřejmě participativní výzkum mezi Ukrajinci i lokálními sociálně-polickými subjekty. Výzkum byl strategicky ukotven v lokalitě Plzeň – Zakarpatská Ukrajina, ale terén je vymezen transnacionálně. To znamená, že svůj terén jsem usadil mezi oba geografické regiony a sledoval jsem jej skrze dráhy (migrační, politické, ekonomické i mediální), které terén utvářejí a odráží se pak v podobě zprostředkovávání i *zarobitkování*. Zúčastněný výzkum se tudíž neodehrával jen v jedné uzavřené lokalitě, ale byl založen na cestách mezi oběma strategickými regiony a na pobytu v nich.

Podobně tomu bylo i s informátory – Ukrajinci, kteří se pohybovali v takto vymezeném terénu – tedy v transnacionálním poli mezi Zakarpatskem a Plzní, mezi Ukrajinou a Českou republikou, mezi „Východem a Západem“. Pole zarobitky je pole usazené mezi „světy“, vymezené na základě procesů, událostí, jednání a drah, které se v něm a napříč (v průsečíku polí – světů) odehrávají. Konstruování výzkumného procesu v takovém poli vyžadovalo dlouhodobou perspektivu, neboť takový antropologický přístup v sobě zahrnuje i historický aspekt (Augé 1999).

Kladu tak důraz na životní příběhy informátorů, na vývoj politiky v regionu a částečně i na mediální obraz migrace v Plzeňském regionu. Co se týče výzkumu na Ukrajině, navázal jsem zde kontakty nejen s migranty, ale i s neziskovým sektorem a akademickou reprezentací (Katedrou starověku a středověku a etnologie Užhorodské národní univerzity). Procesy na Zakarpatské Ukrajině se dotýkaly procesů na Plzeňsku (resp. v České republice).

Patrné to bylo zejména v období 2014 – 2015 po eskalaci politického napětí na Ukrajině. V tomto období proběhly změny v politickém i veřejném diskursu. Jednalo se o autonomii Zakarpatí (v ukrajinských médiích), o nacionálně-fašistických tendencích západní

---

²⁴ Někdy též multilokální perspektivě.

Ukrajiny (v českých médiích), nebo paradoxně o multietnickém složení Zakarpatska se silnou maďarskou menšinou v čele, které může být využito k navázání kontaktů s Evropskou Unií (v akademickém prostředí – např. Кічак 2012). Stejně tak docházelo k situačnímu využívání zakarpatské etnické sounáležitosti s „Evropany“, k odkazu na Československo a Podkarpatskou Rus (např. Uherek et. al 2008). Tyto transformace veřejného i politického diskurzu, který byl do té doby více než nakloněn volnému přechodu hranice na Slovensko, Polsko, Maďarsko a Rumunsko, byly cítit před komunálními volbami 2015 a i při jednáních na Užhorodské národní univerzitě.

Vznikaly nové obavy. Jednalo se zejména o obavy regionálních politiků o to, že se Zakarpatsko stane nárazníkovou zónou silné tranzitní migrace do EU. Takové obavy se však nepotvrdily, alespoň dle mně známých výzkumů (Seidlová 2016; Seidlová a Drbohlav 2016). V důsledku přesídlení několika málo tisíc (Drbohlav, Seidlová 2016) osob do Zakarpatské oblasti, došlo k posílení hraničních kontrol a navýšení plateb za zprostředkovávání zarobitky – více se platilo za frontu i za pomoc s dokumenty.

Zakarpatská reprezentace měla, dle mých informací, obavu zejména o to, aby několik stovek přesídlených studentů z východu země, kteří dostali na Ukrajině možnost studovat a byli původem z Indie, Pákistánu, Sýrie a Afghánistánu, nechtěli překročit hranici s EU. Řešení tohoto tématu jsem se zúčastnil v lednu 2015 na workshopu: Migrační Babylon („Міграційний Вавилон: Закарпаття як джерело, транзитний шлях і пункт призначення для мігрантів“, Užhorod 2016). Tématem se zabývám ve stati ve sborníku k jubileu prof. Tivodara (Rumpík 2016: 409 - 419).

Obecně se poptávka po práci v zahraničí a spolu s rozvojem hospodářské situace v České republice došlo opět k nárůstu migrace

osob z Ukrajiny do ČR (srov. Cizinci v České... 2015; 2016; 2017). Lidé přesídlení z Východu země byli usazeni blíže do centrální Ukrajiny a na západě země se jich vyskytlo minimum, nedošlo tak předpokládaným problémům a tradiční emigrační oblasti, ze kterých migrují lidé do České republiky, se nezměnily (Seidlová 2016). Navýšil se v řádu desítek počet podaných žádostí o mezinárodní ochranu (Seidlová, Drbohlav 2016:104). Udělených „azylů“ je ale minimum a nepřesahuje celkově 12 % (srov. Eurostat 2017). Tím se mimochodem Česká republika řadí na poslední místo v EU v počtu kladných rozhodnutí v azylových řízeních. Situace s přijímáním uprchlíků odkazuje k dlouhodobé politické neschopnosti řídit se mezinárodními úmluvami – nicméně v rámci pracovní migrace je situace opačná. Ve vztahu k Ukrajině se jedná zejména o Režim Ukrajina, politický a byrokratický proces, který umožňuje snazší přijímání ukrajinských pracovníků na český trh práce. Tato proměna politiky vůči přistěhovalcům se objevuje přibližně od roku 2014. Počet cizinců v ČR zatím od roku 2013 stále stoupá (Cizinci v České... 2017). Hospodářská situace plzeňského regionu je nyní nastavena na přijímání nové pracovní síly z jakýchkoliv koutů světa.

Hospodářský úpadek Ukrajiny na druhou stranu se, oproti předpovědím ekonomů, stále prohlubuje. Ukrajina je druhou nejchudší zemí Evropy (po Moldavsku). Obecně hrubý domácí produkt na obyvatele činil zhruba 3100 \$ v roce 2014, v roce 2015 dokonce 2100 \$ a v roce činil 2685 \$ - má kolísavý charakter. Jedná se od roku 2013 o značný propad, odráží nestabilitu země a Ukrajina se stále potýká s problémy na úrovni hospodářství i zaměstnanosti. Dle informátorů mzdy rostou pomalu a zboží v obchodech zdražuje.

Tato se data odrážejí ve výpovědích samotných informátorů. Někteří hovoří o tom, že chtějí, aby přijeli jejich příbuzní, neboť se bojí jejich verbování do armády. Jiní zase chtějí, aby přijeli, neboť situace na Ukrajině je neutěšená. Osobně si vybavuji Zakarpatskou Ukrajinu v letech

2013 – 2016, kdy jsem v oblasti déle pobýval, jako velmi levnou a pro studenta z Čech, jako ekonomicky přívětivou. V letech 2013 – 2014 došlo k poklesu kurzu hřivny ke koruně (1 UAH = 1,1 CZK v roce 2014, v roce 2016 – 2017 došlo k propadu kurzu 1 UAH = 0,71 CZK a nyní 1UAH = 0,76 CZK – viz např. Kurzy měn... 2018). Situace v Zakarpatsku nebyla pozitivní – na makro úrovni můžeme sledovat tyto hospodářské ukazatele²⁵, na mikroúrovni nacházíme vytváření nových migračních strategií Ukrajinců, tak jak se jim v praktické části věnuji. Vedle toho dlouhodobá recese regionu způsobila nárůst neformální ekonomiky a vysoký podíl oligarchizace veřejného systému a politické struktury (Čermák, Lupták 2015). Podle Zdeňka Čermáka a Milana Luptáka z centra GEOMIGRACE: „Zároveň docházelo k propojování politických a ekonomických struktur od lokální až po státní úroveň.“ (Čermák, Lupták 2015: 57). Na mikroúrovni to znamená, že dochází k utváření podnikatelské vrstvy, napojené na lokální politiku, která na všech úrovních využívá své ekonomické zdroje k mocenským hrám v rámci sociálních polí (např. podnikání, zaměstnávání, školství, akademie, migrační politiky apod.). Osoby, které disponují tímto typem kapitálu a moci se podílejí na organizování pracovní migrace. Proto bylo důležité zvolit přístup, který pomůže rozkrýt i neformální praxi, nebo třeba sociálně-politické motivace v mém terénu.

Právě multilokální přístup umožnil sledovat terén na více úrovních a z mezo úrovně, pak navrhnout alternativní vysvětlení migračních procesů. Činím tak, jelikož migrace není jen výslednicí makroekonomických faktorů, ale zároveň výslednicí utváření migračních podnětů na mikro úrovni. Je problém, že se vědy profilují ve studiu migrace buď na makro – nebo jen na mikro optiku (Brettel a Hollifield 2008). Tento výzkum, na základě etnografie, přístupu

---

²⁵ Tyto ukazatele neukazují objektivně hospodářskou situace jednotlivých zemí. Nejedná se o jediné ukazatele a vždy je nutno přihlídnout k dalším faktorům, aby mohl být popsán – interpretován stav ekonomiky dané země. Ve výzkumu je užívám jako ukazatele ilustrativní

zúčastněného pozorování a zejména *multisited* výzkumu, doplněným o kvantitativní analýzu, umožňuje propojení obou přístupů. Stavebním kamenem fenoménu zprostředkování jsou uskutečňované vzorce jednání jednotlivců v rámci strukturálních proměn v transnacionálním poli. Propojením obou přístupů dostáváme odpovědi na otázky, které bychom si možná při využití jen jednoho z pohledů ani nepoložili.

Zúčastněné pozorování napomohlo ke sledování vícevrstevné reality a její interpretaci. Svůj výzkum nemohu tedy ukotvit v konkrétní lokalitě, zúčastněné pozorování probíhá u všech skupiny aktérů (informátorů). Sociální jednání jsem sledoval při workshopech, konferencích, diskusních fórech, při cestách na Ukrajinu a zpět, v Plzni, v Užhorodě, nebo třeba v Rokycanech a Tjačivě. Zde uvádím další příklady zúčastněného pozorování.

V rámci zúčastněného pozorování jsem měl možnost se spolu s některými informátory účastnit vyplácení peněz, vyzvedávání migrantů na nádraží jedním z prostředníků a jejich převozu, ubytování, odvozu na autobus, vyjednávání nové práce. Rovněž jsem jel několikrát na Ukrajinu spolu s mým informátorem autobusem a účastnil jsem se tak procesu překračování hranic tam i zpět. S informátory jsem strávil několik krušných chvil i radostné události, jako narození dítěte, oslavy ukrajinského nového roku, pravoslavný svátek „Kreščenie“. Pomáhal jsem odesílat tašky se zbožím na Ukrajinu, převážel jsem zboží přes hranice spolu s informátory autobusem. S některými jsem řešil propuštění z práce a shánění nové práce, distribuoval jsem čísla na různé zprostředkovatele do několika podniků v Plzni. Dvěma informátorkám jsem pomáhal s legalizací pobytu skrze jejich české partnery. Některé zkušenosti se překrývaly s mým zaměstnáním. Blíže viz kapitola *Moje zaměstnání a etika výzkumu*.

Co se týče zúčastněného pozorování v expertní a politické sféře, jsem se coby člen několika odborných uskupení opakovaně účastnil pravidelných sezení Platformy pro integraci cizinců Plzeňského kraje a to od roku 2013. Dále jsem navštívil několik konferencí na téma pracovní migrace, zdraví, remitence – rozvoj, navázal jsem kontakty s ukrajinskými neziskovými organizacemi atd. Zúčastnil jsem se jednání o pracovních právech na úřadu vlády České republiky a jako člen dalších „kulatých stolů“ či účastník workshopů jsem participoval na několika dalších setkáních na téma pracovní migrace – nejen Ukrajinců. Téma zprostředkovávání – nebo tzv. „klientský systém“, „mafíáni“ v Plzni, pracovní vykořisťování, agentury, ukrajinská pracovní migrace rezonovalo na většině setkání do roku 2015 – 2016. Od roku 2016 do roku 2018 převládá v plzeňském expertním prostředí tematika uprchlictví, nelegální migrace, agenturního zaměstnávání, kriminality cizinců a vykořisťování – v tomto pořadí. Zúčastněné pozorování na různých zasedáních jsem se rozhodl neošetřovat informovaným souhlasem, protože se jednalo o jednání, veřejně přístupná nebo o akce veřejné správy, které se neodehrávaly v režimu utajení. Moje pozorování se nevztahovalo k soukromým osobám, ale k jednání odborníků a úředníků v příslušných profesních rolích. Získané informace byly, vzhledem k jejich citlivosti, upraveny, případně anonymizovány. S tímto vědomím nabízím ve výsledcích výzkumu a v dalších částech disertace svoji interpretaci veřejného vystupování pozorovaných subjektů.

Uvedených setkání jsem se účastnil nejenom jako zúčastněný pozorovatel, ale i v roli řečníka a aktivního diskutéra. V létě roku 2017 jsem vystoupil s příspěvkem „Analýza potřeb Ukrajinců v Plzni“ na Platformě pro integraci cizinců Plzeňského kraje na Krajském úřadě v Plzni. V Užhorodu jsem se účastnil v roce 2015 konference Migrační Babylon na Užhorodské národní univerzitě s příspěvkem Vnitrostátní migrace Ukrajinců a její dopad v lidsko-právní rovině. Roku 2016 na

podzim jsem měl možnost prezentovat dílčí výstupy disertační práce na workshopu o obchodování s lidmi v Bukurešti s příspěvkem „Klientský systém“ v ČR. Na podzim téhož roku jsem rovněž prezentoval eticky problematickou perspektivu na konferenci Antropowebu²⁶ s příspěvkem „Vít'a a jeho Ukrajinci“... Morálka a etika mezi výzkumem a sociální prací.

V závěru kapitoly bych rád nastínil poslední věc spojenou se zúčastněným pozorováním – aneb co se nepovedlo a co bylo mým plánem pro sběr dat. Za celou dobu výzkumu se mi nepodařilo dostat do služeb některého ze zprostředkovatelů. Byť jsem se snažil dotázat se na zaměstnání u ukrajinských agentur a na *fušky* – brigády u některých zprostředkovatelů – byl jsem odmítnut. Nešlo jen o nějakou hru, měl jsem skutečný zájem pracovat pro Ukrajince – ale s ohledem na to, že mě v Plzni několik dotázaných ukrajinských zprostředkovatelů zná – odmítli mě zaměstnat s tím, že jsem pracovník Diakonie. V některých případech jsem šel v kauzách klientů sociální služby proti nim a tím padla možnost se nechat bezpečně zaměstnat kdekoliv v Plzni. Do budoucna bych ale chtěl vztahy s některými informátory rozvíjet a pokusit se o to pracovat alespoň brigádně pro zprostředkovatele. Možná přinést nová zjištění a interpretace.

4.4.2 Informátoři

Zpočátku kapitoly musím zdůraznit, že bylo složité udržet jakési hranice toho, koho do výzkumu zahrnout. Svůj terén byl vymezený přibližně v roce 2014 a od té doby bylo záměrem zmapovat jednání třech úrovní aktérů – resp. třech skupin zahrnutých do pracovní migrace Ukrajinců:

---

²⁶ Česká online platforma pro odbornou veřejnost zabývající se sociální vědou, vydávající odborný recenzovaný e-žurnál Antropowebzin. Pořádá pravidelné konference a vydává i fyzické publikace.

- 1) migrantů a zprostředkovatelů;
- 2) zaměstnavatelů;
- 3) expertů (státních i nestátních pracovníků).

Tato klasifikace aktérů vychází z ukotvení jejich praxí v rámci sociálních polí. Primárně jsem si tedy pro kontakty v rámci výzkumu vymezil tato kritéria:

- 1) osoba starší 18 let;
- 2) zkušenost s pracovní migrací z Ukrajiny – z osobní zkušenosti, z pracovní zkušenosti, ze zkušenosti ve státním sektoru.

Jedince jim odpovídající jsem poté dále rozčlenil dle rolí aktérů v poli:

1. Migranti a zprostředkovatelé:

- a. osoba starší 18 let s migrační historií v ČR;
- b. trvalé bydliště na Ukrajině –
přechodný/trvalý/kvazilegální/nelegální pobyt v České republice v Plzeňském kraji;
- c. zkušenost se zprostředkováváním migrace.

2. Zaměstnavatelé:

- a. osoba starší 18 let;
- b. místo podnikání – výkonu zprostředkování v Plzeňském kraji/Zakarpatské Ukrajině;
- c. vazba na zprostředkovatelské prostředí (definováno zprostředkováváním práce).

3. Experti:

- a. zaměstnanec ve státním, či neziskovém sektoru pracující v oblasti sociální práce, bezpečnosti, integrace a výzkumu migrace.

Z pohledu výzkumu jsem nakonec zaujal dva přístupy k informátorům a jejich členění, dle toho v jakém dílčím poli se odehrává jejich jednání, a podle intenzity vztahu, který jsem s nimi navázal, resp. podle četnosti interakcí. Tato kategorizace je dána vztahem informátorů k výzkumnému terénu a k pozici výzkumníka:

V prvním přístupu je vhodné aktéry rozdělit do třech kategorií, dle toho, v jakém poli primárně jednají a kde se nachází těžiště jejich zájmů: *migrační pole* – migranti a zprostředkovatelé; *pole migrační politiky* – úředníci, polici, experti, neziskové organizace; *pole zaměstnávání* – agentury, zaměstnavatelé, trh práce. V případě, že je důležité zdůraznit roli aktéra ve vztahu k ostatním a k výzkumu, činím tak na patřičném místě.

Z tohoto pohledu rolí v rámci sociálního pole mohu sdělit, že jsem hovořil s Ukrajinci, s nimiž jsou kontakty četnější, v řádu několika setkání za měsíc, s ostatními (Ukrajinci, Bulhaři, Slováci, Moldavan) proběhly pouze neformální jednorázové rozhovory, některé nahrávané, většina zapisovaných po setkání do terénního deníku. Rozhovory a data jsou doplněna o náhodná anonymní setkání s místními na Ukrajině, se kterými jsem o zprostředkovávání, migraci a zarobitce hovořil.

Druhá skupina informátorů jsou zprostředkovatelé a zaměstnavatelé. Patří sem jeden Čech – zaměstnavatel Ukrajinců ve stavební firmě, jeden Ukrajinec – koordinátor náboru pracovní síly v plzeňské „ukrajinské“ agentuře“, jeden Moldavan – zprostředkovatel v Plzni. Zde byly prováděny polostrukturované rozhovory bez možnosti

nahrávat, doplněny o další neformální rozhovory v průběhu výzkumu. Poznámky z rozhovorů byly zapisovány do terénního deníku.

Třetí skupina informátorů, kterou jsem nazval standardně „experty“, jsou z oblasti neziskového, úředního a bezpečnostního sektoru. Data, která jsem čerpal od skupiny expertů, byla, s výjimkou dvou polostrukturovaných rozhovorů, získána na veřejných setkáních, např. Platformách pro integraci cizinců v Plzni, konferencích a neformálních setkáních, kde jsem se díky mému zaměstnání mohl plně věnovat zúčastněnému pozorování. Jedná se o informace obecného – spíše právního a statistického charakteru – který je užíván v tzv. poli migrační politiky, o kterém hovořím v kapitole 4.3.3.

Ve druhém přístupu je ústředním prvkem pozice informátora ve vztahu k osobě výzkumníka a výzkumu. Informátoři, jak již bylo uvedeno výše, byli do výzkumu zahrnuti účelově, dle popsaných charakteristik. V některých případech se však jednalo o náhodná setkání, nebo o snowball. Výběr zde ve skutečnosti neprobíhal podle předem určeného klíče – jedná se osoby, které se nachází v mém terénu, a se kterými jsem navázal různý kontakt. Celý model získávání informátorů se dá charakterizovat jako koncentrický model na základě blízkosti – „klíčovosti“ – informátorů ve vztahu k výzkumníkovi/výzkumu. Jsou zde tři koncentrické kruhy v poli zarobitky (terénu). Ačkoliv mají pro mě osobně všichni informátoři stejnou váhu, některé informace byly pro výzkum důležitější a jiné méně. S některými jsem trávil několik týdnů i měsíců, krajně i let a s jinými jsem se setkal jen jednou.

Informátory, u kterých byla frekvence setkání nejvyšší, lze bezesporu označit jako mé průvodce terénem. Za klíčové informátory považuji čtyři osoby – všichni jsou to Ukrajinci ze západní Ukrajiny. Jeden muž trvale žije na Ukrajině (Ivan „Ochranik“), další dvě ženy žijí trvale v České republice (Olena a Olga G.) a třetí participant se pohybuje mezi

Ukrajinou a Českou republikou (Zolik). S těmito lidmi bylo navázáno přátelství a stali se mými průvodci světem „Ukrajinců“.

4.4.2.1 Klíčoví informátoři

Nyní bude následovat krátké představení klíčových informátorů.

Spolu s Ivanem jsem se seznámil 2. 11. 2014 ve 4 hodiny ráno po mém prvním příjezdu do Užhorodu. Strávili jsme společně několik týdnů v Užhorodě a v Antalovcích při dlouhých rozhovorech o zprostředkovávání a o životě. Ivan přijel do České republiky a pracoval na severu ČR. Ivan mě seznámil s „Dědou Rambem“, který mi dokonale pospal situaci v oblasti zaměstnávání na Zakarpatské Ukrajině, především o práci v lesích – což je jedno z nejvýznamnějších odvětví práce i předmět podnikání na Zakarpatí. Ivan je *cholostoj* (nezadaný muž okolo 40 let věku). Žije u sestry, která se o něj stará. Kromě ní, nemá žádnou rodinu. Ivan jezdil z Antalovec pracovat do Užhorodu. Zprostředkoval mi rovněž některé kontakty na dopravu z Ukrajiny do ČR a další osoby pro rozhovory na Ukrajině. Mimo to předal lidem ve vesnici, kteří pracovali v zahraničí dotazníky k vyplnění pro kvantitativní šetření.

O Oleně nemohu mnoho napsat, neboť by velmi snadno mohlo dojít ke ztrátě anonymity. Sdělím pouze, že jsem ji potkal jako klientku sociální služby – později jsme se více sblížili i mimo pracovní prostředí a pravidelně jsme si povídali o situaci Ukrajinců a zaměstnávání. Olena zůstala v České republice a snaží se získat trvalý pobyt. Žije v domácnosti s českým přítelem.

Olgu G. jsem poprvé potkal při setkání s Volodou T., kdy si přišla pro zálohu. Poprosil jsem jí o kontakt a vysvětlil, čím se zabývám. S Olgou jsem poté strávil v pravidelném kontaktu roky 2014 – 2016. Olga pochází z obce Bilovarci v Ťjačivském rajónu. Z počátku pracovala na severu ČR a po příchodu do Plzně jezdila na práci do průmyslové zóny v Žebráce

(malém městě v okr. Beroun). Ze Žebráka pocházím, a tak jsme měli na co navázat. Později se Olga začala starat o jednoho staršího Čecha. V rámci služeb neziskové organizace, kde pracuji, po mně chtěla pomoci se sloučením s občanem ČR (pobytové oprávnění) a následným odpoutáním se od jejího zprostředkovatele. Olga a Čech nebyli skutečnými partnery. Muž vynaložil velké peníze na to, aby Olgu vyplatil z dluhů na sociálním a zdravotním pojištění, které neplatil její zprostředkovatel. Jednalo se o dlouhý proces – ale nakonec Olga dosáhla až na trvalý pobyt. Nyní pracuje u Rokycan v kmenovém stavu české firmy. Protože se naučila, jak to v ČR „chodí“ pomohla české firmě dostat do kmenového stavu na zaměstnaneckou kartu další Ukrajince a dokonce i své děti. V současné době jsem s Olgou v kontaktu minimálně. V současné době je jí okolo 50 let a stále žije s českým druhem – stará se o něj, nejedná se vyloženě o partnerský vztah. Udělala si řidičský průkaz.

Zolik je mladý muž – okolo 35 let. Žije trvale v Užhorodě. Pracoval v České republice na Plzeňsku – kam přijel poté, co jsme se seznámili v Užhorodě. Pracoval bez povolení k zaměstnání i bez víza. Ačkoliv žije v Užhorodě, má i maďarské občanství. Pracoval přes „mafiána“ jak sám s oblibou říkal – většinou na dohodu o provedení práce, někdy i 14 hodin denně. Chtěl normální práci „napřímo“, ale nikdy se nespokojil s tím, že nebude moci pracovat mnoho hodin a brát alespoň 120,- Kč na hodinu. Zolik je poměrně bystrý muž s plány do budoucna. Strávil jsem s ním několik měsíců a do dneška jsme spolu v kontaktu přes sociální síť Viber. Seznámil mě s Mishkom, s Tibim a Jonshim – jeho bratřenci a bratrem, kteří přijeli na základě doporučení Zolika pracovat také do Plzně v průběhu let 2015 - 2016.

Ostatní informátoři, se kterými jsem trávil čas – ať se jednalo o zástupce expertní, zaměstnavatelské, nebo zprostředkovatelské a migrantské skupiny (není to v této pozici podstatné) byli: Ivan F. (bratr ukrajinské tlumočnice), Vasja (administrativní pracovník na užhorodské

univerzitě), Tibi (bratranec Zolika), Miško (bratranec Zolika), Jonshi (bratr Zolika), Narina (žije s Čechem, kamarádka Olgy G.), Marina (kamarádka Olgy G., asi žije na Ukrajině), Myroslava (žije v domácnosti s Čechem mimo partnerský vztah, má trvalý pobyt a v České republice má zde syna i vnuka), Vasilij Stachniv (bývalý vedoucí pobočky Ukrajinské iniciativy v Plzeňském kraji, zaměstnanec, aktivista), Olesia a Oksana (studenti medicíny užhorodské univerzity), d'áďa Vasja (vrátný na koleji v Užhorodě, byl na práci v ČR), Marie „Olena“ (kamarádka Oleny, trvalý pobyt v ČR), Volod'ka „Marta“ (sloučení s občanem EU, pracuje pro zprostředkovatele a také vykonává *fušky* pro jednoho Rakušana), Lesia T. (z Ivanofrankivské oblasti, žije sama v Plzni, má již české občanství), Emilko (Slovák, pracuje pro ukr. zprostředkovatele), Petro a Tatiana (dlouhodobě usazení Ukrajinci v ČR z centrální Ukrajiny – manželé), Oleksandr (Bělorus, pracuje pro zprostředkovatele, manžel Myroslavy Š.), Asen a Boris (bulharští pracovníci – pracovali přes zprostředkovatele – mají trvalý pobyt, sami zprostředkovávají práci pro další Bulhary ve velkých firmách v Plzni), Leo (zprostředkovatel – agentura v Plzni), Lord (český zaměstnavatel), Volod'a T. (Moldavec, trvalý pobyt, seznámil mě s Olgou G., zprostředkovatel, kontakty na další zprostředkovatele v Plzni, pracoval pro agenturu zprostředkovatele Lea).

Dále zde byly osoby z OAMP, bývalí pracovníci OAMP, z neziskových organizací v Plzni a inspekce práce, zástupci tzv. expertní skupiny. V nejširším okruhu se poté nacházel bezpočet dalších anonymních informátorů, se kterými jsem se setkal v terénu při cestách na Ukrajinu, na Ukrajině i v ČR. Takovým případem je třeba Děda Rambo, trafikantka ve vsi Ust' Čorná, muži z obce Vučkove, žena z obchodu v Koločavě, muži z autobusu do ČR, Oleg z Plzeňce, prof. Tivodar a další anonymy. Informátorů bylo celkem okolo padesáti osob včetně institucí a veřejných subjektů. V následujících částech se budu věnovat výběru vzorku a datům kvantitativní části – předvýzkumu.

4.4.3 Další metody konstrukce dat

Mezi další metody konstrukce (sběru) dat bych zařadil nezúčastněné pozorování na OAMP v Plzni v roce 2014 – 2017, zúčastněné pozorování s nízkou mírou participace na stavbě domu v Plzni, kde pracovali Ukrajinci. Dále analýzu sekundárních dat. Zde se jedná zejména o data z migrační a zaměstnanecké politiky a dále o změny v legislativě prostřednictvím intervence dalších ministerstev apod.

Sledoval jsem také většinu reportáží ČT na téma práce Ukrajinců v České republice, rozhovory na Českém rozhlasu apod. To mi umožnilo nejen reflektovat veřejný diskurz – ale zejména sociálně politické kroky směrem k migraci ze třetích zemí. Tato reflexe se vztahuje i k zúčastněnému pozorování v rámci jednání lokálních politik a zástupců NNO a státního aparátu na Platformách pro integraci a dalších „kulatých“ stolů. Vedle tohoto jsem samozřejmě sledoval i články na sociálních sítích, internetu, v novinách a aktivně se podílel na některých setkáních s lokálními i státními politiky k tématu migrace. V jednom případě jsem uspořádal malou demonstraci a blokádu ministra Chovance při jeho intervenci v rámci bezpečnosti města v souvislosti s rozvojem průmyslových zón (dále v textu). Všechny procesy, které jsem sledoval a snažím se je interpretovat dále v části výsledků, se odehrály v mnou vymezeném terénu, nicméně považuji za vhodné zmínit, že některé procesy by se bez mého přičinění neodehrály. Nespátřuji v tom zásadní etickou ani epistemologickou potíž, protože i na akci, kterou jsem coby výzkumník zorganizoval, informátoři jednali a interagovali spontánně a autonomně. I na podnět, který přichází ze strany výzkumníka, lidé mají tendenci reagovat způsobem, který odpovídá jejich socializační výbavě, resp. způsobem, ve kterém se odráží jejich kulturní zázemí. Zkrátka nemohou jinak. Koneckonců, i otázka položená výzkumníkem v nestrukturovaném neformálním rozhovoru je vnějším podnětem, invazivním vpádem do soukromí. Proč

by tedy analogicky nemohla být svého druhu „otázkou“ veřejná akce zorganizovaná výzkumníkem, během které pozoruje jednání aktérů?

4.5 Kvantitativní předvýzkum

Kvantitativní šetření sloužilo zejména pro dokreslení sociodemografických údajů. Jednalo se o sondu do mého terénu, založenou na dotazníkovém šetření v ukrajinské migrační populaci. Probíhalo prostřednictvím sběru dotazníků v ruském, ukrajinském a českém jazyce od roku 2014 – do roku 2015. Vzorek kvantitativního šetření čítal 158 ukrajinských respondentů.

Respondenti byli získáváni dvěma způsoby – po „vlastní ose“ a přes mé zaměstnání – převážně „snowballem“. Do vzorku byli zařazeni jak Ukrajinci, žijící v České republice, tak Ukrajinci, kteří se navrátili ze zarobitek zpět na Ukrajinu a již zůstali ve zdrojové zemi. Výběr vzorku probíhal prostřednictvím nepravděpodobnostního výběru, kombinací metody „sněhové koule“ a účelového výběru.

Jako metoda sběru dat byl zvolen standardizovaný dotazník, který obsahoval 19 otázek. První část obsahovala monitorovací otázky, jdoucí zejména po struktuře zkoumané populace, zjišťující tzv. atribuční data (tzn. místo původu, věk, vzdělání, délka a typ pobytu v ČR, příjmy v ČR a na Ukrajině), druhá část se skládala z dotazů, které byly zaměřeny na relační data (tzn. způsob zjištění o práci v ČR, doprava do ČR) až po data na pomezí dat kulturních (tzn. - co pro informátory znamená život ČR; proč jeli do ČR; co očekávají v ČR). Dotazník byl doplněn o osobní údaje (pohlaví, případný kontakt, datum rozhovoru).

Důvodem přistoupení ke kvantitativnímu šetření bylo doporučení školitele na mé praktické stáži na Užhorodské národní univerzitě prof. Michajlo Tivodara. Výsledkem šetření budiž rozvrstvení atribučních dat v populaci, kterou zkoumám. Díky účelovému a snowball výběru, dochází

často ke zkreslení dat. Jsem si toho vědom, nicméně sociodemografické charakteristiky mohou vhodně doplnit kvalitativní šetření, zejména ve chvíli, kdy výsledky předvýzkumu ukázaly na faktory integrace (pobyt), který nekorespondují s předpokladem rovnice – čím vyšší pobytový status – tím vyšší míra integrace. To vedlo k logice sledovat i tuto rovinu kvalitativního výzkumu. Výhodu spatřuji rovněž v tom, že se jednalo primární data – určená pouze pro tento výzkum, které mi rovněž otevřela bránu k relevantním tématům pro tuto práci.

4.6 Etika výzkumu a problémy v terénu

Proces sběru dat v tomto prostředí sebou nese hned několik etických problémů. Etická zodpovědnost výzkumníka k publikaci citlivých dat musí ve výzkumu silně rezonovat a jsem si jí vědom (srov. Matoušek 2004). Věřím, že citlivé údaje uvedené v této stati a v jiných studiích týkajících se pracovní migrace, nebudou zneužity v neprospěch obyčejných pracovních migrantů. Ti jsou zde nejen oběťmi, ale i aktéry. Některá jednání jsou dána limity kultury, ekonomické situace a limity migrační politiky (srov. Grygar 2016). V mnoha případech se jedná o omezení a bariéry vytvořené samotnými migranty a zprostředkovateli. Bezpečnost informátorů byla zaručena anonymitou, v citacích užívám smyšlených jmen a přezdívek.

Diktafon jsem používal výjimečně a zejména při pozorování konstrukcí migračních politik, opatření a integračních programů. Poté jsem diktafon – až na několik výjimek – odložil, protože narušoval ochotu lidí vypovídat, a informátoři se záměrně vyhýbali některým tématům a někdy i celým rozhovorům. Obsah rozhovorů byl po skončení zúčastněného pozorování zaznamenán do terénního deníku v podobě poznámek.

4.6.1 Moje zaměstnání a etika výzkumu

Jsem zaměstnán jako pracovník v sociálních službách v plzeňské neziskové organizaci Diakonie ČCE – středisko Západní Čechy. Některé činnosti se při zúčastněném pozorování prolínaly – byť jsem to vnímal jako eticky nevhodné – s mým zaměstnáním. Takových situací však nebylo mnoho a postupem času jsem zjistil, že nelze vždy oddělit pozorování a zaměstnání. Nikdy však nedošlo ke zneužití dat klientů sociální služby k mému výzkumu, či naopak. Pokud jsem užil některých poznatků ze zaměstnání k výzkumu, uživatel služby/informátor byl o tomto úmyslu informován a s tímto souhlasil.

Zde jsem podrobně rozebral výzkumné pole a jeho aktéry, metodologické postupy i problémy a nyní se přesunu se k empirické části své práce, kde se budu zabývat výsledky dlouhodobého výzkumu.

5 VÝSLEDKY

V úvodní části výsledků výzkumu 5.1 seznamuji nejprve s výsledky kvantitativního šetření, které jak bylo zmíněno, sloužilo jako fáze předvýzkumu a sonda do mého terénu. Ve druhé části 5.2 uvádím kritiku dosavadního konceptuálního ukotvení „klientského systému“ a konceptu samotného. Třetí část (5.3) je věnována rekonceptualizaci. V této souvislosti následně hovořím o procesech a praxích zprostředkovávání a pracovní migrace Ukrajinců. Závěrečná část této kapitoly – 5.4 – přináší shrnutí výsledků, na které volně navazuje celý závěr práce.

5.1 *Socialnyi vzrys* – předvýzkum

Na podzim roku 2014 jsem pobýval na Ukrajině v Užhorodě. Vycestoval jsem na stáž, která mě utvrdila v tom, že téma, které jsem si pro disertační výzkum vybral, bude nosné. Cílem stáže na Ukrajině pro mě byl zejména zisk nových kontaktů. Navázal jsem zde mnohé kontakty, dokonce s klíčovými informátory. Prvním tematickým setkáním na univerzitě v Užhorodě pro mne byl rozhovor s profesorem Michajlo Tivodarem²⁷. Profesor Tivodar byl členem Katedry²⁸ starověku, středověku a etnologie UŽNU. Byl to etnolog. Po seznámení se s tématem mé disertace mi sdělil téměř bez váhání: „*To víte, v každé vesnici je nějaký mafián...*“ (Tivodar 2014). Profesor pokračoval v našem úvodním rozhovoru s tím, že abych dosáhl správného stupně poznání zkoumaného problému, musím vypracovat tzv. *socialnyi vzrys*. Jednalo se v podstatě o klasické dotazníkové šetření na získání atribučních dat – rozvrstvení proměnných v populaci. V listopadu 2014 na Ukrajině jsem začal s vytvořením první podoby dotazníku a pokusil jsem se o několik

²⁷ Profesor Michajlo Petrovič Tivodar (1936-2017) – etnolog, pedagog na Užhorodské národní univerzitě. Profesor Tivodar je lokálně znám zejména pro svoji monografii na téma „Tradiční pastevectví Ukrajinských Karpat druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století.“, kterou vydal v roce 1994.

²⁸ Etnologický výzkum na katedře Užhorodské národní univerzity spočíval zejména ve výzkumu lidové kultury zanikajících pasteveckých enkláv v pohoří Karpat. Měl „národopisný“ charakter.

desítek prvních kontaktů. Problémem bylo, že jsem na Ukrajině neznal dostatečně „zkoumanou populaci“ – zejména to, kdo pracoval v zahraničí a kdo ne. Jak se později ukázalo, problém se vyřešil poměrně jednoduše – zašel jsem za studenty z jednotlivých kateder, zda by věděli o někom, kdo byl na zarobitkách v zahraničí – během necelých čtrnácti dnů jsem obdržel prvních asi čtyřicet vyplněných dotazníků od rodičů studentů. Ukázalo se, že většina lidí, které jsem oslovil, byli v České republice v minulosti za prací. Další postup spočíval v objíždění vesnic okolo Užhorodu spolu s dotazníky, které mi otevíraly cestu k prvním kontaktům s Ukrajinci, kteří byli na zarobitkách.

Po příjezdu do České republiky jsem ve sběru pokračoval. I když zprvu jsem nebyl o přínosu dotazníkové metody přesvědčen, zdálo se zbytečné odložit rozdělanou práci a zahodit data, která jsem měl z Ukrajiny. Sběr jsem ukončil v roce 2015. Po pročištění dotazníků, které byly špatně vyplněné (zejména případ dotazníků z Ukrajiny) – jsem shledal použitelných 111 dotazníků, kdy data z nich byla podrobena elementární analýze, která vyústila v procentuální stratifikaci jednotlivých dat v populaci.

V šetření se objevila tato data: místo původu, věk, vzdělání, délka a typ pobytu v ČR, příjmy v ČR a na Ukrajině), druhá část se skládala z dotazů, které byly zaměřeny na relační data (tzn. informace o práci v ČR, doprava do ČR) až po data na pomezí dat kulturních (tzn. život v ČR; důvod cesty do ČR; očekávání v ČR – hodnoty a potřeby). Tato data jsem se pokusil vyjádřit v tzv. *push* a *pull* efektech – tedy toho, co Ukrajince do České republiky přitahuje a co z jejich země vypuzuje.

Dovolím si zde krátkou teoretickou odbočku. V šedesátých letech dvacátého století byla představena *push-pull* teorie. Douglas J. Bogue a později Evverett S. Lee sledovali činitele, které ovlivňují rozhodování lidí migrovat (Bogue 1963; Jansen 1969; Lee 1966). Vnější i vnitřní tzv. *push*

and pull factors, které v sobě zahrnují rovinu sociální, ekonomickou, politickou a kulturní, ovlivňují povahu sítí napříč jednotlivými aktéry migrace.

Ačkoliv se zdálo, že kvantitativní dotazníkové šetření bude v rámci výzkumu zbytečné, otevřelo mi některé dveře. Nakonec se právě tato část výzkumu stala odrazovým můstkem pro vstup do ukrajinského terénu na Ukrajině. Lidé měli o dotazníky zájem, zajímalo je, co dělám na Ukrajině a proč jsem přijel zrovna do jejich vesnice. I když jsem si vědom některých nedostatků – data z dotazníků vhodně doplnila kvalitativní šetření. Existují samozřejmě i další způsoby, které se používají k získání, analýze a zpracování všech tří typů dat. Nicméně jelikož tato data slouží dokreslení situace Ukrajinců a jejich motivací k odjezdu do ČR, rozhodl jsem se pouze pro zjednodušený popis zkoumané populace.

Ze vzorku bylo 62 žen a 49 mužů. V některých případech byla data nezjištěna z důvodu neochoty respondentů odpovídat. Ukrajinské prostředí je velmi podezřívavé – uvědomme si, že v té době vrcholil konflikt na Donbase a informační válka. Na konci tohoto hodnocení tak musím uvést, že vzorek, na kterém byly hodnoty zjišťovány, byl satureován v průběhu let, kdy se měnila i struktura pobytových nařízení spolu s novelami cizineckého zákona (2014 a 2017). Nelze tedy se stoprocentní jistotou říci, že se jedná o reprezentativní vzorek. Na povrch však vyplouvají některé aspekty, které jsem propojil s daty kvalitativními. Celou situaci pak dokreslují data Českého statistického úřadu uvedené v práci.

5.1.1 Místo původu

Jako místo původu vnímám oblast Ukrajiny, odkud migranti pocházejí. Nejvíce migrantů v mém vzorku pocházelo ze Zakarpatské oblasti Ukrajiny (75%). Dále Ivanofrankivská (11%), Lvovská oblast (11%), Rovenská a Ternopilská oblast shodně (2%), Vinnycká a Černihivská oblast (1%). Většina respondentů pocházela ze západní Ukrajiny.

5.1.2 Věk

Většina migrantů věkově spadala do ekonomicky produktivního věku od 18 do 59 let. Nicméně respondenti v České republice pracovali i po dosažení důchodového věku. Část respondentů věk neuvedla.

5.1.3 Typ pobytu v České republice a jeho délka

Typ pobytového oprávnění nabývají Ukrajinci spolu s právy a povinnostmi, které jsou odlišné od majority (přístup na trh práce, přístup k pojištění apod.). Umožňuje tak migrantům různým způsobem zacházet s těmito právy a povinnostmi. Pobytový status tak nejvíce ovlivňuje výsledné jednání migrantů v cílové destinaci. Rozumějme tomu tak, že v ideálním případě, čím „výhodnějším“ a „vyšším“ pobytovým statutem migrant disponuje, tím se mu otevírá větší přístup k právům cílové země a může lépe operovat na jejím území.

Kvantitativní šetření ukázalo, že nejvíce migrantů ve zkoumané populaci má trvalý pobyt (25%), dlouhodobý pobyt (21%), následně krátkodobé vízum (8%), a 4% Ukrajinců v mém vzorku měla dlouhodobá víza. U 16% bylo zjištěno porušení pobytového režimu, vyhoštění, nebo iregulárního postavení²⁹. Na Ukrajině lidé odkazovali některému typu krátkodobého pobytu, nebo „polským vízům“. Většina migrantů, kteří se dostali do výzkumného vzorku pro kvalitativní šetření, měla dlouhodobou zkušenost s pobytem v České republice. Naopak zkušenost s intenzivní cirkulární migrací – tzv. pendlerstvím (tři měsíce pobytu v ČR a tři měsíce pobytu na Ukrajině) měl zkušenost jen zlomek respondentů. U 31% dotázaných nebylo pobytové povolení zjištěno.

---

²⁹ Někteří respondenti v ČR pracovali bez povolení k práci s tzv. pozvánkami (krátkodobé, Schengenské vízum), nebo na „polská“ a turistická víza. Případy i některých mých informátorů se měnily, neboť například v roce 2017 došlo k povolení vycestování do ČR na režim bez víza. I když neprobíhalo již kvantitativní šetření – je třeba zmínit, že se situace s iregulárními Ukrajinci nezměnila.

Délka pobytu odráží typ povolení k pobytu. Zhruba pětina migrantů ve vzorku zde byla více jak pět let – 22% (trvalý pobyt), další místo v délce pobytu zaujímali krátkodobí rezidenti do 180 dní – 12% (krátkodobá víza), další bezmála pětinu zabírali Ukrajinci pobývajících v České republice déle než 180 dní a ne více než 5 let – 31% (dlouhodobé vízum, dlouhodobý pobyt, „karty“), u 35% dotázaných nebyly hodnoty zjištěny z důvodu neochoty, strachu sdělit délku pobytu v ČR (u takových respondentů se objevila povolení na základě schengenských - krátkodobých víz, „polských víz“, nebo bez povolení k pobytu). Pokud si všimneme diskrepancí v datech o pobytech a datech o délce pobytu, zpravidla se jedná o pobyty, které zanikly u lidí, kteří se vrátili na Ukrajinu a nezůstali v ČR. Takové případy vytváří nepoměr mezi daty z ČR a Ukrajiny.

5.1.4 Povolání a výdělek na Ukrajině

Povolání na Ukrajině bylo další proměnou, kterou jsem v rámci kvantitativního šetření zjišťoval. Je třeba říci, že povolání – nebo nezaměstnanost na Ukrajině, spolu s příjmem na Ukrajině jsou výrazné, socioekonomické *push* faktory migrace.

Kategorizace povolání byla zvolena dle Národní soustavy povolání jak pro oblast Ukrajiny, tak pro oblast České republiky s vědomím odlišnosti trhu práce v obou zemích, ale s možností porovnání výsledných typů povolání.

Kategorie dle normy CZ-ISCO jsou:

- Nezaměstnaní - 21%
- Zaměstnanci v ozbrojených silách - 0%
- Zákonodárci a řídící pracovníci - 0%
- Specialisté – 0%

- Techničtí a odborní pracovníci – 3%
- Úředníci – 0%
- Pracovníci ve službách a prodeji – 7%
- Kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství – 1%
- Řemeslníci a opraváři – 3%
- Obsluha strojů a zařízení, montéři – 5%
- Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci – 5%
- Nezjištěno – 59%

Nejběžnější výdělek na Ukrajině byl do 100 eur – 19%, 101 – 200 eur – 14%, 201 – 300 eur – 14%, nad 300 eur – 8%, bez výdělkem – 23% a nezjištěno – 22%.

Skutečnost, že část respondentů nevedla své zaměstnání, nebo příjmy koresponduje v první řadě s neochotou Ukrajinců mluvit o různých tématech. Lidé, kteří pracovali například na Ukrajině v lese, nevedli své zaměstnání, protože to brali jako přivýdělek. To reflektuje problémy početné skupiny respondentů, kteří byli formálně nezaměstnaní, ale vykonávali některý druh *podrobotky*, nebo sezónní práce. Nezaměstnanost v rurálním prostředí Zakarpatské Ukrajiny dosahuje stabilně hodnoty přes 10 % (Tomek 2017).

5.1.5 Povolání v České republice

V České republice pracovala většina dotázaných – 98%, 2% nebyla zjištěna. Drtivá většina Ukrajinců pracuje v České republice na nekvalifikovaných pozicích.

- Nezaměstnaní - 0%
- Zaměstnanci v ozbrojených silách - 0%
- Zákonodárci a řídící pracovníci - 0%
- Specialisté – 0%
- Techničtí a odborní pracovníci – 2%
- Úředníci – 0%
- Pracovníci ve službách a prodeji – 7%
- Kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství – 0%
- Řemeslníci a opraváři – 0%
- Obsluha strojů a zařízení, montéři – 0%
- Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci – 90%
- Nežjištěno – (+-) 2%

Výdělek v České republice v korunách se pohybuje takto: do 10 000 – 5%, více než 10 000 – 20 000 – 23%, více než 20 000 – 30 000 – 18%, 61 lidí (55%) své příjmy v ČR neuvědlo – tedy většina. Lze se domnívat, že je to způsobeno částí nelegálních výdělků a i z důvodu např. pololegálního pobytového statusu. Někteří respondenti v České republice neměli stálý příjem a nebyli schopni odpovědět konečným výdělkem, byli zařazeni do kategorie *nežjištěno*.

5.1.6 Spolupráce se zprostředkovatelem a platba za zprostředkování

Spolupráci se zprostředkovatelem uvádí 88% respondentů – tedy drtivá většina – 12% zbývá respondentům bez zprostředkovatele. Zároveň více jak polovina respondentů uvádí platbu za zprostředkování dokumentů zprostředkovateli – 72%, 5% neplatilo, zbytek respondentů neuvedl žádnou odpověď.

5.1.7 Push a pull

Shrnu-li motivace migrace Ukrajinců do České republiky dle dosažených dat, dostávám se velmi zjednodušeně k *push a pull* efektům migrace. Více než polovina (68%) respondentů uvádí jako hlavní *pull* faktor dostupnost práce v České republice. Menší část (10%) zmiňuje vedle práce i rodinu a rodinné vazby v České republice, jako důvod příchodu do ČR, 4% uvádí, že přišli za přáteli, blíže nespecifikován je potom finanční důvod – označen kategorií *peníze* v 17% případů (kryje se s dostupností práce), migraci do České republiky jako zisk nové zkušenosti uvádí 2% Ukrajinců. Zbytek motivací nebyl zjištěn, nebo se jedná o zlomky procent zařazených do kategorie *jiné*.

Více jak polovinu (55%) motivací odchodu (*push*) z Ukrajiny činí nedostatek práce - nezaměstnanost (37 %) a nedostatek peněz na život (28%). Nízké sociální zabezpečení uvádí 4% lidí, kategorie *jiné* uvádí 2%, a 33% respondentů neodpovědělo, či nebylo schopno uvést jasnou kategorii.

Navzdory občasným pochybnostem nakonec nepovažuji kvantitativní část výzkumu za ztrátu času. Dostalo se mi některých vodítek a otevřelo mi některá dveře. Na odpovědi svého výzkumu jsem si ale musel ještě počkat. Pro tyto odpovědi jsem podstoupil od roku 2014

dlouhou cestu v podobě kvalitativního, dlouhodobého výzkumu zprostředkovávání pracovní migrace. Kvantitativní šetření dokresluje zkoumanou populaci v jejích sociodemografických charakteristikách. Ze vzorku, který jsem v dotazníkovém šetření zkoumal, jsem postoupil na „kvalitativní“ analýzu. Prvním bodem analýzy byla následující možná kategorizace v mém výzkumu, vycházející z velké části z výše získaných dat a první poznatky o dané populaci v oblasti integrace, adaptace a zprostředkování.

5.1.8 Kategorizace na základě kvantitativních dat

Příchozí Ukrajince jsem se pokusil rámcovat do jednotlivých ideálních kategorií, kdy jednotlivé kategorie mají různou zkušenost s migrací, jež ovlivňuje pobytová historie, přítomnost rodiny a typ vykonávané práce. Na základě této zkušenosti disponují různým poměrem i druhem kapitálů. V rámci kategorií pak různí informátoři dosahují svých cílů na základě pozice v sociálním poli různě. Závisí na době a typu pobytu, výkonu a typu práce. Dodatečně jsem zahrnul do kategorizace otázku přítomnosti rodiny v ČR/Ukrajně, která rovněž určuje strategie informátorů a ukázala se být jedním z faktorů řešení životních situací.

Kategorizace:

- a) Krátkodobě usazení migranti (muži i ženy), vykonávající nekvalifikovanou práci v ČR s rodinou na Ukrajině
- b) Krátkodobě usazení migranti (muži i ženy), vykonávající nekvalifikovanou práci v ČR bez rodiny
- c) Dlouhodobě usazení migranti (muži i ženy), vykonávající kvalifikovanou/nekvalifikovanou práci v ČR, s rodinou na Ukrajině
- d) Dlouhodobě usazení migranti (muži i ženy), vykonávající kvalifikovanou/nekvalifikovanou práci v ČR, s rodinou v ČR

Stav v roce 2013 a stav v roce 2017 je jiný – v roce 2013 se mezi mými respondenty pohybovalo nejvíce lidí s dlouhodobými a trvalými pobyty v České republice (kategorie **d** a kategorie **c**), v současnosti díky bezvízovému styku, „polským vízům“, krátkodobým možnostem zaměstnání v České republice se můžeme setkat s kategoriemi **d** a **c**, ale vedle nich se objevuje i množství Ukrajinců z kategorie **a** a **b**.

Všechny tyto kategorie mají různý pohled na svět, různé motivace a jiné zázemí. Stejně tak mají jiná práva a povinnosti – jedno je však spojuje – 88% z nich využívá zprostředkovávání (jakéhokoliv typu) pracovní migrace do České republiky.

Co předvýzkum ukázal? Zejména jednu důležitou skutečnost, která kromě kategorizace migrantů a proměn charakteristik migrujících v procesu zarobitky upozorňuje na to, že většina migrantů z Ukrajiny používá nějaký druh zprostředkování. Charakter takového zprostředkování je různý, ale ukazuje se, že ačkoliv Ukrajinci nabyli různé míry pobytového oprávnění a měli by tím pádem dle ukazatelů integrace i dle obecných logik být více integrovanými do společnosti – převládá využití zprostředkovatele jako hlavní strategie při migraci jich samotných i jejich blízkých.

Jsem si vědom, že na základě několika málo dotazníků nemohu zobecnit data na celou populaci. Přesto jsem našel spojitosti mezi etnografií a předvýzkumem. Pro úplnost uvádím, že již během předvýzkumu probíhalo zúčastněné pozorování.

5.2 Kritika konceptu „klientského systému“

*„Labour migration from the Ukraine into the Czech Republic has been underway for fifteen years. Throughout this time period the Ukrainians have developed several strategies which provide them with access to the Czech labour market. One of these strategies is participating in an **organized***

system called “clientalism” which among the others occupies a dominant role. The **clientalist system** is in terms of power and income hierarchized into three stages. At the top of an imaginary **pyramid** there are groups of **organized crime, at the bottom Ukrainian workers**. There is a third group standing between these two: **so-called clients**.” (Nekorjak 2006: abstract; zvýraznění vlastní).

Kvalitativní část začíná již zmíněnou kritikou konceptuálního ukotvení pracovní migrace Ukrajinců. Argumentuji hned na začátku, že empiricky neexistuje nic, co by jako *system* a *client*, mohlo být, v rámci pracovní migrace, smysluplně konceptualizováno. Pracovní migrace západních Ukrajinců, zprostředkovávání práce a dokumentů je neuspořádaný sociální jev. Kritizuji koncept „klientského systému“ z několika důvodů, jimiž se zabývám v jednotlivých subkapitolách. Na začátek je vhodné zmínit, že práce mých předchůdců vznikaly již před patnácti lety a je tedy pochopitelné, že v té době mohly být koncepty poplatné sociální praxi. Za o to víc nepochopitelnou však považuji situaci, kdy se dynamicky měnící migrační jevy, jako například fenomén zprostředkovávání pracovní migrace, stabilně označují koncepty, které již aktuální nejsou. A co víc, jsou velmi nesrozumitelné a matoucí.

Jak vypadá současný „klientský systém“? Jsou zde zprostředkovatelé a migranti, to je zřejmé. Vedle zprostředkovatelů existují i další aktéři, kteří mají na dodávání pracovníků na sekundární trh práce zájem (zejména české, vietnamské a slovenské pracovní agentury a samozřejmě menší hráči na trhu, kteří pochopili možnosti dodávání migrantů na pracovní trh). Ačkoliv se počet aktérů na tomto poli rozrostl, cílové sektory, kam ukrajinští zprostředkovatelé směřují svoje obchodní aktivity, zůstávají téměř neměnné (stavebnictví, výroba, služby, zemědělství) a tím si zachovávají svůj zdánlivě systémový charakter. Avšak ve shodě s Edmundem R. Leachem tvrdím, že každý sociální jev je procesem v čase (Leach 1964: 5). Aby tedy celý proces organizace práce

ukrajinskými zprostředkovateli mohl obstát i v měnících se podmínkách, musí být více dynamický a adaptabilní. Pokud by nebyl, nejen, že by postrádal smysl, ale rovněž by došlo ke ztrátě možnosti akumulace ekonomického kapitálu Ukrajinci, ke ztrátě sociálního kapitálu zaměstnavatelů a možnosti kontroly ze strany státu. To si nikdo z aktérů nemůže dovolit, a proto dochází k proměnám jevu v čase. Změny jsou poměrně pružné a dynamické povahy.

5.2.1 Proč konceptuální změna?

Následující kapitoly shrnují poznání zkoumaného tématu na základě zúčastněného pozorování a analýzy konceptu „klientského systému“. Snaží se objasnit příčiny kritiky konceptu. Oba na začátku navržené cíle se zde vzájemně prolínají v praktické rovině, která ukazuje jak na problematický koncept, tak na úroveň aktérských praxí a proměn zprostředkovávání v čase.

Hovořit budu nejprve o „systému“. Ačkoliv je „klientský systém“ považován za metaforu, je užívání této metafory infikováno nešvarem, který je založený na strukturálně-funkcionalistickém paradigmatu. Autoři o tom explicitně nehovoří, ale svými statěmi utváří rétorickou figuru, která do různých diskurzů vnáší zmatek a hovoří zcela nekriticky o *systému*. Ačkoliv se dá ze systému v některých případech vystoupit a tedy jej i výrazně změnit, nebo do něj naopak i „spadnout“ - určitá logická uzavřenost plyne z celé podstaty soustředění se Ukrajinců jen na práci. Dle mého uzavřenost a systémová perspektiva ale není správnou výkladovou optikou. Transnacionalizací a zejména remitencemi dochází k propojení světa Ukrajinců v zahraničí s jejich domácím prostředím. Do systému by nemohli vstoupit rodiny emigrantů, řidiči převážející zboží přes hranice, ani organizovaný zločin. Aktérské pole se totiž různí a dynamicky transformuje. Proti analytickému uchopení zprostředkování

jako *systemu* poté hovoří další získaná data, která se týkají zejména výpovědí o zprostředkovatelích.

Výraz „systém“ evokuje stálou strukturu. Naopak při zprostředkovávání zarobitky je vzájemná provázanost jednotlivých sociálních jednotek ve zprostředkovatelské síti proměnlivá. Odráží nestabilní postavení jedince v rámci sítě a jeho přístup ke zdrojům. Zdroje jsou využívány takovým způsobem, aby minimalizovaly rizika migrace – usnadnily ji a maximalizovaly její zisky. Moji informátoři Ukrajinci, zprostředkovatelé i jiní migranti se neustále pohybují nahoru a dolů na vertikální ose sociálního pole. V rámci životních drah je jejich pozice nestálá. Stejně je tomu s jejich pozicí v sociálním poli.

Ukrajínští migranti většinou mluví o svých zprostředkovatelích jako o „mafíánech“, obvykle tohoto člověka nazývají křestním jménem. Pokud užívají slovo *klient*, neznají jeho přesný původ, nebo význam – záleží opět na situaci. Situační využívání pojmu *klient* má konotace s organizovaným zločinem, kdy „klient“ byl chráněncem bosse zločinecké organizace. Přesto záleží na zkušenostech a zažitých praxích jednotlivců.

Při přímých otázkách, co, nebo kdo je „klient“ a kde se tento termín vzal u ukrajinských migrantů, jsem se příliš nového nedozvěděl. „Klient“ je zprostředkovatel práce – jednoduše je to organizátor pracovní migrace, manažer, mediátor mezi zaměstnavatelem, migrantem, úředníky a dalšími subjekty. Nicméně, kde se vzal termín klient, jak se dostal do slovníku Ukrajinců? Jak se dostal do sociálního, politického i vědeckého diskurzu?

Slovo *klient* do zakarpatské ukrajinštiny dle všeho nepatří. Toto slovo se Zakarpatci naučili používat až v období pracovní migrace do České republiky v druhé polovině 90. let. Dokonce ani jiní Ukrajinci, kteří jeli na práci do Čech, toto slovo před svým odjezdem neznali a neužívali jej. V roce 2016 jsem v interview pro lokální zakarpatský webový žurnál dokonce dostal otázku na to, co je – kdo je *klient*. Tato otázka mne

překvapila. Zpočátku jsem pokládal za samozřejmé, že se operuje s pojmem „klient“ a „klientský systém“ naprosto běžně a o kritice jsem neuvažoval. Několik měsíců jsem konzultoval se svým školitelem nesrovnalosti v dosavadních konceptech a v poznané realitě, až jsme došli rekonceptualizaci. Rozvinutí kritiky se ukázalo jako vhodné po tom, kdy měli informátoři zodpovědět otázku, co je to vlastně *klient*?

„U nás se to neříká, to klient – to je jako podnikatel, rozumíš... To není jako klient – ale je to takovej ten chlap, co má peníze a co dělá víza...“ (Marusja).

„Klient? To se u nás normálně nepoužívá... To asi ty ze Zakarpatie to používají... Já jsem se s tím poprvé setkala až tady u vás. Když mi známá řekla, že mi domluví fušku přes klienta.“ (Olena).

„Já nevím, kde se to jako objevilo, kde jako ti klienti se vzali... u nás prostě máš čísla, máš známý a těm zavoláš... víš... oni ti pomůžou sehnat práci, nebo kontakt na někoho, kdo ti ty papíry udělá...“ (Zolik).

„My jim neříkáme klienti u nás, to až tady jsem s tím slovem potkal... klient to je třeba v bance ne, ale takhle... já nevím, proč tomu tak říkat... ale myslel jsem, že se to tak říká...?“ (Mishko).

Petro mi později sdělil, jak vnímá rozdíl mezi „mafianem“ a „klientem“.

„Vy to znáte, to klient... jo... To říkaj ty útky (Zakarpatští Ukrajinci). To se divím...“ (Petro).

„No já to znám... a vy to neříkáte, nebo co říkáte – jako že mafian třeba...?“ (VR).

„Ne, klient to je klient – mafian to je mafian... to je jako když ten klient zná, ví co a jak, dává penízky a práci. Mafian, ten se o to všechno stará, ten jej sedí a nic nedělá...klient to je takovej zprostředkovatel jako víš...“ (Petro 2017).

Na dotazy ohledně „klientského systému“ jsou odpovědi téměř totožné. Sami *zarobitčani* termín „klientský systém“ neužívají a nerozumí mu. Mohu říci zcela otevřeně, že když můj klíčový informátor, který byl v České republice zhruba rok, slyšel ode mě v roce 2015 výraz „klientský systém“, byl velmi překvapen.

Debatami v lidskoprávního diskurzu, sociální politiky a sociální vědy je vytvářena rétorická figura, která metaforicky evokuje uvažování o pevně daných a ohraničených strukturách vykořisťovatelských a organizovaných jednotek. I já jsem o tématu smýšlel podobně. Autoři prvního desetiletí 21. století jej představují jako systém zprostředkování práce. Někdo může zmínit, že termín je pouze metaforou, avšak nezapomínejme na studii amerických kognitivních antropologů George Lakoffa a Marka Johnsona *Metafory kterými žijeme* (2002). I pouhé metafory konstruují uvažování o realitě. Jak správně uvádí Ondřej Hejnal s Jiřím Mertlem:

„Využití metafor v (...) může být vědomé, kdy aktér sám s rozmyslem používá určité metafory, aby přesvědčil recipienty o „správnosti“ a „pravdě“ toho, co říká. (...). Prostřednictvím metafor konstruujeme to, co vnímáme jako 'pravdu' či 'fakt'.“ (Hejnal a Mertl 2013: 145-146; uvozovky upraveny).

Zvláště při používání pojmu „klientský systém“ v jiných kontextech dochází k nesprávnému pochopení celého procesu ukrajinské migrace. S příspěvkem na téma „klientský systém“ jsem vystoupil v Rumunsku a na Ukrajině. V Rumunsku, ba dokonce ani na Ukrajině netušili ani odborníci, co „klientský systém“ v podstatě je.

Metafora „Zprostředkovávání jako systém“, nebo „Klientelismus je mafiánský systém“ pak (převedena do praxe) v oblasti sociální, bezpečnostní a migrační politiky referuje k „neporazitelnému“ protivníkovi, který má své stálé místo mezi migranty. Ukrajinské pracovní migraci je tak nutně vnucena negativní kvalita, která se dále nabaluje ve výzkumech obchodování s lidmi a nucené práce. Avšak, jak upozorňuje Nekorjak

(2006 a 2009), a jak vyplývá z etnografie, zprostředkovávání má dvě strany mince a negativní konotace spojené s metaforou „Klienta“ a „Systému“ jsou mezi migranty mnohdy odsunuty na druhou kolej, či dokonce negovány, ve smyslu hledání pozitiv. Na druhou stranu je zde stát a jeho pravidla, která brání ve vytváření alternativních strategií zarobitkování. Navzdory tomu lze říci, že tento proces stát nejen že nevymýtí, ale někdy jej naopak i posiluje tím, že vytváří bariéry, které obyčejný imigrant nemůže překonat bez pomoci třetího subjektu (viz Rumpík 2013; Rumpík a Brzezicka 2013). Spolu s tlakem zaměstnavatelů a lidového obrazu Ukrajince jako levné pracovní síly – dochází ke změnám „klientského systému“ a zajištění pokračování obchodních činností zprostředkovatelů a možnostem příchodu cizinců do ČR.

V různých kontextech a výpovědích diskutovaný pojem znamená něco jiného a váží se na něj různé významy. Ve finále se stává pojmem matoucím a analyticky neuchopitelným. Koncept je ve své podstatě nevyhovující z hlediska obou slov – „klient“ i „systém“. O termínu „klient“ je někdy pojednáváno v kritickém slova smyslu a termín bývá nahrazen pojmem prostředník (např. Leontiyeva, Nečasová 2009: 129). Dovolují si argumentovat, že takový termín je stejně nevyhovující, jako termín „klient“, jelikož rétoricky tvoří z „klienta“ pasivního prostředníka, který pouze poskytuje část služeb na základě příkazů třetí, mocensky nadřazené osoby.

Praxe je ale jiná, neboť zprostředkovatel je aktivním aktérem v poli. Nechává své migranty pracovat, přiděluje je k uživatelům a vybírá za své služby peníze pro svoji vlastní potřebu. V některých případech třetí osobě – bossovi v rámci organizovaného zločinu odvádí poplatek za ochranu – za *kryšu*. Pokud ale zprostředkovatel nemá mnoho zaměstnanců (tedy migrantů), nepotřebuje pro svůj obchod a výkon praxe *kryšu*. Podobně to má třeba Volod'a T., nebo jeho kamarád Oleg, který zprostředkovává pracovní migraci v Plzni pro pár desítek lidí. Problém u slova *klient* tak

nastává zvláště ve chvíli, kdy se celý akt zprostředkovávání proměňuje a klesá vliv organizovaného zločinu. Dříve měl totiž *kryšu* každý, jak uvádí někteří informátoři, jelikož v devadesátých letech bylo podnikání na pracovním trhu více nebezpečné. Slovo klient – jako zákazník bosse organizovaného zločinu ztrácí na relevanci a pojmový aparát „klientského systému“ není poplatný aktuální situaci, což není samozřejmě výtkou směrem k sociálním badatelům, kteří se problémem zabývali v prvním desetiletí tohoto století. Nicméně jsem přesvědčen, že si fenomén zaslouží rekonceptualizaci. Rozvrací se tedy dosavadní model Michala Nekorjaka, o klientském systému – o jeho dvou stupních (Nekorjak 2006: 90 – 91), o organizování pracovní migrace v rámci systému organizovaného zločinu (Nekorjak 2006: 90; Čermáková 2008: 169; Výzkum obchodu s... 2005), nebo pojetí „mafie“, patrona a klienta (Černík 2005 a další). Naprosto nelogická se jeví metafora systému, o které již byla řeč. Jaké jsou praxe a podmínky zprostředkovávání, které odporují dosavadním konceptům? Na následujících řádcích se budu zabývat argumenty, na kterých je založena kritika konceptuálního ukotvení tzv. „klientského systému“. Jedná se o síťový charakter zprostředkovávání, zprostředkovávání jako proces, mnohost aktérů a praxí, absenci komunitárního způsobu života a absenci exkluzivity typu zprostředkovávání přes zprostředkovatele.

5.2.2 Transformace a proces

Sledoval jsem zprostředkovávání od roku 2013, tedy končícího období hospodářské krize a následnou konjunkturu ekonomiky do roku 2017. Krátce před tím dochází k transformaci celé řady strukturálních podmínek v České republice a rovněž i na Ukrajině. Zprostředkovávání tehdy již nečítá (jako tomu bylo v 90. letech) pouze pomyslný trojúhelník: „klient“ – zaměstnavatel – migrant, případně organizovaný zločin/„klient“/migrant. Je rozšířen do podoby transnacionální sítě. V průběhu let dochází ke kvalitativním proměnám celého jevu. Ústupem organizovaného zločinu,

zpřísnění pravidel pro přístup migrantů třetích zemí v letech 2008 – 2014 na český trh práce. Orientace zprostředkovatelů se obrátila na občany EU. Došlo tak k jakési sekundární transformaci zprostředkovávání („klientského systému“). Legislativní překážky nastavené vůči imigraci ze třetích zemí, bránily rekrutovat dostatek pracovních sil z Ukrajiny. Nestačila se uspokojit poptávka po pracovní síle a tím se rovněž nevrací finanční náklady a úsilí zprostředkovatelů vložené do celého podniku. Náklady se zvyšují, příjmy snižují. Mimo poskytnutí práce migrantům ze zemí EU (Rumuni, Bulhaři), využívají zprostředkovatelé cesty migrantů z Ukrajiny k dovozu neproclených cigaret, alkoholu a cenných kovů a to především v *maršrutkách*³⁰. *Maršrutku* užívají pro přepravu lidí, ale i komodit, se kterými je poté obchodováno nejen v České republice. Celé zprostředkovávání, migrace a tok věcí na různá místa takto získává transnacionální – globální charakter a neuzavírá se tak do jednotné struktury a systému, do jednotné organizace a několika stupňů (srov. Grygar 2016; dále viz Nekorjak 2006 ad.).

Ukrajínští zprostředkovatelé v důsledku nedostatku pracovní síly z Ukrajiny tedy naváží pracovníky z Rumunska a Bulharska. Vytváří nová pracovní místa na pozicích koordinátor – tlumočnick. Takovým tlumočnickem je zkušený Bulhar (v mém případě třeba Boris a Asen), nebo Rumun/Moldavec (např. Volodža T.). Tito informátoři jezdili nábírat osoby od roku 2013 do Rumunska (Arad), Moldavska mezi rumunské občany³¹ i Bulharska, v okolí města Vidin. Jedná se o pracovníky, kteří zde zůstali dodnes a pracují přes jiné zprostředkovatele, nebo agentury.

³⁰ *Maršrutky* jsou jedním z nejdůležitějších dopravních prostředků nejen na Ukrajině, ale i v dalších oblastech bývalého SSSR. Jedná se o způsob osobní přepravy, která nahradila po rozpadu systému veřejné dopravy autobusy. Běžně se *maršrutky* užívají i jako taxi. Provozovateli/řidiči těchto *maršrutek* mohou být zaměstnanci napojeni na dopravní podnik, nebo soukromníci. Existují i dálkové *maršrutky*, které převáží lidi přes hranici.

³¹ V některých případech je Moldavanům nabízeno Rumunské občanství. Informátoři, se kterými setkal tak disponovali dvojím občanstvím – rumunským i moldavským. Toto je i příklad Volodi T. Jedná se, dle informátorů o politickou agitaci moldavské státní opozice, která žádá připojení Moldavska k Rumunsku. Oficiální zprávy o takové praxi neexistují. Zmínky o praxi vízové a naturalizační politiky Rumunska jsem při ověřování informací našel jen málo (např. Rumunské občanství pro... 2010).

Do České republiky se dostali právě v období 2010 – 2014, kdy nastoupili na místa uvolněná vytlačení Ukrajinců z trhu práce po vypuknutí hospodářské krize. Zajímavá je jistě úvaha, proč na trh práce, který byl v recesi, mohlo přijít mnoho pracovníků z EU, když stát deklaroval, že nejsou pracovní místa a že trh práce je nutno chránit pro české občany. Ve sledovaném období vidíme nárůst občanů zemí EU i ve statistikách, stejně tak pozoruhodný je stabilní celkový počet cizinců³² ve sledovaném období ČSÚ (srov. Český statistický úřad 2018). Počty Ukrajinců skutečně poklesly o několik tisíc osob a navýšil se úměrně tomu počet občanů EU – ti však nemuseli být nikde registrovaní, nemuseli být zavázaní zprostředkovatelům a představovali pro ně nestálý zdroj příjmů, neboť docházelo k jejich vysoké cirkulaci mezi firmami.

Ačkoliv byl pracovní trh v recesi, pracovní síla, zdá se, byla stále potřeba. Firmy, jak potvrdil např. anonymní zdroj z personálního oddělení jednoho velkého plzeňského výrobního podniku – neztratily zakázky. Nárůst a pokles ve výrobě vykrývají agenturními zaměstnanci. Údajně dokáží kmenová pracovní místa udržet. Podobně tomu bylo například v zahradnictví městské části Plzeň 4 a Plzeň – Radčice. Sem na tzv. fušky a sezónní práce ukrajinské agentury navezly stovky pracovníků z Rumunska. Ukrajinci jakoby v těch letech z českého pracovního trhu úplně vymizeli.

Na teoretické úrovni lze hovořit o sekundární transformaci, transnacionální praxi, rozvoji a rozrůstání sociálních sítí založených na ekonomických závazcích, které ale vznikají na bázi sociálních a kulturních podmínek zdrojové země (Ukrajiny). To jak funguje praxe mezi Ukrajinci, se snažili zprostředkovatelé aplikovat na Rumuny a Bulhary. Dohoda ústní a dohoda písemná zde tvoří nevyvážené misky vah, které zastírají skutečnou podobu neformální ekonomiky, závazků a směny. Ukrajinci se u Rumunů a Bulharů setkali s odporem. Ale podobně i migranti

---

³² Počet cizinců se od roku 2008 – 2014 pohyboval stále mezi 434 tis. – 438 tis. osob. (ČSÚ 2018).

pracovníků narazili na neformální „represe a normy“ zavedené zprostředkovateli. V té době dochází v Plzni k mediálním i politickým kauzám obchodování s lidmi a pracovního vykořisťování (např. Rumuni se vzepřeli... 2010). Docházelo pravidelně k nevyplacení mezd, změn podmínek práce, vyhazování z ubytoven apod. Takový způsob jednání utváří dojem, že „klientský systém“ je založen na vykořisťování – dle mého ano – podobně jako celá logika zaměstnávání a práce.

Nicméně posunu-li debatu dále, je nutné si uvědomit, že Ukrajinci disponují úplně jiným typem povolení k pobytu, za které zaplatili nemalé částky a které je vůči svým zprostředkovatelům zavazuje k určité loajalitě. U občanů EU tomu tak není – nepotřebují k práci žádná povolení a proto nemají problém odejít od agentury, zprostředkovatele, z firmy a najít si práci novou. V případě, že takto jedná Ukrajinec, může dojít i k odejmutí pobytového povolení – to vysvětluje i praxi vysokého pracovního nasazení Ukrajinců. Nejen, že se bojí o investice, které vložili do celého procesu zprostředkování, ale zároveň se snaží zavděčit svým zprostředkovatelům. To, že jsou zvyklí na těžkou práci v zemi původu, je dalším argumentem – ale forma závazku zprostředkovateli je na prvním místě.

Na konci období 2013 – 2014 došlo k opětovnému posunu v poli. Aktérské pole se opět rozrůstá o Ukrajince, dochází ke změnám v hospodářství, česká společnost se zaobírá problémem uprchlictví a ukrajinští migranti znovu přicházejí na trh práce – mimo jiné s „polskými vízy“ a falešnými občanskými průkazy občanů EU. Opět se změnila strategie zprostředkování – tentokrát je na vině nefunkční systém Visapoint a přetrvávající kupčení s místy ve frontě na Lvovském konzulátu. U mých informátorů se objevuje rumunské a maďarské občanství (Oleg Plzenec, Zolik, Jonshi, Tibi, Mishko, Marina, Nadia a další). Tito pracovníci pracují většinou mimo velké podniky a jsou přiděleni na bourací práce, zednické práce, stavbu silnic, budov, v případě žen poté na úklidy, drobné zahradnické práce.

Skupinu migrantů/zprostředkovatelů dělím s ohledem na podobu vazeb, které mají primárně mezi sebou a dále ve vztahu ke svému okolí. Tito jednotliví aktéři – či skupiny aktérů se liší dokonce v jejich vnitřním uspořádání. To vše v návaznosti na podobu činnosti, kterou v rámci pracovní migrace vykonávají. Jsou zde rozdíly mezi skupinami, které se starají o ubytování, dokumenty, zaměstnávání či vše dohromady. Jedná se i o celé zprostředkovatelské rodiny – tvořící regulární agentury práce s povolením od MPSV ČR. Dále zprostředkovatele solitéry, kteří zakládají s.r.o. společnosti a podnikají v rámci živnostenského zákona s volnou živností tak, že svoji činnost rámují do kategorie Výroby, obchodu a služeb neuvedených v přílohách 1 až 3 živnostenského zákona. Pod těmito dvěma skupinami (mezi kterými je rozdíl hlavně v přístupu do pole zaměstnávání) jsou zde *solitéři, partáci, koordinátoři i tzv. „velcí mafiáni“*³³. Dále jsou zde samozřejmě samotní migranti (*zarobitčani*) a formální migrační a občanské instituce.

Shrnu-li otázku transformace diskutovaného sociálního jevu, je zřejmé, že v jevu dochází k procesu změn. Jev je adaptabilní, dynamický a reaguje na změny ve strukturálních podmínkách cílové i zdrojové země. Sami aktéři mění přístup ke zprostředkování na základě aktuálních podmínek. Imigranti žádají o jiné typy pobytu, aplikují nové strategie za pomoci zprostředkovatelů, ti naopak mohou využívat jiné lidské zdroje v poli zaměstnávání – aplikují vzorce jednání mezi Ukrajinci z pole zarobitky a užijí je jinde (mezi občany EU).

5.2.3 Návrh nového konceptu

Na základě předchozího předkládám návrh alternativního konceptu. To co bylo dosud popisováno jako „klientský systém“, budu nazývat **zprostředkováním zarobitky** a klienta **zprostředkovatelem**. Opouštím tak termín „klientský systém“. Věřím, že termín zprostředkovatel

³³ Jedná se o moji vlastní pomocnou klasifikaci.

je zde vhodnější, neboť on je aktivním tvůrcem tohoto aktu pracovní migrace. Není pouze aktérem v rámci ukrajinské migrační skupiny. Vystupuje z ní, kooperuje s aktéry mimo ukrajinsko-jazyčnou skupinu a své zdroje, je-li to potřeba, investuje do zprostředkovávání.

Zarobitkou označují proces pracovní migrace za hranicí. Pojem pochází z ukrajinsko-jazyčného prostředí. Řekněme, že vychází (na rozdíl od pojmu „klientský systém“) z aktérské perspektivy a běžně se užívá i mezi migranty. Termín zprostředkovávání zarobitky, který navrhuji, zahrnuje celý soubor praxí, které jsou s pracovní migrací spjaty od počátku hledání cest za hranici, až po vytváření transnacionálních vazeb.

Díky zprostředkovatelským sítím dochází, nejen k adaptaci v cílové zemi, ale rovněž k vyrovnání se s chybějícími kulturními vzorci zdrojové země (srov. Nekorjak 2010). Lze tvrdit, že jednotlivé praxe přesahují národní hranice a hranice ukrajinské migrační skupiny. Jedná se tedy o transnacionální síť jednotlivých propojených aktérů vytvářejících transnacionální aktérské pole mezi Zakarpatskou (západní Ukrajinou) a Plzní (Českou republikou).

Praxe v sobě zahrnují aktivity, které jsou spjaty s procesem zprostředkovávání zarobitky. Zprostředkovávání zarobitky se odehrává mimo platformu státu v rámci neformálních vztahů a mimo strukturu.

5.2.4 Proces zarobitkování

Zarobitka není jen ekonomická činnost za hranicí, ale soubor praxí s migrací spjatých. Zahrnuje bydlení, remitence, navazování, udržování a zanikání sociálních vazeb. Vedle toho je zarobitka součástí kulturních a sociálních praktik zakarpatských Ukrajinců již po století (srov. Uherek et al. 2008; Кічак 2012 ad.). Migrace za prací je pro tento region signifikantní. Spíše, než na *systém* zprostředkovávání zarobitky – hierarchizaci, funkci a strukturu –

odkazují data na praxe, které jsou s cestou, pobytem a prací Ukrajinců v České republice spojené. Jaké praxe tedy tvoří zarobitčan – zprostředkovatel – a další aktéři, aby zarobitka mohla být uskutečněna?

Celý proces zarobitkování lze charakterizovat čtyřmi etapami:

- 1) Opouštění (zdrojové země) - *leaving*
- 2) Příjezd (do cílové země) - *arriving*
- 3) Adaptace (na prostředí cílové země) - *adaptation*
- 4) Vytvoření přeshraniční sítě (mezi zdrojovou a cílovou zemí) - *transnationalization*

Tyto kroky jsou pevně spjaty s vyvazováním se ze sociálních vazeb a navazování vazeb nových. *Opouštění* zahrnuje hledání kontaktů na zprostředkovatele, navázání kontaktu, platbu za službu a ve finále odjezd z Ukrajiny. Loučení s rodinou, zanechání dětí na Ukrajině, svěření výchovy do rukou příbuzných.

Příjezdem se člověk dostává *maršrutkou*, autobusem, případně vlakem do cílové země - Česka. Prochází kontrolou na hranicích. V cílové zemi se ubytovává a získává první zkušenosti s kontaktem s majoritou i ostatními zarobitčany. Stává se tak převážně na privátních bytech (na ubytovnách se už Ukrajinci téměř neubytovávají). Dochází k rozšíření sociálních vazeb, nástupu do práce a získání prvních zkušeností. Zprostředkovatel zajišťuje rovněž přihlášení na cizineckou polici a legalizaci pobytu a dokumentů na OAMP MV ČR a Cizinecké policie ČR. Pokračují platby – migrant nechce ztratit to, co příjezdem pomalu nabývá a chce, co nejvíce pracovat – ostatní úkony dělá zprostředkovatel a migrant mu za to platí, nebo si to nechá strhnout ze mzdy.

O *adaptaci* lze hovořit nejdříve po prvním měsíci, získání první výplaty a základní orientace v prostředí. Výplata je řádně oslavena, část putuje na Ukrajinu v obálkách (přes *maršrutky*, nebo linkové autobusy) či přes nebankovní společnosti. Rozšiřují se sociální vazby, a i když zprostředkovatel hraje stále velkou roli, některé věci si migranti vyřizují sami. Většinou ale nedojde k osamostatnění se do podoby úplné integrace – a dokonce i v případech několik let usazených migrantů s trvalými pobyty jsou záležitosti řešeny přes zprostředkovatele.

Rozvoj *transnacionální sítě* zprostředkovávání je otázkou času. Migranti ji vytváří vědomě společně se zprostředkovateli. Tok informací o zarobitce, tok financí, dárků a zboží, tok lidí vytváří takovou síť napříč cílovým a zdrojovým prostorem. Právě zprostředkovávání poskytuje hybnou sílu, která udržuje celou síť v chodu. Bez *pasrednictva*³⁴, od začátku až ke konečné fázi by síť nevznikla. Vedle toho je zde všeprostopující přeshraniční obchod. Zahrnuje přepravu osob pro jiné zprostředkovatele a převoz zboží přes hranice (cenné kovy, alkohol, cigarety).

Transformace celého zarobitkování v čase – jak o něm hovoří Čermáková, nebo Uherek (Čermáková 2008; Uherek et al. 2004; Uherek et al. 2008) je jen dalším dokladem nestálosti celého procesu a jeho obměn na základě podmínek, které mají vnější i vnitřní charakter. O jednotlivých etapách zarobitkování a o procesu pokračuji níže.

5.2.5 Podmínky vzniku zarobitkování a aktéři

Pro Ukrajince se stává jednou z mála řešení svízelné situace v rodné zemi zarobitka, která vzniká za následujících podmínek:

---

³⁴ Ukrajinský termín pro zprostředkování.

- 1) ve špatných sociálních a ekonomických podmínkách zdrojové země (sociální deprese, politická nestabilita a ekonomická recese Ukrajiny – srov. Čermák, Lupták 2015);
- 2) při existenci nabídek a poptávek služeb českých zaměstnavatelů;
- 3) při splnění povinností a dodržení práv, která ošetřují úředníci a policie;
- 4) při existenci sociálních vazeb migrantů – rodiny, přátel, známých;
- 5) při vazbách na zprostředkovatele a využití směny kapitálu – ekonomický za sociální a kulturní.

Situovanost Ukrajiny ji předurčuje k tomu, aby se stala významným mostem z hlediska procesů pracovní migrace. Napomáhá tomu situace na ukrajinské státní hranici, která se vyznačuje nízkou úrovní kontroly a její geografickou polohou při hranici s Evropskou unií (viz např. Кичак 2010). Výslednicí tohoto stavu je nelegální i legální přeshraniční migrace především na území EU a to prostřednictvím několika kanálů, které budou níže rozebrány (srov. Lupták a Luptáková 2014).

Aktérů v takovém zprostředkovávání zarobitky je tedy až několik desítek, mimo samotných zprostředkovatelů a migrantů i další subjekty – úředníci, pohraničníci, rodiny migrantů, zaměstnavatelé, policisté, sociální pracovníci ad.). Jedná se o spleť sociálních vazeb, která je neprůhledná a samotní migranti v důsledku zachování funkčnosti a anonymity této sítě, mnohdy ani nevidí za první dvě – tři vazby.

5.2.6 Zarobitkování skrze sociální sítě

Na úrovni analýzy nahlížím na kontakty mezi lidmi jako na síť. Migranti po příchodu do nové země zachovávají sociální vazby ze země původu a nejen to, zakládají zároveň sociální vazby v cílové destinaci, jiné vazby

zanikají. Dle analýzy dat, kde se četně objevuje důraz na sociální vazby, vyplývá, že sítě, které zapřičiňují reprodukci migrace z oblasti západní Ukrajiny, mají (což není překvapivé) dvojí charakter (srov. Granovetter 1973):

- 1) úzké sociální vazby – primární
- 2) široké sociální vazby – sekundární³⁵

Primární vazby jsou vazby rodinné, které jsou poměrně stálé, sekundární vazby se však mění v závislosti na vnějších i vnitřních faktorech a motivacích jednotlivých aktérů. Jedná se o mechanismus, založený na známostech. Migrace Ukrajinců do České republiky je především migrací pracovní. K této migraci dochází prostřednictvím několika kanálů, které se kryjí se sítěmi a vazby v nich hrají významnou roli. Vazby jsou založeny na bázi důvěry, známostí, reciprocity. Jednání lidí v převážně rurálním prostředí západní Ukrajiny představuje prostor pro uplatnění primárních i sekundárních vazeb. V obou případech moji informátoři užívali své známosti založené na rodinných, nebo širších „známostních“ vazbách k tomu, aby se dostali na práci do České republiky.

„U nás si všichni pomáhají... zavoláš třeba kamarádovi, jestli má čas, a on pokud může, tak přijede... vezme auto, něco naloží a je to... Když potřebuješ na fušku, zavolám bratranci a on se poptá, a když je u něho v partě někdo nemocnej, on mi zavolá a já jedu... To je jednoduchý... No, a když potřebuje on, tak zas já pomůžu jemu... v Česku to ale moc nejde...“ (Zolik).

---

³⁵Tyto vazby jsem v minulých studiích nazval jako „úzké primární sociální vazby“ a „sekundární širší solidární vazby“ – pro účely této stati a následujících publikací budu užívat spíše primární a sekundární vazby, případně úzké a širší vazby pro snazší orientaci.

Výsledkem je migrace do České republiky prostřednictvím tří kanálů. Prvním kanálem je cesta za hranici s pomocí příbuzenské – primární sítě, druhým kanálem – snad nejvíce využívaným je cesta za hranici přes zprostředkovatele a třetím kanálem jsou oficiální cesty kvalifikované pracovní síly, přijíždějících do EU na základě tzv. modrých karet. Vedle toho existují ještě kombinace dalších postupů, jako například vyhledávání inzerátů na internetu, nebo obvolávání nabídek z vyvěšených letáků na ulici, které ale nabízí právě zprostředkovatelé (zprostředkovatelé figurují při pracovní migraci v 88 % případech – viz dotazníkové šetření). K navazování vazeb se zprostředkovatelem dochází v kombinaci „známostních“ postupů – tzv. *friends of friends – drug druga*. Zaměřil jsem se zde na první dva kanály, neboť právě sociální vazby mohou být silným *pull* faktorem.

Informátoři, kteří se k migraci rozhodli na základě doporučení svých příbuzných, kteří jsou v ČR již od 90. let, měli připravenou vhodnou půdu pro práci i bydlení. K vyřízení dokumentů, což je jeden z nejproblematictějších úkonů, využili dovedností své rodiny. Rodina se ale v několika případech následně obrátila vždy na zprostředkovatele – např. Myroslava, Lesia P., Petro a Tetiana, Olena, Olga G. V minulosti se jednalo o řešení sloučení rodiny, či dlouhodobého pobytu za účelem zaměstnání. V letech 2014 – 2016 užívali této praxe zejména při krátkodobých vízech na pozvání (do 90 dnů). V dnešní době se jedná o vyjednávání „polských víz“, pozvánek, ubytování a zaměstnaneckých karet. Zajímavostí zůstává, že většina informátorů s trvalým pobytem stále využívá i přes znalosti prostředí – zprostředkovatele. Toliko krátce k prvnímu kanálu, kde úzké primární vazby zajišťují určitou stabilitu migrace a poměrné bezpečí jejích aktérů. Investice do této migrace je nižší. Někdy se však rodinní příslušníci obrací na neziskové organizace s žádostí o asistenci – v takovém případě jsou náklady minimální.

Kanál druhý se kryje se širší sekundární sítí. Touto sítí rozumím známostní vazby mezi Ukrajinci a dalšími aktéry. Chce-li potencionální migrant jet na práci za hranici (*za kordon*), zeptá se svého známého, zda neví o někom, kdo by mu práci za hranicí dohodil. Obrací se tedy nejprve na svoji primární síť a později rozšiřuje požadavky přes několik sociálních vazeb, dokud se mu nenavrátlí kýžené informace. Díky informacím by v budoucnu dosáhl zdrojů – to je motivací, neboť investice rostou s počtem lidí zapojených do vyjednání. Jsou to zprostředkovatel, zaměstnavatel, koordinátor (článek mezi zprostředkovatelem, zaměstnavatelem a migrantem), přepravce ad. Do tohoto procesu nevstupuje organizovaný zločin. Požadavek prochází přes několik uzlů. Jedná se o složitý proces, jak uvidíme na následujících stranách. Oba kanály – cesty se často prolínají, jak bylo naznačeno v předchozím odstavci.

5.2.7 Vztahy aktérů a komunita

V kritice konceptu považuji za nutné zmínit, že zprostředkovávání ve vztahu k pracovní migraci, přestalo být praxí výhradně *ukrajinskou*. Jedná se o praxi, která je sdílena napříč migračními skupinami. S obměnou pracovníků na sekundárním trhu práce dochází i k obměně celého jevu a pronikání dalších zájmových skupin do celého procesu. Nelze tedy hovořit o ukrajinském „klientském systému“, který by byl považován za výlučně etnickou (rozuměj ukrajinskou) záležitost, stejně jako nelze hovořit o specifické praxi, která by byla vázána pouze na prostředí České republiky.

Nejvýraznější argument hovořící proti dosavadním konceptům zprostředkování je otázka vazeb a komunity³⁶. Existuje předpoklad, že sociální systém je utvářen jednotkami sociálních jedinců – které jednají v rámci sociálních vazeb, rolí a statusů. Svým jednáním se navzájem

ovlivňují. V rámci migračních studií se o takových sociálních uskupeních často hovoří jako o komunitách.

V analytické rovině je komunita konstruována jako soubor jedinců, kteří jsou provázáni vzájemnými vztahy a jejich jednání směřuje za určitým společným, zejména politickým, cílem. Jedná se o poměrně izolovanou jednotku, utvářející se na základě skupinové identity (srov. Handelman cit in Eriksen 2012: 78-86). Mé poznatky z terénu jsou takové, že Ukrajinci netvoří, ve věci organizování pracovní migrace, pospolnou komunitu. Kooperace jsou založeny spíše na rodinných a lokálních vazbách z Ukrajiny.

Co se týče Ukrajinců samotných, je pravda, že nelze nezmínit bohaté imigrační pohyby Ukrajinců na území Čech, které probíhaly i v minulosti. Krajanské spolky, ukrajinské univerzity, knihovny, umělecké akademie a další (blíže viz Zilynskiij a Kočík 2001). Možná právě díky těmto jevům a výrazné ukrajinské populaci v České republice se předchozí badatelé profilovali zejména na problematiku ukrajinské *komunity* místo problematiky zprostředkovávání.

Osobně mluvím spíše o migrační skupině, než o komunitě. Tato skupina, zejména, jedná-li se o zakarpatské Ukrajince (Rusíny, Ukrajince, Poláky, Maďary, Rumuny, Slováky, Rusy, Němce, jejich potomky a další etnické menšiny), má pramálo společného na to, abychom je za *komunitu* mohli označit. Navíc se někteří západní Ukrajinci hlásí k českým kořenům a situačně tak využívají historický odkaz na Československou Podkarpatskou Rus a mění svoji identitu. Podobně je tomu i s odkazem na maďarský, polský, nebo rumunský původ.

Budeme-li se bavit o zprostředkovatelích, podobně jako v případě tzv. *racketeering* (Humphrey 1999), i mezi Ukrajinci/zprostředkovateli, dochází spíše než k uzavírání pevných komunitních koalicí v jedné

---

³⁶ Již slovo komunita je pojmem nesprávně užívaným a matoucím.

lokalitě, ke vzniku několika oddělených, často rivalitních skupin, na které jsou vázány specifické atributy (rodinné vazby, vazby s občany jiných států, zkušenost s Čechy atd.). Tyto skupiny jsou charakterově odlišné a své zájmy směřují na různé části trhu v Plzni s ohledem na svoji pozici v poli.

Ponechám-li ale stranou otázku etnické/národnostní identity³⁷, problém nastává ve chvíli, kdy dojde k důkladné analýze vztahů v rámci ukrajinské pracovní migrace, které jsou ze základu mocensky nerovné. Nejedná se o vztahy nastavené tak, aby lidé směřovali za stejným cílem. Motivačním prvkem bývá zisk pro svoji vlastní potřebu. Vazby, sítě a otázku, lze-li Ukrajince nejen v Plzni považovat za komunitu, řešili Josef Bernard s Petrem Vašátem. Přišli víceméně s nepřekvapujícím zjištěním, že Ukrajinci v rámci lokality netvoří komunitu ve smyslu vnitřně provázané etnické jednotky (Vašát a Bernard 2015).

Personální vazby jednotlivých informátorů sahají maximálně do okruhu primárních a sekundárních vazeb, které užívají jako podporu při získávání zdrojů. U zarobitčanů nejsou tyto vazby vzdálenější než jeden, dva uzly (rodina, zprostředkovatel, několik známých a přátel). Vše dle znalosti prostředí a individuálního sociálního kapitálu. Zarobitčani tak v imigrační zemi znají kolektiv v práci, zprostředkovatele, nebo jeho „partáky“ – prostředníky, výjimečně někoho mimo pracovní okruh. Jedná se tedy o dva až tři stupně³⁸ vazeb. Tedy to, kolik zná lidí a přes kolik lidí se může dostat k určitému zdroji – informaci, financím, zaměstnání, je ze zjištěných důvodů omezeno. Síť je založena na sociálních vazbách, ale produkuje zejména vazby ekonomické – zahrnují práci, výdělek, půjčky, remittance a platby.

---

³⁷ Z tohoto důvodu neuvažuji o zprostředkovatelských sítích jako o etnické ekonomice (srov. Nekorjak 2009).

³⁸ V rámci této analýzy je možné mluvit o tzv. centralitě, hustotě, blízkosti, mezilehlosti a stupni

Důležitý je i subjektivní pocit sounáležitosti a vzájemnosti mezi zprostředkovatelem a jeho „lidmi“. Nicméně pokud každý sleduje své cíle a pokud většina času stráveného v imigrační zemi zabírá práce a odpracování velkého počtu *chasů* (odpracovaných hodin) – časově tak není možnost rozšiřovat své vazby nad rámec pracovních vztahů, nebo jen velmi ojediněle. Zprostředkovatel nabízí práci, výdělek a služby za protislužbu – nejedná se tedy o natolik solidární podpůrnou síť, kde by probíhalo nezištné jednání směrem k jeho „lidem“.

Opačné zkušenosti přinášejí déle usazení Ukrajinci. Tito lidé se zde seznámili s některými Čechy, někteří se dokonce usadili a pořídili si trvalé pobyty, hypotéky a auta na splátky, přesto se ve většině případů – zejména, co se týká pobytových záležitostí pro své děti – obrací na zprostředkovatele. V otázkách běžného života – služby, bydlení, volného času, se více obrací na své známé (Čechy, nebo na ostatní běžné Ukrajince, se kterými se seznámili v práci).

Vztah daný mezi zarobitčany a jejich zprostředkovateli je jen z malé části založen na solidaritě. Pozorujeme spíše formu ekonomického svazku. Mocenská nerovnost a dokonce mocenské boje ve jménu zisku jsou primární, ostatní se řeší tak, aby se ušetřil čas na práci, finanční náklady a rizika. Udržení neformálního ekonomického vztahu mezi migranty a jejich zprostředkovateli je dle mých zjištění přežitkem domovského prostředí. Charakteristika vztahu mezi zprostředkovatelem a migrantem je regulérní obchod. Je tomu tak minimálně pro zprostředkovatele – uživatele³⁹ – pracovníky. Jak dokládají i následující výpovědi, jedná se o formu neformálního obchodního vztahu:

---

vrcholu ad. Pro mě jednoduše síť představuje souhrn interpersonálních vztahů (viz egocentrický přístup v SNA).

³⁹ Firma, kde pracovníci vykonávají práci.

„Jako je to byznys, ale ne pro každého, to jen pro ně, my to jako berem, jak to je – nemůžeme to udělat jinak. Hlavně když můžeme být tady a pracovat...“ (Michal).

„Máme se tam u vás líp než tady, to jako jo, ale odebají nás hodně, furt...“
(Ivan Ochranik, Ukrajina).

Bližší znalost *drug druga*⁴⁰, která by zakládala pevné, systémové, komunitní vazby, zde neexistuje i z dalších důvodů. Jedním z těch zásadních je samotná povaha organizace pracovní migrace – a její konkurenční charakter. Jelikož se jedná o mikroekonomické prostředí směny služeb a peněz, je více než žádoucí konkurence schopnost. Ta panuje mezi jednotlivými zprostředkovateli do té míry, že dochází k vymezování se oproti druhým ukrajinským zprostředkovatelům. To odráží fakt, že Ukrajinci netvoří žádný „klientský systém“, ale že se jedná o mikroekonomickou síť s obchodním charakterem.

V návaznosti na toto se objevuje potvrzení, že ukrajinští pracovníci v Plzni skutečně nevytváří komunitu⁴¹ – jednotnou skupinu se společnými zájmy a závazky. Tyto zájmy jsou rozmístěny různě mezi různé malé, poměrně oddělené skupinky – mimo jiné také dle toho z jaké pochází lidé oblasti na Ukrajině. Informátoři často popisují, že se jednotliví Ukrajinci z různých oblastí nemají příliš v lásce.

„Zakarpatici, to jsou takový, bych řekl skotáři, víš... oni jsou nekulturní, taký vesničani...“ a pokračuje: *„Ale oni si myslí, jako že jsou lepší, protože byli v Podkarpatský Rusi tam s Československou republikou*

⁴⁰ *Drug druga* – velmi dobrá znalost sebe navzájem založená na silné přátelské vazbě.

⁴¹ To ale s ohledem na početnost a rozptýlenost (i v městském prostředí) dané skupiny patrně vůbec nejde.

ještě... ty to tady celý ovládají – znáš rodinu Moskal, ta je nasazená z Moskvy, normálně Putinem – a váš prezident ten se s ním pusinkuje... mafie je to celý, ty Zakarpatci...” (Petro, Plzeň).

„Lidi z Ivana nemají moc rádi Zakarpatce...” (Lesia T., Plzeň).

„Ve Lvově, to jsou takový extra... oni si myslí, že jenom oni jsou ty pravý Ukrajinci...” (Zolik).

„Oni jsou za těma horama, to nejsou ani Ukrajinci, to jsou Rusíni a Maďaři nějaký... říká se jim útky – to je jako špatný o nich – protože oni vždycky: útky si? Mluví tak jinak, to není ani ukrajinština...” (Lesia P.).

5.2.8 Míra exkluzivity

Poslední poznámkou ke kritické reflexi používání výrazu *system* v procesu celého zprostředkovávání pracovní migrace je fakt, že praxe, kterou vytváří ukrajinští zprostředkovatelé, není ojedinělá, jak jsem na několika místech již ukázal. Tato praxe na stejných principech, je více než výsledkem specifické aktivity ukrajinských „mafianů“ v České republice, výsledkem globalizovaného kapitalistického trhu práce – kdy poptávka po dynamické, adaptabilní pracovní síle – vytváří nabídku takové pracovní síly.

V období hospodářské krize, jak jsem již zmínil, došlo k omezení přístupu na pracovní trh primárně pro cizince ze třetích zemí. Občané zemí EU – měli přístup na trh otevřený. Následoval nekontrolovatelný pohyb rumunských a bulharských pracovníků na pozice, které dříve tradičně obsazovali Ukrajinci. Nyní se situace zdá stále stejná – pokračuje nabírání pracovníků v zemích EU a jejich zaměstnávání přes ukrajinské zprostředkovatele – z důvodu snadnějšího zisku, menších nákladů

a externalizaci rizik. Zájem firem o pracovníky z Ukrajiny stále trvá a je zde tlak na nábor vysokého počtu pracovních sil. Toto lobby podniků podnítilo vznik tzv. Režimu Ukrajina v roce 2016 na nábor pracovních sil z Ukrajiny, či prohlášení Svazu průmyslu a obchodu o nutnosti přijetí 150 000 nových pracovníků. S lety 2017 – 2018 vznikly programy Režim Srbsko, Indie, Mongolsko a další. V Plzeňském kraji stále chybí velká část pracovní síly a je zde trvale vysoká zaměstnanost. Část nedostatků v lidských zdrojích řeší personální agentury.

Od začátku tak ve výzkumu rezonuje právě vysoký počet agentur práce v Plzni. Tyto agentury jsou české, slovenské, německé, ale i ukrajinské. Agentury práce zaměstnávají a rekrutují občany ze zemí EU velmi podobným způsobem jako ukrajinští zprostředkovatelé. Dohody mimo pracovní poměr, prekarizace práce, závazky, vykořisťování a vydírání, bydlení na ubytovnách a privátech, zprostředkovatelé a koordinátoři – praxe shodné s tzv. „klientským systémem“ dávají tušit, že se nejedná o exkluzivní praxi jen v rámci ukrajinské migrační skupiny.

Spolu s takovými změnami dochází k institucionalizaci ukrajinských agentur práce do podoby agentur českých a slovenských. Největší zprostředkovatelé ukrajinské pracovní migrace v Plzni, kteří se stali předmětem mého výzkumu, došli k názoru, že nejlepší je přikrýt svůj „obchod“ do formálně institucionalizované agentury práce. Strukturální podmínky a zákonné normy v důsledku ochrany pracovního trhu ani neumožnily jiné praxe.

V neposlední řadě, v jiných státech dokládají studie podobný způsob nábory pracovní síly (např. Marques a Góis 2007; Borenkova 2012; projekt STRONGLAB⁴²). Vedle toho legální pracovní agentury a subdodavatelé práce v dnešní době využívají stejnou praxi

---

⁴² Projekt STRONGLAB: „Za lepší přeshraniční vymáhání pracovního práva v oblasti pracovní migrace“ cílí na posílení spolupráce a sdílení zkušeností mezi inspekcemi práce, nevládními organizacemi a dalšími relevantními subjekty za účelem posílení prosazování pracovních norem

jako ukrajinští zprostředkovatelé – zajišťují ubytování, práci, dávají zálohy, nevyplácí stoprocentní částky za odvedenou práci, omezují své pracovníky a prekarizují práci zahraničních i domácích dělníků. A to vše legálně. Jedná se o vykořisťovatelské praktiky zakotvené a v podstatě schválené v legislativě i migrační politice státu. Praxe vykonávaná zprostředkovateli není exkluzivní.

Z toho plyne, spolu s výše diskutovanými případy argument, že koncept „klientský systém“ jako specifická forma organizace práce Ukrajinců v Čechách není vhodný a navrhuji již několikrát zmíněný koncept *zprostředkovávání zarobitky*, který odkazuje k procesu zarobitkování jako vhodnějšímu analytickému konceptu.

5.3 Proces zarobitky, zprostředkovávání a strategie zarobitčanů

V rámci procesuálního přístupu lze hovořit o několika etapách v procesu zarobitkování. Přiblížím etapy, přičemž některé závěry byly nastíněny již v mých předchozích studiích (Rumpík 2013; Rumpík 2015; Rumpík 2018).

Působení zprostředkovatelů zarobitky hraje významnou roli v každé etapě. Zprostředkovatel není jen hybatelem zprostředkovávání, prvotním impulsem. Je jakýmsi průvodcem migrantů v jejich zarobitkování. Některé formy vztahů mezi migranty a zprostředkovateli odkazují na klasické patronství, kdy „...patron poskytující své schopnosti, zdroje, či sociální kapitál může od klienta očekávat protislužbu, která tuto výměnu učiní vzájemně výhodnou.“ (Kupka 2017).

Výhody plynou pro obě strany, nicméně nejedná se o závazky na stejné hierarchické úrovni, ale o mocensky nerovné pozice v rámci prolínání polí migrantů, státu a zprostředkovatelů. Migranti od svazku se zprostředkovateli očekávají ekonomickou prospěšnost, kterou i do jisté

míry přinese. Služby zprostředkovatele jsou vyváženy protislužbou práce a navíc ještě penězi odvedenými ze mzdy, nebo od rodiny migranta. Za službu se platí tedy vícekrát, a různým způsobem.

První protislužbou – je finanční platba za služby – tím by dle „patronské“ logiky mohlo dojít ke splacení využití sociálního kapitálu (kontaktů). Ale závazek zůstává nadále přítomen – stejně jako vztah zprostředkovávajícího a imigranta. Tento vztah – druhá protislužba, je práce pro zprostředkovatele. Z této práce jdou zarobitčanům finanční zisky, ale zároveň další zisky z jejich práce obdrží zprostředkovatel. Vedle „patronství“ se paralelně objevují vykořisťovatelské strategie zprostředkovatelů, za tichého souhlasu migrantů. Jak v adaptačních procesech fungují mechanismy „vykořisťování“ je velmi dobře popsáno například ve studii společnosti La Strada, kterou sepsal tým lidí okolo Daniela Topinky a Víta Stříteckého – s důrazem na obchodování s lidmi za účelem pracovního vykořisťování (Střítecký a Topinka et al. 2013).

Procesy nyní provedu krok po kroku s určitým přihlédnutím k vykořisťování. Přesto si uvědomme že, vztahy v rámci třech sociálních polí jsou vícestanně výhodné – od logiky ekonomického vykořisťování se posouvám spíše k logice lidsko-právní, otázce, kterou nutně z titulu zaměstnání registruji⁴³ po celou dobu výzkumu, ale nesnažím se jí násilně do výzkumu zahrnout.

5.3.1 Opouštění – *leaving*

Během etapy opouštění dochází k procesu síťování a vyhledávání pozic v poli. Migranti se dle vlastních slov v tomto období obracejí na své primární i sekundární vazby k tomu, aby mohli:

---

⁴³ Někteří migranti souhlasí s podmínkami, které se liší od podmínek hostitelské populace – bohužel iniciátoři takového vykořisťování počítají s tím, že nebudou nikdy dopadeni a migranty nechávají v žalostných podmínkách i po několik let. Jedná se o přestupky vůči normám České republiky, ale zároveň o strukturální problém v otázce integrace, globalizace, lobby podniků na přijetí tisíců pracovníků a prekarizaci práce. Blíže viz např. (Střítecký, Topinka et al. 2013).

- 1) zjistit co nejvíce informací o cílové zemi;
- 2) zjistit podmínky práce v cílové zemi;
- 3) zjistit pobytové náležitosti – práva a povinnosti;
- 4) zjistit možnosti dopravy, dostupnost bydlení a sociálních jistot.

Informace o cílové zemi získávají zarobitčané hlavně od svých známých – ne od zprostředkovatelů – během této predepistáže „terénu“ dochází k rozhovorům s migranty žijícími v cílové destinaci – přáteli, rodinou.

„Já jsem měl v Plzni kamarády, ty tam jeli přes jednoho prostředníka. Já vůbec nevěděl, co v Plzni jako je, ani jsem nechtěl do Plzně, ale prostě tak to je...“ (Mishka).

„No pracovala tady už ségra. Ona dělala už jako tlumočnice v Praze, ale pak šla do Plzně... tak jsem od ní věděl, co a jak...“ (Ivan F.).

„My jsme vůbec Plzeň neznali, já znala akorát Prahu, ale Narina mi jednou volala, že ať přijedu, že se tady dá pracovat a já nevěděla jak, tak mi pak dala kontakt na toho mafiána, co mi dělal papíry, ale to jsem nejdřív šla do Ústí, pak Most a až potom do Plzně...“ (Olga).

Někteří zarobitčani získali informace o zemi své budoucí práci ze sociálních sítí – hlavně ze služby vKontaktě⁴⁴ (ruská obdoba FB), Odnoklasnikki⁴⁵ (obdoba spoluzaci.cz) a v neposlední řadě z Facebooku. Informátoři a obecně migranti ze zemí bývalého Sovětského svazu využívají spíše vyhledávač yandex.ru – obdoba google.com.

„Nabídky jet do Česka to jako je všude na internetu, to se dá najít hodně. Ale tam je třeba i Izrael, Portugalsko...“ (Vasja, listopad 2014).

⁴⁴ Ruská obdoba služby Facebook. Na Ukrajině byla po roce 2015 na nějaký čas odstavena z provozu. Dle informátorů to bylo díky politickým událostem a konfliktům mezi Ukrajinci a Rusy. Nyní se spíše využívá Facebook.

⁴⁵ Rovněž zrušeno na Ukrajině po roce 2016.

„O Česko jsem se dozvěděla na internetu... potom jsem koukala na yandex a tam jsem si našla i o Praze, jaký tam je to pěkný... a taky potom o pivo v Plzni.“ (Marina 2016).

Další strategií hledání informací o cílové zemi pracovní migrace je sortování nabídek práce na webových portálech. Osobně mám zkušenost s portálem workmarket.net.ua. Zde jsem si našel na doporučení známých jednu z mnoha nabídek zprostředkování práce v zahraničí od firmy Workintense (název je skutečný, jedná se o obecně dohledatelné informace na internetu). Zatelefonoval jsem na nabídku práce v roce 2016, čistě ze zvědavosti s tím, že sháním možnost práce v ČR pro svého ukrajinského kamaráda.

Nabízeli nástupní mzdu 85,- Kč na hodinu, ubytování hrazené agenturou. Pracovní poměr bylo možné sjednat pouze na 3 měsíce – a na dohodu o provedení práce. Krátkodobé pracovní vízum podle jednatelky – Mariny V. stálo 150 eur, za frontu na konzulátu však je nutné zaplatit 1200 eur. Do 90 dnů bych mohl mít hotové vízum.

Další ze způsobů jsou na „Východě“ poměrně oblíbené letáky na ulici, které nabízejí práci v České republice, USA, Španělsku, nebo třeba v Irsku. Vedle práce nabízejí rovněž sjednání cestovního pojištění, ubytování a dopravy do České republiky, samozřejmě nelze opomenout pobytová povolení, která jsou za příplatek rovněž nabízena.

V Užhorodě i v dalších městech bylo možné narazit na takové letáky všude. Dokonce jsou i lidé, kteří letáčky nabízejí na ulici, podobně jako zde oficiální agentury. Všem těmto typům nabízených informací o zprostředkovávání zarobitky informátoři snadno důvěřují.

5.3.1.1 Důvěryhodnost informací

S dotazem o věrohodnosti daných letáků, nebo nabídek na internetu slibujících výdělek 1500 eur měsíčně, jsem se obrátil na prodavačku ve

stánku s pivem v obci na Ukrajině – Ust' Čorna. Na jejím stánku byla reklama – formát A4 – nalepena vedle pultu, kde bylo napsáno Kost'a – a telefonní číslo.

„To je tady všude – to ale není moje! Ale já nevím, je lepší přes známý...moji kluci jeli za mojim bratrem.“ (prodavačka – anonym – Ust' Čorna).

Podobně kvituje Olga G.:

V. R.: *„Hele a vy věříte třeba jako těm letákům, že si u nás může vydělat člověk 1500 eur?“*

O. G.: *„Ne, to ne... to je nějaká machinace zase...“* (Olga G., březen 2016).

Jinak je tomu mezi mladšími ročníky na Ukrajině. Lesia a Oksana, studentky medicíny tvrdily shodně, že znají lidi, co odjeli do České republiky a vydělávají velké peníze. Co jsou velké peníze, si lze představit ze situace, která se odehrála v Užhorodě v roce 2014. Jejich kamarádka, taky Oksana – studentka filozofické fakulty – byla prý s rodinou v České republice. S Oksanou „filozofkou“ jsem se později setkal na koleji při večerním zapíjení dne studentů 17. 11. 2014.

V. R.: *„Tys prý byla s rodičema v Čechách – tak víš, jak to tam chodí, ne?“*

O. F.: *„No, jo, pracovala jsem jako servírka...“*

V. R.: *„A věříš, tomu, že si člověk může vydělat i 1500 eur – 2000 eur – to je neskutečný, takový peníze, že jo...“*

O. F.: *„Já brala za 10 hodin v práci každý den asi 800 eur. Máma dělala – uklízela v nemocnice a potom ještě chodila do jedné školy uklízet – ta měla asi 600 eur – to jsou dobrý peníze. Ale táta ten dělal chvíli na stavbě, fasády, ten měl i tolik – ale dělal furt...“*

V. R.: *Jak jako furt...?*

O. F.: *„Pořád, 12 – 14 hodin nebyl doma... ale vydělal dobrý peníze.“*
(rozhovor s Oksanou).

Z výpovědí informátorů i z dat sebraných v kvantitativním šetření, lze usoudit, že průměrný výdělek na Ukrajině se v letech 2013 – 2017 pohyboval od 3000 hřiven – 5000 hřiven s měnícím se kurzem. V přepočtu se jednalo od 2500 – 4500 korun. Samozřejmě z toho vychází, že jednou z motivací zarobitčanů odjet za hranici, jsou finanční sliby zprostředkovatelů. Realita ale ukazuje i na nižší mzdy, než jaké jsou slíbeny, zadržování, nebo nevyplácení části mzdy. Přesto si vždy – ve sto procentech – vydělali moji informátoři více než na Ukrajině (srov. kvantitativní šetření). Můj klíčový informátor Zolik vydělával jako číšník v Užhorodě okolo 2000 hřiven v roce 2014, v České republice si v roce 2015 na stavbě vydělal za měsíc (ale za velký počet hodin, přesahující běžný fond pracovní doby) i 28 000 Kč.

Informace, které zjišťují zarobitčani jako první se vždy týkají peněz. Otázka: „Kolik bereš na hodinu?“ je tradiční otázkou všech zakarpatských zarobitčanů. Neznamená to, že se nezajímají o ostatní náležitosti budoucího pobytu v zahraničí, ale ekonomická motivace převládá často nad nedůvěrou v nabídky.

5.3.1.2 Informace o pobytech

Informace o pobytech, o právech a povinnostech ukrajinského migranta většina lidí nyní zjišťuje z internetu ve veřejných diskuzích na jednotlivých skupinách. Konkrétní informace však získávají od zprostředkovatelů. Každý případ je individuální a liší se zejména v tom, jaké povolení k pobytu si daný imigrant žádá, nebo spíše, které je mu nabízeno jako nejvýhodnější. Výběr víz a pobytů se neřídí dle charakteru vykonávané práce a potřeb státu – v poli zarobitky se volí nejrychlejší, nejsnazší

a neefektivnější způsob, jak v České republice pracovat. V Plzni to jsou v roce 2017 převážně krátkodobá sezónní víza, krátkodobá pracovní víza a „polská víza“, při kterých si imigranti oťukají české prostředí. Od roku 2016 je velký zájem o zaměstnanecké karty přes Režim Ukrajina. V letech 2013 – 2015 se většina Ukrajinců snažila do Čech dostat na dlouhodobý pobyt za účelem zaměstnání (zaměstnaneckou kartu), nebo zde pobývat a pracovat jako podnikatelé (v rámci dlouhodobého pobytu za účelem podnikání). Dalšími strategiemi byly sloučení rodiny, dlouhodobá víza, ale také nelegální práce a iregulární postavení.

Sehnat v Plzni *fušku* není složité – tzv. *fušky* nevyžadují dle pravidel zprostředkování žádný legislativní úkon – podobně jako na Ukrajině se jedná o práci bez patřičných povolení, bez smlouvy a na „dobré slovo“. Výraz „dobré slovo“ – nebo ukrajinsky – „*my tak dohovorilis*“ je jeden ze stavebních kamenů celé zarobitky. Provází proces zprostředkovávání v každé etapě a rezonuje v každém rozhovoru. Informace od známého, od rodiny a přátel jsou více vážené, než informace z českých ověřených zdrojů. Informace od zprostředkovatele jsou doslova nevyvratitelným faktem – jsou ověřeny desítkami, stovkami úspěšně pracujících Ukrajinců. Pravdou je, že větší důvěryhodnost mají informace od krajanů, než informace od Čechů. Vůči Čechům panuje jistý druh nedůvěry, odlišný od nedůvěry v rámci krajanské sítě. Tam naopak převládá nedůvěra a závist v oblasti financí. Takový stav je motivací k zarobitce a k získání co nejvíce peněz co nejdříve na základě informací od zprostředkovatelů a účastníků zarobitky.

Mnoho informací je přímo z praxe a z doslechu, je tedy patrné, že jsou považovány za pravdivé. Skutečnost, že „*se to prostě tak dělá*“; „*...moje kamarádka to taky dostala a nemusela čekat*“; „*...to mafián říkal, že...*“; „*...my jsme se tak domluvili, tak uvidíme... to tak musí být*“ je více než zákon.

Úryvky z rozhovorů poodkrývají částečně nepsanou normu, která říká – když to tak udělala jedna osoba, mohu já také. Víra v logiku fakticity zažité praxe však nepočítá s tím, že v mnoha případech se dopustil jedinec, jehož postupem se ten který migrant inspiroval, porušení zákona (cíleně, nebo i nevědomě). Nepočítá s tím, že zprostředkovatel, který dostal do Plzně půlku vesnice, uplácel úředníky na ambasádě. Nepočítá se rovněž s tím, že když: *„...moje sestřenice přijela do České republiky, rázem se z ní stala občanka Rumunska, s rumunskou občankou a že jí v dalším týdnu deportovali zpět na Ukrajinu, když ji chytili pracovat v Panasonicu s falešnými doklady.“* (Lesia T. 2017).

Kalkulace mezi porušením zákona a ověřenými informacemi, mezi legální cestou a neregulérním postupem, mezi čekáním a platbou úplatku je vždy velmi zásadní. Moji informátoři měli smíšené strategie, jak se dostat do České republiky. Někteří obešli zákon, někteří naopak čekali a vše bylo naprosto legální – jedno však mají společné – cesta a náklady na zařízení pobytu byly tak nákladné, že si nikdo nedovolil jet do Plzně úplně naslepo. Vždy zde byla nějaká rekomendace, nebo informace o místě a výkonu práce, o pravidlech, o možnostech a vazbách. Byť se zdá, že si migranti nezjišťují informace o pobytech a povoleních, o právech a povinnostech – je patrné, že tyto informace získávají a snaží se je najít – jen k tomu využívají svých vlastních strategií, sítí a procesů.

Stav nelegální migrace a iregulérních pobytů ověřuje cizinecká policie v součinnosti s dalšími orgány. Ačkoliv se kontroly zpřísňují a jsou častější (dle SUIP i Cizinecké policie jsou kontroly časté, ale odhalí jen zlomek případů), práce v neregulérním postavení je v Plzni poměrně běžná. Informátoři znají lidi, kteří jezdí do Plzně vždy jen na krátkodobá turistická víza a pracují zde – zejména s nástupem bezvízového režimu dochází k cirkulární tříměsíční migraci za prací na *fuškách* – převážně ve stavebnictví a na noční služby v úklidových firmách. Já jsem potkal takto

Dímu. Při zateplování domu, ve kterém bydlím, jsem s ním navázal kontakt. Díma potvrdil:

„Když je možné jezdit ted' bez víza do unie, tak přijedu vždycky na pár týdnů a pak zase jedu domu. Doma já pracuju jako jeřábík, ale tady si vydělám na fuškách víc...“ (Dima „Soused“).

„A to jsi nepřemýšlel, že by sis udělal normální pobyt, třeba kartu na zaměstnání a pracoval tady normálně a ne na fuškách?“ (V. R.)

„Ne to ne, to trvá dlouho a je to drahé...“ (Dima „Soused“)

Před rokem 2001 – nebyl problém do České republiky přijet pracovat i nelegálně. V případě legálního příjezdu se užívalo tzv. voucherů (obdoba krátkodobého víza). Získat zde finance a poté se zde usadit a zlegalizovat různými cestami svůj pobyt nebyl problém.

„Já neměl na začátku žádný papíry, ale to ještě nevadilo, víš... ted' je to mnohem těžko... To když jsem pracoval u mafiána v Ústí, to jsem nemusel mít nic, přijel prostě s pasem v maršrutce, bylo nás tehdy sedm z Antalovec... to nebyl problém...“ (Ivan „Ochranik“ o své první zarobitce v ČR v roce 1999).

Nyní je spleť zákonů každým rokem složitější a vyznat se v jednotlivých postupech při podání žádosti o různé typy povolení, vyžaduje skutečně „fištróna“. Osobně se v zaměstnání zabývám pobyty cizinců ze zemí mimo EU – nicméně existuje tolik možných variant, že ani pro mě jako odborníka, není snadné se v celé problematice zorientovat. Naopak zprostředkovatelé takový problém nemají – je to jejich denní praxe.

Mluvil jsem s informátorem – Dimka, který zde pobýval na sezonní – krátkodobé vízum, které mu zařídila jedna zprostředkovatelská agentura, pracující pro velkou firmu v Plzni jako dodavatel pracovní síly. Během pobytu v Plzni nečekal, že by zde zůstal déle jak 3 měsíce –

neznal prostředí, neuměl jazyk, nebavila ho práce, kterou dělal. Přišel tehdy za mnou na doporučení jiného informátora kvůli tomu, aby si promluvil o nabídce, kterou právě dostal.

Při brigádě v Panasonicu se dozvěděl, že nabírají do jiné velké firmy v Plzni. Mělo se jednat o nábor do kmenového stavu. Nevěděl, co to znamená – ale jak mu bylo vysvětleno agenturou – bude pracovat v té firmě napřímo, firma za něj bude platit sociální a zdravotní pojištění. Potvrdil jsem mu jeho slova... postupem času jsme se dostali k tomu, že agentura, která mu nabídku udělala, je pověřena onou budoucí firmou k tomu, aby zprostředkovala lidi z Ukrajiny. Zařizuje dokumenty a všechny náležitosti pro budoucí kmenové zaměstnance. Za svoje služby dostane od firmy 10 000,- Kč za osobu. Nicméně tato firma si za informace o zaměstnaneckých kartách a za vyřízení tohoto povolení bere dalších 10 000,- Kč od potencionálních zaměstnanců. Inkasují nejprve zálohu, následně, pokud dojde k udělení zaměstnanecké karty, se platí zbytek, Agentura poskytuje – ačkoliv se v budoucnu nebude jednat o jejich zaměstnance – ubytování a veškerý právní servis spojený s prodlužováním pobytu, překládáním smluv atd. Na první pohled z tohoto moc výhod pro agenturu neplyne. Avšak při bližším pohledu se jedná o poměrně chytrý a dobře legalizovaný byznys.

Shodou okolností mám známou na personálním oddělení této velké firmy v Plzni – ta o ničem nevěděla a věřila, že 10 000,- Kč je dostatečná částka za poskytnutí servisu pro její firmu. Personální odbornice firmy, které jsem o situaci zavolal, sdělila, že sama firma nemá lidi a ani praxi na to, aby vyřizovala přes Režim povolení k pobytu pro další a další Ukrajince – byť potřebují lidi – nemají kapacity se o ně starat.

Dima po celé dvě hodiny rozhovoru bilancoval, co je pro něj výhodnější – jít pracovat do firmy na přímo – mít odvedeno sociální a zdravotní pojištění, a vydělávat v čistém 95 korun na hodinu, nebo jít

pracovat přes agenturu, nemít jistotu pracovního právního zabezpečení, ale moci si vydělat až 120 korun na hodinu, moci pracovat přesčasy a vracet se domů jednou za tři měsíce a poté zase zpět.

Agentura – kde figuruje zprostředkovatelka, která dříve pracovala v jiné známé plzeňské agentuře, má takto zapláceno za své služby dvakrát. Hlavní je zde interpretace vztahů – zprostředkovatel je najímán firmou v Plzni k dodání lidí, k obstarání pobytu pro tyto lidi. Dostane zapláceno od velké firmy, kam je migrant umístěn na práci se smlouvou jako kmenový zaměstnanec. Migrant zaplatí za servis zprostředkovateli znovu částku 10 000,- Kč při úspěšném umístění do firmy. Jedná se údajně o poplatky na ambasádě a zálohu za ubytování. Praxe bývá vysvětlena tak, že pokud migrant zaplatí nějakou zálohu agentuře (často si na ni od agentury půjčí peníze) je to investice do začátku a již by nebylo vhodné z práce „vycouvat“. Agentuře je pak placeno za starání se o kmenové zaměstnance uživatele. Je nabízen servis tlumočení, ubytování, dokumentů.

Dimu jsem již víckrát neviděl, nevím tedy, jak se rozhodl. Na konci června 2018 odcestoval zpět na Ukrajinu a vrací se prý až v září – kdy již bude mít informace o tom, jak dlouho bude trvat vystavení zaměstnanecké karty. V tomto mezidobí prý bude pracovat na *fuškách* pro agenturu, která za des et tisíc může splnit jeho sen.

K podobným případům vedoucí OAMP Plzeň Mgr. Dohnal a vedoucí pobytové agendy paní Lukášová shodně tvrdí, že současná situace ve vyřizování zaměstnaneckých karet přes Režim Ukrajina má svá úskalí (z rozhovoru na OAMP – srpen 2018). Strategie, která měla zamezit zprostředkovávání pobytů a začlenit imigranty přímo do kmenového stavu velkých firem v Plzni, nevyšla. Pokud bych shrnul situaci, dle slov zástupců OAMP - praxe je nyní následující:

Velké firmy obyčejně dle zákona a pravidel vstoupí do Režimu Ukrajina. Následně požádají ukrajinské agentury v Plzni, aby udělaly nábor na Ukrajině. Zastoupí formálně celý proces, ale fakticky dochází ke zprostředkovávání přes ukrajinské zprostředkovatele, kteří se vyznají v ukrajinském prostředí, dokáží poskytnout ubytování a především – umí jazyk. Firma (český zaměstnavatel) odvede administrativní část – připraví smlouvu o smlouvě budoucí, nebo pracovní smlouvu do kmenového stavu přes své personální oddělení, vybaví pracovní povolení na úřadu práce a následně všechny podklady předají ukrajinskému zprostředkovateli. Ten dostane pokyn, aby vše vybavil na Ukrajině – vybaví pobyt, místo ve frontě na ambasádě, přiveze lidi, zařídí jim víza za účelem převzetí zaměstnanecké karty, poskytne lidem bydlení i peníze do začátku. Outsourcing je poměrně běžný stav – dle některých zdrojů české firmy (resp. velcí hráči na trhu v Plzni), nemají kapacity na to starat se o lidi přicházející přes Režim, neznají praktický postup, neznají ukrajinské prostředí. V některých případech firma není schopna z interních důvodů vytvořit speciální pozici, která by se nábořem přes Režim zabývala. Dochází tak k řetězení firem, které se podílejí na zprostředkovávání zarobitky. Firmy ukrajinským zprostředkovatelům za služby platí.

Když člověk přijede do ČR – zaplatí znovu peníze za servis zprostředkovatele. Zároveň po čase přechází pod agenturu na základě žádosti o změnu zaměstnavatele – zpravidla do třech měsíců. Fakticky zůstává poté jako přidělený pracovník v původní české firmě, jen podmínky pracovního poměru se mění – stejně jako podmínky platební a podobně. Zprostředkovatelé nabízí vyšší finanční ohodnocení ve svých agenturách s tím, že ale sjednávají pracovní smlouvu na minimální mzdu – tím šetří na odvodech na sociální a zdravotní – zarobitčan pak na ruku dostává více – ale část peněz jde zprostředkovateli – aniž by si česká firma, zarobitčan, nebo stát něčeho všimal. (poznámky z rozhovoru na OAMP Plzeň).

S takovou strategií opouštění – první fází zprostředkovávání zarobitky se setkávám poměrně často i ve svém zaměstnání. Byť jsou pozice zarobitčanů v zaměstnání na pokraji prekérní práce, mzdové podmínky nejsou špatné – pohybují se od 90,- Kč výše – zpravidla Ukrajinci berou větší peníze než občané EU a dokonce než občané ČR – až k 150,- Kč na hodinu. Výplatu navyšují rovněž velkým fondem odpracovaných hodin – což u agentury zprostředkovatelů není takový problém, jako kdyby byli v „kmenu“.

„Bohužel ze setkání se zaměstnavateli jsme nabyli dojem, že se Režim snaží obcházet a že jejich snahou je získat co nejvíce zaměstnanců z Ukrajiny, ale přitom se zbavit zodpovědnosti... mezi firmami dochází k přeplácení zaměstnanců, k outsourcingu, k řetězení... to jak Režim funguje, je nešťastné...“ (Mgr. Dohnal, srpen 2018).

Zaměstnanecké karty jsou pouze jedním z produktů – během procesu zprostředkovávání zarobitky dojde k předání informací o pracovní pozici, dále k vyřízení formalit k povolení k zaměstnání, následně k podání žádosti o zaměstnaneckou kartu. Poté se čeká až 9 měsíců – během té doby Ukrajinci jezdí pracovat buď v rámci bezvízového režimu - *безвіза* (tedy nachází se při výkonu práce v iregulárním postavení), nebo na krátkodobá pracovní víza. Informace čerpají z rozhovorů s ostatními Ukrajinci, ale nejvíce věří svým zprostředkovatelům.

Z tohoto pohledu nemají státní instituce Ukrajiny, České republiky a nestátní organizace oproti praktikám a reputaci zprostředkovávání dostatečnou důvěryhodnost a ani zkušenost. Mnohem více však nastavují různé bariéry, nebo naopak mohou pomoci při migračním procesu a to již na Ukrajině – skrze konzulát, nebo při příjezdu cizince do České republiky – na OAMP MVČR, nebo na Oddělení pobytových agend.

Státní aparát si je vědom – dle výpovědí jeho zástupců na Platformě pro integraci cizinců – postupů zprostředkovatelů, ale nemůže

s tím nic dělat. Na OAMP v Plzni jsou zprostředkovatelé každý den. Podávají zde žádosti o pobyty, odvolání, žádosti o prodloužení téměř všechnu agendu. S těmito zprostředkovateli jsou úřednice OAMP i vedení seznámeno. Ačkoliv je činnost zprostředkovatelů na OAMP v Plzni zakázána prostřednictvím cedule „ZÁKAZ PROVOZOVÁNÍ PODNIKATELSKÉ ČINNOSTI“, tyto osoby jsou zde již několik let známé a stále přítomné. Platby za služby přijímají ve svém voze, v kanceláři, nebo před úřadem. Uvnitř jednají jako známí a pomocníci ostatních Ukrajinců. To je pouze zlomek obrázků z Plzně. O postupech vědí i pracovníci Inspekce práce a Cizinecká policie. Všechny tyto složky, podobně jako neziskové organizace nedokáží pružně na proces zprostředkovávání reagovat a veškerá snaha jej omezit je zde marná. Ukrajinci upřednostní pomoc ukrajinského zprostředkovatele před pomocí z „vnějšku“. Dalším faktorem je i ekonomická výhoda.

„Já vím, jak se to dělá, ale kdybych měl všechno oběhat sám, to já nezvládnou... mám strach, že něco pokazím. A ten můj kamarád, ten to dělá už dlouho a dobře...“ (Valeryi).

„A to nevadí, že je to normálně zadarmo, a takhle tomu budeš muset platit peníze?“ (V. R.).

„No já, když půjdu to dělat sám, kolik ztratím času – a když to udělám s ním, tak kolik... no to můžu jít pak do práce, že jo... a vydělám si peníze aspoň na to.“ (Valeryi).

Neziskové organizace také mají mnohé programy, které se snaží informovat o prevenci jevů vykořisťování skrze podávání informací na své webové stránky a sociální sítě. Ty však naráží na řadu překážek a problémů. Jako zaměstnanec jsem některé informační materiály distribuoval na Ukrajině – hlavně v Mukačevu, Užhorodu, Ťjačivě a následně ve Lvově. Nicméně nevěřím v příliš velký dopad – Ukrajinci se na webové stránky českých neziskových organizací nedívají – nikdo

z mých informátorů nedokázal pochopit mojí práci, nebo jakékoliv – byť do ukrajinského jazyka přeložené – informace z webu. Ohledně diseminace letáků na Ukrajině nelze hovořit o velkém dopadu. Jisté procento se však na služby českých institucí (např. neziskových organizací) s dotazy obrací, jak potvrzuje výpověď Myroslavy:

„To pane Viktore, to já vím, to ti naši Ukrajinci, ty prostředníci, oni to tak dělají... to já vím, tohle mi říkat nemusíte! To tihle lidi nám řeknou, ale já myslela, jestli nemáte nějaký jiný informace?“ (Myroslava)

Většina mých informátorů využila pro zjištění informací a vyřízení pobytových dokumentů své známé, přátele a příbuzné – kteří se obrátili na zprostředkovatele, s nímž měli dobrou zkušenost. V případě několika informátorů (Olga G., Narine, Marina) – se obrátili na stejného člověka. V případě Ivana F., to bylo přes jeho sestru, která se obrátila na zprostředkovatele. Moldavec Volod'a T. se obrátil přímo na agenturu, rodinného typu s vazbami v Moldavsku. Ivan „Ochranik“ měl informace od zprostředkovatele na Ukrajině, který jej poslal na práci ke svému bratranci, který zprostředkoval práci na severu Čech a tak podobně.

5.3.1.3 Víza, pobyty, bezvíza

Jako druhá, nicméně možná podstatnější věc v poli zarobitky jsou povolení k pobytu. Již jsem se tohoto tématu dotkl v předchozí kapitole. Pro stát se jedná jednoznačně o bezpečnostní a regulační otázku migrace a integrace, u neziskového sektoru je to otázka zakázky a integrace a u zprostředkovatelů je to záležitost byznysu. Pro migranty je to bariéra v přístupu k potencionálním zdrojům, které mohou později v cílové zemi akumulovat skrze práci.

Povolení k pobytu jsou vyjednávána ještě před odjezdem ze zdrojové země – v průběhu let se legislativa, kterou stát různě upravuje dle potřeb bezpečnosti, regulace i možností trhu práce mění. Povolení

k pobytu si lze vyjednat i samostatně – v drtivé většině případů však využili moji informátoři zprostředkovatele. Jedná se vždy o některý z pracovních typů pobytů – od krátkých sezónních víz (platných od roku 2017) přes krátkodobá pracovní víza, dlouhodobá pracovní víza až po zaměstnanecké karty. Pro rodinné příslušníky je následně užívání víz/pobytů na sloučení rodiny, nebo za účelem studia. V těchto typech povolení docházelo v menší míře využívání zprostředkovatelů.

Pro odjezd ze země – opouštění – je nutný biometrický pas. Následně předjednané pracovní místo – prostřednictvím zprostředkovatele. Jakmile je uděleno pracovní povolení Úřadem práce České republiky přechází se k procesu vyjednání dokumentů. Zde je největší překážkou ze strany státu a rovněž překážkou, která je uměle vytvořena samotnými zprostředkovateli – tzv. *fronta*, někdy také nazývaná *čerha*.

„Za frontu to zaplatíš nejmíc... tam se není možný bez mafiána ani dostat...“ (Marina listopad 2016).

„Teda to je hrozný pane Viktore, kdybyste to viděl v tom Lvově, tam se nedostanete... tam stojí lidi, který si berou peníze, abyste mohli podat žádost.“ (Myroslava duben 2015).

„Platíte za čerhu... i tisíc dolarů, Viktor, opravdu.“ (Tatiana, srpen 2017).

Abych nastínil, co *fronta* je, přiblížím zde proces podání žádosti – jakmile má Ukrajinec od svého zprostředkovatele hotové podklady k žádosti (k jakémukoliv pobytu), musí si podat dokumenty na konzulát České republiky ve Lvově⁴⁶. Kromě podkladů ke krátkodobým pobytům, které se podávají v tzv. vízových centrech (rovněž zpoplatněno, jak státem, tak zprostředkovateli). Na konzulát se v průběhu mého výzkumu mohlo dostat dvojí cestou – jedna cesta byla vystát frontu a doufat, že se dostanete k přepážce s dokumenty (většinou docházelo k uplácení), nebo přes

⁴⁶ Konzuláty jsou příslušné dle místa pobytu. Další konzulát je v Kyjevě a Charkově.

portál visapoint.eu, který však byl k podání žádosti vždy zablokován, V některých případech jej blokoval stát z důvodu přehlcení systému pro přijímání žádostí, nebo z důvodu regulace počtu přijatých žádostí. Druhá varianta byla, že jej blokovali samotní hackeři najatí zprostředkovateli, kteří mohli uvolnit místo ve „frontě“ pouze na pokyn třetí (neznámé osoby). V případě, že dostala osoba dostatečně zapláceno od budoucího migranta, uvolnilo se místo.

Je tedy patrné, že funkčnost Visapointu by se dala označit jako diskutabilní. Sám jsem se přesvědčil, že v systému nebylo možné najít volný termín. Když Myroslava, nebo potom Olga G. Chtěly rezervovat termín návštěvy konzulátu pro své děti, dva měsíce jsem den co den, v různé denní hodiny zkoušel podat žádost o termín – neúspěšně. Následně se obě dámy rozčílily a obrátili se na zprostředkovatele. Za pár měsíců byly jejich děti v Plzni.

Na konci roku 2017 došlo k vyřazení Visapointu z provozu a proces podávání žádosti se bude realizovat jiným – zatím blíže nespecifikovaným způsobem. Dle jednání MVČR a MZV by mělo dojít k otevření více vízových center s proškolenými a prověřenými (kvůli riziku korupce) pracovníky, kteří by byli najati cestou outsourcingu do služeb konzulátu. Za podání žádosti se bude platit 25 euro této subdodavatelské firmě, ta přijme podklady k žádosti, ověří jejich správnost a dále je pošle ke zpracování na konzulát. Tento postup však nezaručuje konec „kupčení“ s frontou. Když jsem na tuto problematiku upozornil na Úřadu vlády ČR i na Platformě pro integraci, někteří zúčastnění zástupci MZV a MV ČR shodně tvrdili, že věří, že podání žádosti bude konečně průhledné. Naopak dle mých zjištění otvírá taková praxe další protor pro vybírání poplatků za podání žádostí a obsazení soukromého, komerčního sektoru outsourcingu zprostředkovatelskými subjekty, nebo i organizovaným zločinem.

Právě s místem ve frontě na podání žádosti se nejvíce obchodovalo a vyžadovalo to téměř vždy intervenci zprostředkovatele. *„Lidé to přijmou jako fakt, co jim kdo řekne, to oni udělají, kdyby nebylo těch zprostředkovatelů, nebyl by tu problém...“*, tvrdil Pavel Valový, vedoucí konzulárního úseku české ambasády ve Lvově v roce 2014 o frontě a zprostředkovávání zarobitky a pokračoval: *„Tito lidé potom nepřemýšlí nad ničím jiným, než dostat se do České republiky, ale další existenční záležitosti na území České republiky už neřeší. Největší problém je tedy v zprostředkovatelích, v uplácení a vykořisťování. Byly rovněž potvrzeny mechanismy verbování lidí prostřednictvím sociální sítě a psychologickými fintami zprostředkovatelů.“*

Podíváme-li se do studií některých kolegů – setkáme se s tím, že fronta před konzulátem ve Lvově vždy skýtala řadu možností, jak se obohatit na krajanech, kteří chtěli migrovat do EU. Vzorový případ skýtá studie Zdeňka Uherka, Nadi Valáškové, Kateřiny Bělohradské a Mikuláše Mušinky (Uherek et al. 2004). Dovoluji si odcitovat celou – nejzajímavější část této práce. Přestože data pocházejí z období let 2001 – 2004, popisovaná situace je stále aktuální.

„...Žena však nechtěla vízum získat jejich prostřednictvím a podstoupila několikadenní anabázi před českým velvyslanectvím, kde se tísnilo 300–600 žadatelů denně. Poznamenala, že „kluci ze Zakarpatí“ tam stáli frontu 21 dní. Výdaje na pořízení víza vyšly tehdy na 250 hriven, turistické vízum na 15 dní za 27 USD zaplacených na velvyslanectví. Žadatelé o víza uváděli, že se za den vyřídilo přibližně 50 žádostí. Fronty před velvyslanectvím si organizovali Ukrajinci sami. Pracovníci zprostředkovatelských firem šli dovnitř přednostně. Žena dále popisuje: ‘Žádost o vízum je třeba vyplnit v češtině. Neumíte-li to, za 2–5 USD vám ji někdo vyplní. I potřebné fotografie zhotoví, prodají čaj atd. Ale vše je dražší než ve městě. Dokonce 15–20 žen chodí kolem a ptá se, zda nepotřebujete nocleh. Ceny jsou 35–50 hriven na noc. Spalo nás dvanáct žen na podlaze

za 35 hriven...“ (Uherek et al. 2004: 104-105; z výpovědi s informátorkou; úprava uvozovek vlastní – pozn. VR).

Ceny za víza i pobyt se liší a záleží zejména na náročnosti. Vyřídít podklady pro víza/pobyty rovněž pomáhá oslovený zprostředkovatel, který zpravidla má kontakty v České republice, nebo jsou dokumenty vyřizovány přímo v cílové zemi a následně zasílány na Ukrajinu. Cena se dle mých informátorů pohybuje v rozmezí 500 – 1200 eur i více. O zprostředkovávání místa ve frontě hovořila i nejedna reportáž České televize, nebo jiné studie například na portálu migraceonline.cz. Osobně jsem zaznamenal výši platby v rozmezí od 250 – 500 dolarů. V médiích je částka ještě vyšší. Další anonymní zdroje hovoří také o vyšších částkách. Je ale rozdíl, kolik činí platba za zprostředkování místa ve frontě a kolik za vybavení celého pobytového oprávnění.

Informátor Volod'a T. zprostředkoval zaměstnaneckou kartu následujícím způsobem. Nejprve dal nabídku práce v zahraničí na internet – *vakancii* – když se mu přihlásili lidé, (protože Volod'a byl „malý“ zprostředkovatel a uměl špatně česky) zadal zakázku „vybavení pobytu“ české fyzické osobě, která se tím zabývala. Žena z Rokycan přislíbila, že za 5000,- Kč na osobu vyplní všechny papíry, připraví na podání a přes firmu mého informátora udělají povolení k zaměstnání. Volod'a si účtoval od imigrantů v přepočtu 15 000,- Kč za osobu. Přesně 15 000,- Kč dal za papíry české zprostředkovatelce – (3 x 5000,- Kč) a ta mu předala podklady k žádostem. Volod'a přeposlal *paket dokumentov* na Ukrajinu a když si měli potencionální migranti dojít podat do Lvova celý balík dokumentů – museli znovu platit za frontu – tu jim sice Volod'a zařídil – ale přístup získali až po zaplacení dalších peněz neznámému člověku, který frontu ve Lvově organizoval. Volod'a je spíše takový zprostředkovatelský nováček, ne vždy mu zprostředkovávání vyšlo a tak se obracel i na jiné zprostředkovatele s více zkušenostmi.

Adaptační strategie v přístupu do zaměstnání začíná právě na Ukrajině. Část peněz si z výdělku bere zprostředkovatel. V některých případech jsou mezi zprostředkovatelem a migrantem další osoby, kteří peníze vyplácí. Někteří zprostředkovatelé v Plzni nepřichází se svými migranty do kontaktu vůbec – přesto migranti vědí, kdo je jejich hlavní „šéf“. Z důvodu ochrany „šéfů“ však většina mých informátorů zná pouze křestní jména těchto lidí – potkávají se, znají se z města, kostela, práce – ale na osobní vztahy není místo. Tato částečná anonymita je zneužívána zprostředkovateli v případech nevyplacených mezd, absence smluv, neplacení odvodů na pojištění atd. Přesto informátoři nekladou na tyto formality důraz příliš často, důležité pro ně není ani pojištění, ani formální smlouva, ale co nejvíce odpracovaných hodin.

V praxi vidíme, kolik vazeb a kolik linií od jednoho člověka směřuje – zprostředkovatelé, „partáci“, spolupracovníci, mistři, uživatelé, rodina, přátelé, sociální pracovníci a další. V rámci sítě někteří aktéři znají víceméně všechny, a někteří „nevidí“ za druhý uzel. Nejedná se však o univerzální obraz, je zde mnoho variací. Zprostředkování místa ve frontě na Generálním konzulátu ve Lvově bývá velmi častým tématem rozhovorů jak s informátory, tak s klienty sociální služby a toto téma se dostalo i na stránky českých médií. Zprostředkování pak nabírá podobu zakoupení si této služby – zaplacení si fronty na podání žádosti.

5.3.1.4 Zprostředkování „polských víz“

V neposlední řadě zde nacházíme zprostředkování práce přes tzv. „polská“ víza. V současném vědeckém i lidskoprávním diskurzu se o tomto jevu hovoří jako o novém fenoménu. Nicméně již při mých prvních návštěvách na Ukrajině jsem se s takovou praxí setkával. Při rozhovoru na konzulátu se zmínil pan Valový i o tom, že: *“...mnoho Ukrajinců migruje do Polska (přes Lvov apod.), zde poté hledají cesty do České republiky, nebo dále na „Západ“.*“ (Pavel Valový, konzulát Lvov 2014).

Tato víza jsou legálními dokumenty pro vstup do Schengenského prostoru. Získat vízum v Polsku je snazší, než se potýkat s frontou a formalitami na českém konzulátu. Polská imigrační politika je v tomto směru mírnější již od roku 2004 (Iwánski 2004). Samozřejmě i za tato víza migranti svým zprostředkovatelům platí a většinou důvěřují, že když mají polská pracovní víza, mohou v Čechách legálně pracovat, protože to tak je běžné. Peníze inkasuje zprostředkovatel.

Na Ukrajině vznikají subjekty, které se přímo tímto typem víz zabývají a za službu inkasují do výše cca 12 000 hřiven (400 eur). Problémem je legální překážka zákazu práce na tato víza mimo území Polska. Není nutno říkat, že je porušována a Ukrajinci v České republice na víza z Polska pracují. Víza jsou totiž levnější, než prakticky nedostupná víza česká. Jedinou legální cestou jsou v tomto případě kontrakty mezi firmami Ukrajinských zprostředkovatelů v Polsku a v České republice, kdy si tyto přeposílají pracovníky v rámci zahraničních pracovních cest – vyslání cizího státního příslušníka. V poslední době (2016 – 2017) rezonuje například kauza firmy Rohlik.cz v Praze, kde pracovalo několik desítek Ukrajinců na „polská víza“. Moji informátoři měli „polská víza“ jen ve dvou případech.

5.3.1.5 Zprostředkování nelegálního překročení hranic a práce

Jedním z dalších způsobů zprostředkování pracovní migrace je zaměstnání a přesun pracovních migrantů nelegálně přes hranice. O tomto způsobu zaměstnávání se příliš nemluví. Jedná se o marginalizovanou skupinu migrantů přicházejících do České republiky na základě falešných dokumentů a následnému odchodu do ilegality. Bez dokumentů a povolení zde nemohou pobývat, přesto je počet takových případů nezanedbatelný (Drbohlav 2008). I za takovýto pofiderní způsob zprostředkování se platí nemalé částky, žádný z mých informátorů však takto neučinil, i když jeden z nich mluvil o tom, že:

„Jo takový lidi jsou tady, taky bez papírů, bez ničeho... Je to ale dost na nic, oni třeba mají svoje pasy, ale nedostanou vízu a tak si vezmou radši falešný víza od mafiána a jedou s tím, pak to spálí a jedou bydlet třeba do Brna, nebo velkého města, aby je nikdo moc nenašel...“ (Ivan F., 2013).

5.3.1.6 Další typy strategií

Než ukončím přehled předodjezdových praxí, nemohu opomenout kupování maďarských a rumunských občanských průkazů. Zde se nabízí dvě varianty postupu – buď si migrant obstará pas občana Evropské unie na základě příslušnosti rodiny k občanství země EU, nebo si zakoupí nové falešné dokumenty. Někteří informátoři měli vedle ukrajinských pasů také pasy maďarské, nebo jezdili na zarobitky na základě maďarských dokladů pro příhraniční pohyb v Maďarsku (do 50 km od hranice). Na Ukrajině pak překračují hranice v zemi EU, odkud jsou (fingované) doklady a poté již jedou na práci do ČR. To se děje zejména na rumunských a maďarských přechodech (klíčový informátor pravidelně překračoval hranici v maďarských Zahonech UA/HUN, ačkoliv bližší byl přechod Výšné Nemecké UA/SR).

Samostatnou epizodou jsou poté anonymní nabídky práce v České republice přes pracovní agentury s ukrajinskými jednateli (jedná se formálně o s.r.o. společnosti), které zajišťují balík komplexních služeb. Tyto nabídky jsou převážně na zavolání. Takových inzerátů je na sloupech, nádražích a úřadech práce na Ukrajině bezpočet. Některé jsou jen v podobě papírku – letáku na sloupu, jiné zabírají celé billboardy, podobně jako u nás reklama na běžné produkty. Další nabídky najdeme na portálech s nabídkou práce (např. <http://workmarket.net.ua/>). Zde dochází k absolutní anonymitě.

Výčet jednání není úplný, tyto praxe zprostředkování pracovní migrace se navzájem prolínají, mění se v závislosti na předpisech a legislativě i sociální a ekonomické situaci na trhu práce v cílové zemi

a v Evropské unii. Základem je však jedno – zprostředkování probíhá po známostech, stojí peníze, zprostředkovatel má určité schopnosti, kterými nedisponuje migrant. Zprostředkovatel poskytne tedy své služby, čímž vzniká závazek, který migrant postupně splácí prací pro jeho zprostředkovatele, či jeho známé a nezřídka pozve další své krajany k zapojení se. Síť a proces se tedy stává mnohem vhodnějším konceptem pro uchopení těchto praxí.

Zprostředkování bývá vnímáno většinou Ukrajinců jako pozitivní – kladný jev, který prostřednictvím ne/formálních sociálních sítí přispívá k migraci – v našem případě do České republiky. Zprostředkovatelé dokáží nemožné – díky svým sociálním kontaktům, ekonomickému a kulturnímu kapitálu. V případě, že lidé neuspějí s podáním žádosti o víza, zprostředkovatel to nějak zařídí. Z mého dotazníkového šetření vyplývá, že to, co nejvíce lidi láká do České republiky, je možnost výdělků peněz. To, co jim nejvíce brání k vycestování za hranice, jsou legislativní překážky při získávání dokumentů a povolení. Zprostředkovatelé takovou překážku umí překonat. Jedná se o jednotlivce i skupiny – sociální subjekty provázané s českými zaměstnavateli, úředníky napojené na vysoké struktury lokální politiky na Ukrajině. Dohromady vytváří dobře fungující podpůrnou síť, byť na ekonomickém základě za účelem akumulace kapitálu.

„V každé vesnici máš nějakýho klienta a klient, to je chlap, co to umí zařídit... Zná policajty, zná se s vrchní radou a tak, ten prostě ví, jak dělat byznys, podívej se jenom na jejich auta třeba... to je jasný hned!“
(Profesor Tivodar 2014).

5.3.1.7 Půjčky na cestu

Poslední strategií v odjezdové fázi jsou půjčky na cestu. Informátoři si na cestu většinou půjčili peníze od svých rodin – někteří ale využili i zprostředkovatele. Nejdříve jsem se domníval, že se jedná o půjčky

peněz na dopravu do České republiky. Následně jsem pochopil význam půjčky na cestu – *hroshi na dorohu*. Cizinci při vstupu do země mají povinnost dokládat tzv. prostředky k pobytu, musí si koupit komerční cestovní pojištění, je třeba zajistit stravu na první dny do první zálohy. Nejedná se tedy jen o cestovní náklady – ale o zálohu na několik prvních dní v ČR.

„Každý potřebuje peníze do začátku... zálohu tu nedostaneš hned.“ (Lesia T.)

Peníze na cestu dobře vystihují procesuální povahu celého zprostředkovávání. Peníze jako ekonomický kapitál, je akumulován *několik měsíců dopředu* – bohužel často padne do rukou zprostředkovatelů, kteří za své služby – zprostředkovávání inkasují nemalé částky, jak bylo již uvedeno.

Tyto peníze – zdroje, kterými disponuje migrant, jsou odevzdány nejprve zprostředkovateli za zprostředkování pobytu. Následně dojde k dalšímu procesu převedení peněz do podoby kulturního kapitálu a sociálního kapitálu – v podobě získání pobytových oprávnění skrze sociální známosti a znalost prostředí konzulární politiky. V okamžiku, kdy je migrant vybaven příslušnými povoleními, vezme zbytek peněz, které našetřil (někdy i z nelegální práce v zahraničí) a investuje je do uhrazení dalších poplatků zprostředkovateli – poté mu již mnoho nezbyvá. Nakonec dochází k tomu, že si od zprostředkovatele ještě půjčí další finance – více méně ze svých peněz, které mu odevzdal již předtím za službu zprostředkování. Neustálý koloběh finančních zdrojů je pro zprostředkovávání charakteristické.

Půjčka je splacena až po několika měsících i letech práce a opětovného zadlužování – za zprostředkování dalších služeb – jako je ubytování, prodloužení dokumentů, doprovody na úřady, tlumočení atd. Klasickým případem je například ukrajinská rodinná agentura, kde koordinuje pracovníky Leo a vede ji jeho dcera spolu s ruským manželem.

„No my máme lidi na Ukrajině, Ivanofrankivsk hlavně, ale potom taky Lvov, Užhorod, Mukačevo... tam je jako kanceláře a tam máme lidi. Ty lidi tam zprostředkují všechno, to jsou půjčky na cestu, to jsou dokumenty, to je práce... ale to je jasný, že to platíš... Já tam musím jezdit jednou za měsíc, dva a objedu je všechny, potom svezu někdy lidi sem do Čech... ale pro nás to teď je moc dlouho, hodně to trvá, než to dostaneš, tady můžeš pracovat.“ (Leo 2018).

„Viktore, to je hrozný, kolik oni si toho berou... to je za všechno platíš, pořád...“ (Myroslava 2015).

Platba do začátku se jeví jako jednorázová záležitost. Jedná se však o poměrně sofistikovanou zástavu, kterou se udržují migranti v šachu a zprostředkovatelé u moci. Investované peníze a něco na víc je nutné si vydělat. Někdy se dluh splatí velmi brzy – jindy se jedná o nekončící proces zadlužování se a vyrovnávání.

Podobnou analogii můžeme vidět i u pracovníků ze zemí EU – zde dochází velmi často k práci buď přes agentury, nebo přes zprostředkovatele z Ukrajiny. Můj dlouhodobý informátor ze Slovenska přijel pracovat do Plzně již před 11 lety. Nikdy neměl žádné pracovní povolení, žádné přihlášení k pobytu. Je občanem Slovenska z romské, maďarsky mluvící menšiny. Žije v Plzni se svojí dcerou a přítelkyní. Potkali jsme se v roce 2015, když jsem jel na konferenci do Užhorodu v autobuse. Emilko si jel zrovna udělat nový občanský průkaz a navštívit otce.

Emilko bydlel blízko hraničního přechodu Čop u hranice Slovensko – Ukrajina/Maďarsko v okrese Královský Chlmec. V devadesátých letech dle svých slov, jezdil na Ukrajinu. V Čopu kupoval levnou vodku a cigarety, aby je prodával ve svém městě. Takto pendlovalo ještě na počátku milénia mnoho lidí z příhraniční oblasti. Dodnes najdete v autobusech z Ukrajiny skupiny lidí, kteří přes hranice prováží levný

alkohol, cigarety a také ukrajinské sladkosti – například v linkovém autobuse z Michalovec do Užhorodu je takto převáženo téměř vše (srov. Grygar 2016). Tento drobný příhraniční obchod je jedním ze způsobů, jak si vydělat peníze na nový začátek za hranicemi. Emilko poznal na Ukrajině mnoho zprostředkovatelů – v té době: „... *to byli ještě takový podvodníci malý ještě.*“ (Emilko).

Jelikož má Emilko mnoho exekucí za jízdy na černo a problémy s placením alimentů, pracuje již několik let bez smlouvy u ukrajinského zprostředkovatele – říkejme mu třeba Vrabič. Vrabič zaměstnává Ukrajince, Rumuny, Slováky v obráběcím průmyslu ve firmě u Plzně. Emil vydělá měsíčně přes 25 tisíc korun, týdně si však bere okolo 4000 korun zálohu, na konci mzdového období obdrží 8000 korun, což nestačí na pokrytí všech nákladů. V případě, že je třeba uhradit nějaký vyšší výdaj, půjčí si od Vrabiče peníze na ruku – naposledy to bylo na kauci na nový byt – 30 000 korun. Emilko tak nyní pracuje téměř měsíc bez nároku na mzdu, ale zálohy stále dostává. Jeho přítelkyně je na rodičovské dovolené a pobírá i dávky hmotné nouze.

Podobný systém vyplácení mezd, na který jsou Ukrajinci a další migrační skupiny zvyklí zakládá celou škálu závazků a víceméně nemožnost se od svého zprostředkovatele odpoutat. Není to nucený vztah – ale vztah založený na závazcích. Migrant jedoucí do České republiky dostává doporučení (*rekomendacií*) na člověka, který zajistí ubytování, práci a další. Zprostředkovatelé jsou rovněž propojeni skrze sítě – kordinované skupiny, nebo jednotlivce. Jedná se o přesun skupiny lidí z místa A na místo B, s pracovním zařazením, s cestovními doklady, s vízem (krátkodobé, „polské“, dlouhodobé, Schengenské apod.). Migrant se o nic dalšího nemusí starat, čímž získává možnost vydělávat peníze.

5.3.2 Příjezd – *arriving*

Příjezd začíná dopravou do České republiky – je vícero způsobů a i vícero cest, jak se do ČR dostat.

5.3.2.1 Doprava do České republiky

Jako dopravní prostředek stále slouží nejčastěji autobus. V roce 2014 byla zřízena přímá linka – provozovaná ukrajinskou dopravní společností – na trase Praha – Užhorod – Rachiv. Přímo propojuje města v ČR se Zakarpatskou oblastí. Tato trasa vede přes Slovensko a poprvé jsem ji využil v roce 2014, když jsem jel na první pobyt do Užhorodu. Ostatní dopravní společnosti jezdí také do Lvovské, Ivanofrankivské oblasti (z Plzně). Existuje i autobusové spojení do Oděsy. Z autobusového nádraží Florenc jezdí společnosti TransTempo, East Express, Regabus a Nikolo.

Právě Nikolo Trans jezdí trasy i z Plzně a do Plzně – z Ivanofrankivské oblasti přes Polsko. U ostatních je nutné se dostat do Prahy a z Prahy poté jinou společností dle místa dojezdu. Přes Nikolo trans posílají někteří moji informátoři remitence (produkty) na Ukrajinu. Autobusy jsou hlavním dopravním prostředkem – používají se tedy nejen k přepravě lidí, ale i věcí – za 300 – 500 korun můžete poslat třeba tašku s oblečením osobě na Ukrajině – a ona může odeslat produkty ukrajinské kuchyně zpět. Je to jednoduché a účinné. Informátoři mají telefonní čísla na řidiče autobusů – ten informuje příjemce zásilky o čase příjezdu do Plzně – nebo na Ukrajinu.

Druhou možností – hojně využívanou je cesta na Slovensko linkovým autobusem firmy A-express a nebo mezinárodními autobusy velkých značek – Student Agency, Eurolines – následně změna autobusu na přeshraniční autobus z Košic, nebo z Michalovec.

Moje druhá cesta na Ukrajinu byla v tomto ohledu zajímavá. Byl únor roku 2015 a já jel ukrajinskou dopravní společností do Užhorodu. Po cestě jsme stavěli v Hradci Králové, v Brně, Olomouci – během cesty jsme naložili do spodních prostor autobusu 2 dětské postýlky, tvárnice, sádrokarton, žebřík a samozřejmě české pivo. Odesílatelé těchto zásilek nejeli autobusem, jen to nechali řidiče odvézt – ten si přivydělá nějaké peníze mimo plat řidiče. Problémy na hranicích nebývají – celníci často dostanou nějaké peníze, nebo přepravku piva.

Cesta z Ukrajiny v roce 2016 byla o to zajímavější, že jsem jel až z Ťjačiva – cestou zpět – do Užhorodu a následně přes Slovensko (tradiční zastávky Michalovce, Košice, Bratislava) – do Brna trvala 16 hodin. Během této cesty jsme na ukrajinském území projeli všechny rajony Zakarpatské Ukrajiny (kromě Rachivského, ze kterého autobus vyjížděl) – autobus na Ukrajině strávil ten samý čas co pak po celou cestu přes Slovensko až do Prahy. Cena autobusu byla 1260 korun.

Cestou jsem se bavil sledováním ukrajinských disko klipů a povídání si s muži, kteří jeli na zarobitky. Díma a Váňa byli starší muži ve věku cca 45 – 50 let a pocházeli z vesnice Biela Tsekrva. Jeli na práci do Prahy – považovali se za zkušené pracovníky.

„My už jezdíme na zarobitky dlouho... už jezdíme od devadesátých let. Ted' to jezdí všichni, ale nikdo to neumí vzít za práci tak hodně.“ (Díma – červenec 2016).

„Jezdíte vždycky autobusem, chlapi?“ (V. R.)

„Jezdíme no, ted' to jede až do Prahy a tak to je dobře... je to levnější, rozumíš...“ (Díma – červenec 2016).

Používání autobusů může být tedy motivováno zejména finančně. Druhé vysvětlení je, že autobusy méně kontrolují a dá se v nich převézt více věcí každodenní potřeby.

„Vaňa, proč jezdíte tím autobusem, není rychlejší jet třeba maršrutem, nebo třeba autem, vždyť to je pěkná zajebalka, tím autobusem...“ (V. R.)

„No je to dlouhý, ale zase si tady odpočineš, a můžeš si vzít, co chceš, autobusy tolik nekontrolují...“ (Váňa, červenec 2018).

Autobus v tu chvíli zapáchal nohama mnoha dělníků, vařenými vejci, vydýchaným vzduchem a já dál konzumoval domácí víno a povídal si s *chlapci*. Některé rozhovory ale odporují datům, která jsem zjistil na hraničním přechodu Výšné Německé, které jsem překročil asi desetkrát – každá cesta na Ukrajinu probíhala v pořádku – cestu zpět vždy kontrolovali celníci ze slovenské strany velice důkladně. Chytře ukryté krabičky cigaret, nebo domácí pálenky – *samohonky* – nenašli. Autobusy prohledávají i se psy – čas od času lze narazit na zprávy, kdy je odhalen plný autobus pašovaných cigaret – ale není to nic neobvyklého – či výjimečného – podle mých poznatků z hranice se cigarety pašují všude a vždy.

Pro lidi – zarobitčany však má vlastní význam spíše provezení cigaret pro vlastní potřebu, nebo jako dárek – než na prodej. Je zcela běžné, že se kartony cigaret rozdělávají a nekuřákům jedoucím v autobuse se předají za příslib domácího vína dvě krabičky provážených cigaret. I já jsem takto převážel dvě *pachki* cigaret a za hranicí je opět předal majiteli – celou cestu jsem pak byl vítaným zpestřením pro zarobitčany v celém autobuse, když jsme si vyprávěli různé příběhy. Byl jsem jediným držitelem pasu Evropské unie v autobuse plném Zakarpatců.

Postoupím-li dále v analýze dopravy přes hranice – velmi často se užívají již zmíněné maršrutky. Jedná se víceméně o dodávky – mikrobusey, které jsou určeny k převážení lidí. Za cestu se platí více. Olga G. užívá maršrutku z pragmatických důvodů – do její vesnice Bilovarci žádný linkový autobus nezajíždí:

„Maršrutka tebe nabere před domem, jo, a pak tě vyhodí před domem tady. Nemusíš nic nikam tahat...“ (Olga, říjen 2015).

„A kolik to stojí?“ (V. R.).

„To není drahé – je to 90 dolarů z Plzně do mojí vesnice...“ (Olga, říjen 2015).

Cena se evidentně liší od levnější autobusové – veřejné dopravy. Maršrutky jsou totiž soukromé – nejedná se o provozovanou živnost – řidiči jsou vždy Ukrajinci. Lze se setkat i s kombinací autobusové a maršrut dopravy. Nebo dopravy autobusem na hranice a poté cestováním přes hranici vozem někoho z rodiny, nebo přátel. Takto to například dělal můj informátor Zolik.

Zolik pracoval v Plzni na dohodu o provedení práce – jeho příběh se již objevil na jiné stránce této práce – při cestování užíval zvláštní způsob přepravy přes Maďarsko, byť je snazší a i levnější jet přes Slovensko. Zolik překračoval hranici vždy na hraničním přechodě Záhony – on osobně – podobně jako jeho bratr to vysvětloval tím, že má maďarský občanský průkaz, který mu vyjednala jeho teta pracující na ukrajinské ambasádě v Budapešti. Zolik jezdil vždy z Košic do České republiky autobusem, nebo vlakem, ale do Košic jej dovezl – přes Záhony jeho kamarád osobním vozem – je to prý bezpečnější.

Bylo mi divné, proč utrácí tolik za cestu, když může jet přímo do Užhorodu – kde má trvalý pobyt – z Prahy i z Plzně autobusem. Když jsem vezl jednou Zolika na autobus domu na plzeňské autobusové nádraží – sdělil mi, že je lepší jet kvůli kontrole přes Maďarsko – s maďarským občanským průkazem nebude podezřelý. Podobnou strategii používá i Marina – která má kartičku pro příhraniční styk s Maďarskem – nepoužívá tak víza a jezdí do Plzně na práci nelegálně - v rámci EU ji již nehrozí kontrola tak často.

Maršrutky jsou velmi rozšířené – jedná se většinou o automobily výrobní značky Mercedes Sprinter – někdy mají ukrajinské SPZ s označením Zakarpatské oblasti AA (AO) – většinou ale mají SPZ české – jsou méně nápadné.

Osobní vozy jsou využívány spíše usedlými rodinami – nebo zprostředkovateli v rámci pracovních cest na Ukrajinu. Kromě koordinátora Lea a několika mála případů jsem se neseťkal s tím, že by moji informátoři užívali osobní vůz. Maršrutky slouží i k převozu věcí – zde dochází k účtování vyšší ceny – někdy i poloviny ceny na černém trhu převážených komodit. Vozí se téměř vše – od zbytků izolace na fasády, přes stavební lepidla na dlaždice až po lustry, postele, matrace a další.

5.3.2.2 V České republice

Při příjezdu do České republiky výše uvedenými způsoby se setkáváme víceméně s obdobnými strategiemi migrantů. Na Ukrajině je domluven termín schůzky v ČR, nebo přímo vyzvednutí na nádraží zprostředkovatelem nebo někým ze zprostředkovatelské sítě. Platí se další poplatky za víza, případně za cestu a poskytnutí případné další hotovosti do začátku. Dostane se mu také do rukou telefonní číslo na člověka, který jej bude čekat v cílové stanici – zpravidla se jedná o brněnské nádraží Zvonařka, nebo pražský Florenc, v Plzni jsem se setkal s odvozem na některý z privátů – nebo na ubytovnu. Odtud si již kontakt přebírá člověka a veze ho na místo, kde bude vykonávat práci v Brně, Praze, nebo dalších městech (Ostrava, Plzeň, Mladá Boleslav ad.).

Plzeňské kontaktní místo bývalo u bývalého Tesca na Americké třídě, nebo u tzv. „Zdi“ – jedná se o zeď u zastávky Hlavní nádraží – kde je odstavná plocha pro autobusy – zde staví maršrutky i linkové autobusy. Na CAN Plzeň přijíždí menší množství ukrajinských autobusů – zřejmě evidentně kvůli placenému průjezdu přes nádraží – někteří lidé pokračují,

po vystoupení z autobusu, maršrutkou do jiného místa v Plzeňském kraji – podobně je tomu při příjezdu do Prahy, nebo Brna.

Člověk, který přijede do České republiky, se o nic nestará, nemá na to ani čas, ani kapacitu, což je způsobeno prací v průměru dvanáct hodin denně, v jednom nebo i více zaměstnáních (zejména ženy). Jejich problémy řeší zprostředkovatel a jeho koordinátoři.

Příjezd provází také uvítání ostatních Ukrajinců bydlících na bytech, nebo ubytovnách. Předání dárků od rodiny – většinou spolu bydlí lidé ze stejné vesnice. Nebo se předávají produkty z Ukrajiny – koňak, vodka, domácí víno, sýry a zavařené zelenina a ovoce. Uvítací „párty“ nejsou pravidlem. Většina lidí je těžce pracující a nemají na zábavu čas – jinak je tomu o svátcích, narozeninách a národních významných dnech. O tom ale dále.

Po příjezdu, a ubytování je nutné přihlásit cizince na Oddělení pobytových agend (OPA), zajistit převzetí dokumentů na OAMP a případný náběh biometrie spolu s povolením k pobytu. Zde je nutno cizince nahlásit do třech dnů od příjezdu. Někdy stačí, pokud jej nahlásí ubytovatel – často zprostředkovatel sám – nebo se člověk za asistence zprostředkovatele nahlásí osobně vyplněním kartičky k přihlášení. K tomu je potřeba potvrzení o zajištění ubytování, nebo nájemní smlouva. Dále – v případě legálního zaměstnávání přebírá povolení k pobytu – zaměstnaneckou kartu na základě víza k převzetí zaměstnanecké karty, nebo jiné povolení k pobytu. V případě, že se jedná o pobyt pracovní na základě dlouhodobého víza – přebírá dlouhodobé vízum za účelem zaměstnání. Další možností je vízum krátkodobé – za účelem výkonu sezónní práce, nebo krátkodobého pracovního pobytu do třech měsíců. Někteří zarobytčani, jak již bylo zmíněno, jezdí na práci do České republiky na základě iregulárních dokladů – krátkodobých Schengenských víz, nebo „polských víz“. Jedná se o legální pobytový status, ale následovaný nelegálním výkonem práce – nemají patřičná povolení.

Objevuje se zde ještě možnost vysílání zahraničních pracovníků polskou firmou k výkonu práce v jiné zemi EU – takový případ se u mých informátorů nevyskytl – ale je to poměrně běžný způsob. Dle informací Myroslavy se jedná o padesát procent pracovníků z Ukrajiny. MV ČR upozorňuje na problematičnost těchto dokumentů – jedná se většinou o tzv. zastřené zaměstnávání, kdy pracovník pracuje ve skutečnosti pro českého zaměstnavatele, přes ukrajinského zprostředkovatele, bez legitimní právní formy pracovního vztahu. Některé neziskové organizace – například Multikulturní centrum Praha upozorňují, že se jedná o tzv. pololegální pobytový status – zákon však takovou možnost neuznává – legální/nelegální je tedy normativní kategorie.

Ukrajinci si však jsou dobře vědomi ceny legálního pobytového statusu. Bohužel někteří nevědí, že „polská víza“ jsou problematická a musí dojít k uzavření smlouvy s polským zaměstnavatelem – agenturou, nebo firmou. Nevědí, že musí dojít k vycestování do Polska (které je vůči zaměstnávání Ukrajinců vstřícnější než Česká republika) a následně do České republiky, kde má, dle zákona, dojít k přidělení zahraničního pracovníka. S takto regulární praxí se totiž setkávám zřídka. Často Ukrajinec přijíždí přes Polsko, ale jede rovnou do České republiky. Navzdory výpovědím Ukrajinců, jsem přesvědčen, že zarobitčani si jsou vědomi problematického pobytového statusu. Každopádně zvěsti o zadržených krajanech v průběhu posledních let, přivádí Ukrajince k obezřetnosti. Neziskové organizace – jako například Diakonie Západ – obdržují několikrát měsíčně dotazy na legalitu pobytu s „polskými vízy“.

Sociopolitická diskuze nad těmito vízy není zatím vyjasněná ani v legislativních kruzích a zatím se lze setkat s pracovníky z Ukrajiny, kteří na taková víza budou do České republiky přijíždět i nadále. Zároveň lze říci, že se jedná o další formu adaptační strategie zarobitčanů. Jak jsem již zmínil, nejedná se dokonce ani o nový fenomén, jak někteří autoři v roce 2018 zdůrazňují. Vycestování na schengenská víza a výkon práce

v jiné zemi EU s vízem ze země udělení se objevuje již několik let – je otázkou, zda je nyní problematika více viditelná v návaznosti na medializaci takových praxí, nebo zda se jedná o pole, kde stát uplatňuje snáze svůj dohled a odhalí tak více případů, na které navazují medializace těchto odhalení. Právě na kauzách polských pracovních víz je možné demonstrovat sílu proti boji s nelegální migrací v současném restriktivním a bezpečnostním diskurzu imigrační politiky.

Pravdou ale zůstává, že se všemi legislativními náležitostmi pomáhají zprostředkovatelé. Zarobitčani většinou nevědí, kam si mají zajít řešit povolení, přihlášení atd. Zprostředkovatel jede s nimi a asistuje při přihlášení a tlumočí. Někdy zarobitčani využívají pomoci neziskových organizací, což bývá ojedinělá praxe.

„Proč se Ukrajinci tak málo obrací na organizace jako na ty, kde pomáhají řešit ty věci s pobytem, pojištěním a tak...?“ (V. R.)

„Tam se obrací až lidi, co jsou zde déle, nikdo nový ty organizace nezná a ještě je problém s tím, že je to zadarmo... oni nevěří, že zadarmo je to dobrá služba. Rozumíš?“ (Ivan F.)

K tomu dodává Myroslava:

„To ti naši mafiáni, oni to vědí, jak co dělat, to oni vědí i více než ty lidi z organizací...“ (Myroslava)

„Aha... a když my, třeba v Diakonii, to děláme podle zákonů a ještě zadarmo, proč to nechtějí řešit s náma?“

„Oni nechtějí, protože to se musí pořád čekat, a ty lidi nemají čas... Taky ty naši to dělají rychle a hlavně tomu rozumí, kde co obejít.“ (Myroslava)

Ve fázi příjezdu tedy migranti nevědí o pomáhajících neziskových organizacích, déle setrvávají u svých zprostředkovatelů – neboť již příjezd do České republiky prověřil úspěšnost této strategie. Důvěra v neziskové

organizace není velká. Pokud skutečně něco selhává, je to informovanost lidí před odjezdem. Migranti z Ukrajiny se do služeb neziskových organizací dostávají až v případech, kdy neznají východisko – to bývá ale většinou pozdě. Do takové fáze se dostanou často i díky jednání svých zprostředkovatelů – ti za každou cenu potřebují lidi, kteří budou žádat jejich služby. Často tak nabízí službu i s vědomím, že vše není úplně dle zákona. Z praxe vědí, že většina případů zastřehého zaměstnávání, nelegálních pobytů a nelegální práce není odhalena – riskují zprostředkovatelé – ale riskují zejména migranti.

„... víme, že to co odhalíme, bývá jen vrchol ledovce...“ (zástupce policie ČR – veřejná debata, Plzeň).

„Jsme zaneprázdnění, je hodně případů nelegálního zaměstnávání, porušování pracovního práva, nedodržení bezpečnosti... to co víme, co odhalíme, to je jen zlomek všech případů...“ (zástupce Státního úřadu inspekce práce – veřejná debata, Plzeň).

5.3.2.3 Zaučení do práce

Seznámení se s prací a zaučení je dalším krokem v adaptaci na nové prostředí – nejedná se ale o stěžejní záležitost. Zaučování probíhá poměrně rychle a není to složitý proces ve smyslu intelektuálního porozumění. V případech, se kterými jsem se setkal, bylo zaměstnání výlučně na sekundárním trhu práce – operátoři výroby (Olga G., Narin, Marina), bourací a stavební práce bez výučního listu (Zolik, Jonšik, Miško), úklid (Myroslava, dříve Olena). Snad jedinou výjimkou je situace například Ivana F., který pracuje v České republice jako svářeč, vyučil se v oboru na Ukrajině a díky své sestře si zde nostrifikoval vzdělání a dostal svářečský průkaz, i lepší pracovní pozici. Po práci chodí ještě na fušky, bourat a betonovat pro svého zprostředkovatele.

Volod'ka pracuje jako malíř pokojů a dělá úpravy interiérů – bez patřičného osvědčení, je vyučený opravář zemědělských strojů. Vše se časem naučil sám. I informátoři z Ukrajiny, kteří pracovali v ČR a nyní jsou již zpět na Ukrajině, pracovali v různých oborech. Většinou bez patřičné kvalifikace v těžkém a rizikovém prostředí – muži převážně v bouracích a stavebních pracích, na zateplování fasád – jako třeba Ivan. „Dáďa“ Vasja pracoval v zemědělství – sklízel ovoce a zeleninu na severu Plzeňska. Lesia T. pracovala před vznikem invalidity v administrativě a jako jediná z mých informátorů dosáhla zlepšení svého pracovního zařazení oproti Ukrajině – kde pracovala jako prodavačka. Dle jejích slov se vše naučila sama a učila se ráda.

V některých případech je zaučení v práci hrazené zaměstnavatelem – nebo zprostředkovatelem – zaučení se na fasádách trvá zhruba jeden dva dny – zde ve chvíli, kdy práce člověku nejde, dochází k přeřazení na pomocnou sílu a postupně se člověk učí. „Tahat fasády“, nebo zateplovat se člověk dle slov Zolika naučí rychle. Za metr čtverečný se platí 250 – 300 korun dle náročnosti a specifik podkladu.

„Já jsem to neuměl, ale už druhý den jsem vrtal díry a šrouboval – pak jsme tahali fasádu asi v osmi lidech a to bylo docela snadný...“ (Zolik).

Proces zateplování je víceméně všude shodný. Zolik mi jej popisoval tak, že i když jsem s ním neměl žádné zkušenosti, pochopil jsem jej poměrně dobře a vnímám jej jako snadný, ačkoliv prakticky jsem jej nikdy nezkusil.

Ivan „Ochranik“ má jiné zkušenosti se zednickými pracemi:

„Viktor, já jsem tam dělal asi tejdén jo na té stavbě – to bylo prvníkrát, kdy jsem tam zůstal sám, protože ty Češi nás tam nechali Ukrajince samotný a šli chlastat pivo do hospody... My tam museli nahazovat, jako... no a já nevěděl, jak s tou lžící se dělá... tak jsem to tam napatlal rukama – pak

jsem to uhladil, jo... vypadalo to dobře... Druhej den to celý spadlo dolu!
(Ivan „Ochranik“)

„Tak to trvalo nějaký čas, než ses to naučil, jo?“ (V. R.)

*„Jo, ale pak jsem to už uměl... to už jsem pak byl jako pravý zedník, víš...
ale to bylo dlouho ještě...“ (Ivan „Ochranik“)*

Pracovní podmínky jsou v porovnání s pracovníky z České republiky mizerné – vyznačující se prekarizací práce a externalizací rizik. Hodinová mzda se pohybuje poměrně vysoko – od 90,- Kč – 150,- Kč č. Již dávno neplatí, že Ukrajinci jsou levná pracovní síla. Musíme však rozlišovat mezi prací ve stavebnictví, kde se odměna a mzda pohybuje výše a mezi výrobními podniky, kde je cena práce nižší. Mzda na srovnatelných pozicích s Čech (i když to odporuje českému zákonu), není srovnatelná a je spíše nižší. Okolo 80,- Kč – 100,- Kč hrubého. Nicméně mzdy se liší dle přesčasových hodin a směn. Ve výrobních podnicích jsou Ukrajinci zaměstnání v převážné většině přes agenturu zprostředkovatele. Jedná se o legální agentury práce s patřičnými českými povoleními, nebo s regulárními i iregulárními polskými pracovními vízy. Někdy pracují i na krátkodobá víza – v takových případech je odváděna daň a pojištění.

V případě práce na stavbách se jedná o často o práci bez patřičných povolení, na dohody o provedení práce, nebo na podnikatelská víza v rámci tzv. Švarcsystému. Existují výjimky – ale nesetkal jsem se s nimi v rámci výzkumu. Nevyskytují se zde tedy platby za pojištění ani odvody na daních. Někteří moji informátoři dostali k výkonu zaměstnání dohodu o provedení práce, nebo dohodu o provedení pracovní činnosti. Rozsah práce však neodpovídal zákonným podmínkám.

Počet odpracovaných hodin je enormní. Vysoký počet hodin je vyžadován více stranami, ze strany zprostředkovatele, kterému se odvádí část peněz za pracovníka v rámci outsourcingu, nebo ze strany uživatele

– podniku, firmy kde migrant pracuje. To vše z důvodu ušetření na přesčasech a jejich proplácení, odvodů daní a dalším výdajům, které by u kmenových zaměstnanců musely být propláceny. Konečně i samotní pracovníci vyžadují přesčasy – jsou rádi, že mohou vydělat peníze a kompenzují to mnoha a mnoha odpracovanými hodinami. Reálně se jedná o 250 – 300 odpracovaných hodin měsíčně.

„Já dělám každý den dvanáct hodin...“ (Volod'ka).

„Viktor, to já mám za měsíc i třístapadesát hodin (chasy), když chci... časy časy... to potřebuju hodně hodin... mám za měsíc i třicet cash!“ (Ivan F.).

5.3.3 Adaptace – *adaptation*

K adaptaci – přizpůsobení se prostředí dochází po malých krocích a jen v omezené míře. Nejedná se rozhodně o integraci. Tato kapitola je zčásti koncipována jako polemika adaptace vs. integrace a zároveň přibližuje proces zarobitky v jeho další etapě, která vede k transnacionalizaci. Adaptační proces je sice pomalý, ale je vhodným konceptem k uchopení hry v mocenském soukolí státu, zprostředkovatelů i samotných migrantů.

Adaptace na prostředí i legislativní procesy je tvořena jednotlivými strategiemi a zprostředkovatelé hrají hlavní roli. Zprostředkovává se ubytování, pracovní místo, náhradní brigády, dvojí *fušky*, cesta do ČR i na Ukrajinu, či zasílání remitencí. Zprostředkovávají se falešné doklady, „polská víza“, zaměstnanecké karty, zaměstnanecké karty v Režimu Ukrajina, nelegální migrace, „bezviza – безвиза“, krátkodobé pobyty na turistická víza – za účelem v České republice pracovat.

Jakkoliv jsou některé typy praxí a strategií problematické z hlediska zákona, jedná se pouze o vyrovnání se s bariérami mocenského pole, které nastavuje stát, neziskové organizace se je snaží překonávat legální

cestou a zprostředkovatelé je dokáží překonat všemožnými – někdy i nelegálními postupy.

Zdá se, že nabídka pracovních míst, je vyšší než zájem majoritní společnosti. Kapacity ekonomicky produktivního obyvatelstva České republiky z mnoha pohledů zatím nestačí pokrývat produkci, nezaměstnanost je dlouhodobě na nízké úrovni, o ukrajinské pracovníky je nyní zájem a ti dostávají snové nabídky práce v zahraničí. Přizpůsobení se na prostředí balancováním na hraně za asistence zprostředkovatele, podpory neziskových organizací a překážek ze strany státu, je logickým vyústěním migračního procesu.

Do takové logiky by mohly zapadat i modely *push* a *pull* efektů. Někteří moji informátoři však uvažují jinak – řekněme v tezích „migrace a rozvoje“. Olga například shledává Ukrajinu a zejména její rajón za bohatý region. Ačkoliv, jak jsem uvedl výše, nejdůležitějším hnacím motorem Ukrajince jsou peníze, Olga G. považuje migraci do zahraničí za součást života v Zakarpatsku:

„Já si myslím, že je normální jet do jiné země, někam se podívat, dokud si mladý a tak, stejně peníze je pravda že nemáme, ale třeba já posílám domu něco a naši z toho staví tam u nás...“ (Olga G., srpen 2014).

Adaptační etapa zakládá podhoubí pro možný integrační proces. Ačkoliv se žádný z mých informátorů nechtěl usadit v České republice natrvalo, více než polovina zůstala. Olga G. žije trvale s českým občanem, Narin si se provdala za Čecha po tom, co zde několik let žila v nejistém právním postavení, Marina odjela zpět na Ukrajinu v roce 2017, ale v roce 2018 mi volala, že se uchytila v Praze jako recepční v hotelu. Ivan F. žije dlouhodobě v Plzni, získal již trvalý pobyt, má hypotéku a auto. Je zde i jeho sestra a dále pracuje v oblasti tlumočení. Moldavec Volod'ja T. zde žije a čeká, až přijede jeho dcera s manželkou. Myroslava má trvalý pobyt, nyní se chystá na sloučení rodiny s vnoučetem – chce ho dát do

školy. Olena žije s českým přítelem a pracuje napřímo v hodnotném zaměstnání.

Nelze tvrdit, že adaptace na pracovní prostředí prostřednictvím pololegálních, či ilegálních postupů zabraňuje integraci. V rámci komplexního pohledu na možnosti integrace však stále vyplouvají na povrch četné nedostatky. Při tvorbě integračních i imigračních politik je nutno počítat s překážkami, které stojí imigrantům v cestě k legálnímu pobytu. To přispívá k vytváření vlastních strategií migrantů, které však paradoxně zamezují integračnímu procesu. Bylo by potřeba nastartovat takové programy, které by nahradily tradiční a mnohem flexibilnější zprostředkovatelské sítě. Taková činnost je zatím v nedohlednu a žádný z českých i ukrajinských orgánů nedokáže takové strategie nahradit.

Jak tedy probíhá adaptace pomocí zprostředkovávání? Proč dochází k využití zprostředkovatelů? Dle mé interpretace jde o snahu dosáhnout zdrojům co nejsnazší cestou, urychlit proces získání pobytu a zaměstnání skrze sociální vazby migrantů se zprostředkovateli, jejich rodinami a známými. Od zisku informací, přes pobytové povolení, odjezd z Ukrajiny, příjezd do České republiky po adaptaci na pracovní trh a podmínky cílové destinace provází migranta zprostředkování.

Adaptační proces začíná vlastně již prvními kontakty s českou společností a prostředím. Pozoroval jsem to již několikrát při cestě z Ukrajiny – oblečení, představy o českém prostředí, o módě, o stravování a dokonce o navazování vztahů. Informátoři z oblastí na západě Ukrajiny využívají jakési mimikry, k tomu aby zapadli. Jelikož se jazyková bariéra nedá odbourat ani časem – přízvuk je stále i po letech v Čechách slyšet – snaží se nebyť nápadní.

Zásadní adaptační proces je pracovní zodpovědnost, práce na přesčasy a zaměstnání na co nejvíce hodin. Změna etnokulturního kódu je nemyslitelná – i informátorka, která je v České republice nejdéle –

Myroslava (téměř dvacet let) stále uvažuje v intencích klasického zarobitčana. Při jednom rozhovoru sdělila svoje pocity o Češích: považuje je za méně podnikavé, neznalé možnosti výdělků a sama sebe vnímá jako Ukrajinku. Doplnuje to popisem prací pro zprostředkovatele v úklidové firmě, kdy ani po dvaceti letech nezměnila způsob uvažování o práci. Velmi běžné a často zmiňované je u pracovních migrantů z Ukrajiny pracovní nasazení. Ukrajínští zarobitčani mají pocit, že oni dokáží pracovat nejlépe a tvrdě, ví co je dřina a přizpůsobení se na vysoké pracovní tempo považují za jeden z rysů ukrajinské povahy. Zároveň Myroslava v rozhovoru ukázala jednu z povah práce zarobitčanů. Jednalo se o nahlížení české společnosti na Ukrajince jako na pracovní migranty bez patřičných práv a jako na méněcenné.

„Vy Češi znáte tady všechno a neumíte si vydělat... já dělám hodinu a půl denně tady, hodinu až dvě tam a mám za to až třicet tisíc měsíčně – dávám to tak dohromady, stále lítám, sem a tam, pane Viktore, ale mám peníze... syn potřebuje, starý pán (Čech, o kterého se stará, pozn. V. R.) potřebuje, děti potřebují teď taky peníze. Já pracuju každý den, do toho se starám o pána, jezdím tam a zpátky... ale já mám peníze.“ (Myroslava).

„Tak to si šikovná, to je hodně práce, ale peníze dobrý... A to vás baví, pořád uklízet?“ (V. R.).

„Tak co můžu dělat, já mám už trvalý, ale jsem stará bába, mě do práce nevezmou jinam, ale ani nemůžu... Musím pracovat, co nejvíce hodin, taky se starat o pána... ale já si umím vydělat.“ (Myroslava).

„A v práci, kolik hodin tam děláte... to máte jako sama všechno na starosti?“ (V. R.).

„Uklízím, tady a tam (zmiňuje místa v Plzni, pozn. V. R.). Měsíčně tak dvě stě hodiny, dvě stě padesát hodiny, to nikdo nepracuje tak, jako my... A to víte, co mi řekla jedna Češka... To poslouchejte. Já mám u hotelu Škoda

jednu fušku, to tam dělá i jedna Češka, co ona mě jako dává tu práci, ale ona tak čumí furt, nepracuje a nadávala mi, že já jako že pracuju hodně, tak ona musí taky... já jí říkám holčičko, to teda ne... já tady přijela a od vždycky jsem dělala, to ne... ona že mi má na starost a že jestli budu na ní hulákat, že mi nezaplatí a že mě nechá vyhostit... ha... pane Viktore, tak jsem šla na inspekci, do inspekci práce, no a tam jsem nahlásila, že mám jenom dohodu o práci... že teda tak... pak jsem jí ukázala papír, že jsem tam byla a ona všechno mi zaplatila a řekla, že se omlouvá.“
(Myroslava).

Vyhrožování vyhoštěním, nebo udáním na cizineckou policii je bohužel poměrně běžný jev i ze strany zprostředkovatelů směrem k jejich migrantům. Snaha přizpůsobit se a pracovat, nedělat problémy je poměrně patrná u nově příchozích, nebo u lidí v neregulárním pobytovém postavení.

Adaptace na práci je primární, o toho se odvíjí život zarobitčana v České republice. Vše je podřízeno práci. Volný čas, oslavy, jednání na úřadech, rodinné záležitosti. U některých mých informátorů postupně však převládá názor, že práce není vše.

„Já jsem sem jela na dva roky, původně. Tak jsem si říkala, že musím stále pracovat. Já jsem dělala od rána do půlnoci. To jsem chodila jako robot. Potom jsem vstával zase ve čtyři. Ani jídlo mi nechutnalo, to jsem vůbec nevnímala. Hodně jsem zhubla... Ale pak jsem tu takhle byla dva roky, tři roky a to jsem řekla dost... ale už jsem se nechtěla vrátit, doma mám rodinu, ale už jsem si s nimi neměla co říci... syn už je dospělý, má práci na Ukrajině... posílám jim peníze a nebo tašky, to pořád, ale už jsem si řekla dost... práce to není všechno, takhle to nejde... když mi řekli Češi u nás ve firmě, že jdou třeba na bowling, to pro mě nebylo, to jsem říkala, ježiši, to není možný... padla jsem doma na postel a spala, ale pak jsem jednou šla a vím, že musím i odpočívat... teď už to

nejde tak, normální život chci... chodím i do kina a nebo na cvičení u nás ve městě...“ (Olena).

„To je změna... kolik hodin jsi dělala?“ (V. R.)

„Tak asi dvanáct, čtrnáct hodin denně...ted’ ale to je jiné...“ (Olena).

„A doma, na Ukrajině, to taky tak hodně pracujete a nikam nechodíte?“ (V. R.)

„Doma já jsem znala jenom cestu do školky s dítětem, potom na nákup a do nemocnice, kde jsem pracovala... já byla jinak doma, to jsme měli i slepice a i ovce, to jsem krmila od rána a potom do práce...nikam jsem nechodila, můj manžel to jo, s kamarádama do baru, nebo tak, ale já ne.“ (Olena).

Pracovní nasazení a významné postavení zaměstnávání rezonuje opravdu v každém hovoru se zarobitčany – někteří uvádí, že pracovní režim si přiváží již z Ukrajiny. Někteří to vysvětlují tak, že nechtějí být pro zprostředkovatele problematičtí. Chtějí dobře pracovat, když už jsou zde. Považují přizpůsobení se na vysoké pracovní nasazení za klíčové při absenci integrace – ale je zde poměrně zásadní rozpor. Interpretace Ukrajinců, že práce, peníze z ní vydělané a zodpovědnost umožňuje lepší přizpůsobení se podmínkám cílové země je mylná. Pracovní nasazení české populace je nižší, víceméně shodné se zákonem o zaměstnanosti a zákoníkem práce. Vysoké pracovní nasazení je spíše uměle vytvořená situace českými firmami a ukrajinskými zprostředkovateli, která je výlučně aplikována na pracovní migranty na sekundárním trhu práce. Jinými slovy – českým pracovníkům by si nikdo nedovolil nutit je pracovat mimo zákon a čeští pracovníci by nikdy nepracovali 12 hodin denně.

Někteří migranti, jako třeba Olena, se z tohoto vymanili a skutečně působí navenek k nerozeznání od populace v České republice. Naopak většina mých informátorů pouze přebírá hodnoty pracovního –

zaměstnaneckého pole – které jsou uměle vytvářeny mocenskými tlaky zprostředkovatelů.

Ukrajinci tedy mají vysoké pracovní nasazení, prekarizované podmínky práce, nižší uplatnění a závislost na pracovním procesu i zprostředkovateli. Češi na druhou stranu mají lepší přístup na pracovní trh, menší tlak na pracovní výkonnost, přímé zaměstnávání, nižší míru prekarizace⁴⁷.

Při výzkumu každodenního jednání se s tímto setkává i výzkumný tým Geomigrace – „... přináší hloubkový pohled do každodenního života ukrajinských imigrantů v Česku, resp. v Praze.“ (Čermáková, Novák a Drbohlav 2015: 97). Na konci textu shrnují, a já musím souhlasit: „Život námi sledovaných migrantů je v řadě ohledů jiný, než život majority (...). Do každodenního života migrantů se promítá řada jevů a skutečností, především velké pracovní vytížení (...). ... společným projektem⁴⁸ sledovaných migrantů byla práce...“ (Čermáková, Novák a Drbohlav 2015: 97).

Těžko označit každodenní jednání těchto migrantů za proces integrace. Neziskové poradny jsou málo využívané, projekty na integraci skrze město Plzeň, nebo MV ČR nemají valný dopad. Pokud migranti využívají poradenské služby, jedná se dle pracovníků neziskových organizací většinou o pobytové poradenství spojené s uvažováním o práci v ČR.

Igor P. a Lesja P. z Ivanofrankivské oblasti jsou manželé, kteří v České republice žijí dlouho. V Plzni mají byt a jejich dva synové ukončili v roce 2015 školu na Ukrajině. Jeden byl vyučený IT technik, druhý měl vojenskou akademii. S rozvojem válečného konfliktu na východě země chtěli své dva syny dostat do České republiky přes služby Diakonie Západ. Jako pracovník Diakonie jsem případ svých informátorů předal

⁴⁷ Samozřejmě je potřeba počítat s tím, že různé sociální vrstvy majoritní společnosti mají přístup na trh práce jiný a jiné strategie i uplatnění bude například v rodinách střední vrstvy a jiný v rodinách ze sociálně vyloučených lokalit.

⁴⁸ Zde je brán projekt jako koncept studia každodennosti, ne jako společná činnost komunity.

kolegyni – při rozhovorech s informátory vyšlo najevo, že se mimo služby Diakonie radí ještě s jedním zprostředkovatelem a také s bývalým českým policistou z Plzně.

Oba tito poradci rodině doporučili – na rozdíl od Diakonie – aby syny dali v ČR studovat na zedníky na učiliště – potom by mohli dostat pobyt a později by jej změnili ze studijního účelu na zaměstnaneckou kartu. Mimo to, že jsme jako pracovníci Diakonie upozornili, že je to velmi nelegitimní postup a je dost možná pravděpodobné, že oba synové budou vyhoštěni – informátoři to takto udělali a službu Diakonie přestali využívat. Později jsem se s informátory opět sešel – Lesia a Igor měli v ČR oba syny, oba byli přihlášení na učilišti. Synům je 20 a 24 let – na učilišti se učili jen krátce a brzy na to začali s otcem chodit na *fušky* na stavby. Prozatím jsou v ČR již dva roky – pobytovou historii synů mi však informátoři nechtějí sdělit. Z pohledu výzkumu bylo velmi vhodné sledovat strategie přizpůsobení se na pole státu a zaměstnávání – o různých strategiích jsem již hovořil v jiných pracích (Rumpík 2013; Rumpík, Brzezicka 2013, Rumpík 2015), přesto jsou stále nové a nové strategie, které Ukrajinci spolu se svými zprostředkovateli aplikují uvnitř aktérského sociálního pole.

Hovořím o tom proto, abychom si uvědomili váhu adaptačních strategií – které byť umožňují přizpůsobení se podmínkám cílové země – nemění pocity migrantů, sebeidentifikaci, praxe zprostředkovatelů ke kvalitativně hodnotnějšímu a legálnějšímu, či možnosti sociálních služeb překonat zákonné překážky a naplnit integrační proces. Naopak adaptace na ztížené podmínky a nutnost pracovního nasazení neumožňují změnu lidového diskurzu, neumožňují ani změnu identity z té imigrantské na českou. Právě adaptace je vhodnějším a dost možná i smutnějším konceptem k uchopení jevů, které v rámci ukrajinské – i jakékoliv jiné ekonomicky motivované migraci vedou.

Podrobnou interpretaci adaptační strategie nabízí příběh Zolika z roku 2015, který pracoval na stavbě v pohraničí u hranic s Německem na jedné z mnoha staveb penzionů – údajně nočních klubů, pro bohatého německého zadavatele – pracoval přes zprostředkovatele pod plzeňskou stavební firmou.

Poprvé jsem Zolika potkal v restauraci v Užhorodě v roce 2014, pracoval zde jako číšník. Hledal jsem volné wi-fi připojení, když mě oslovil s tím, co si dám k pití. Když jsem se poprvé napil piva, ještě jsem netušil, že se spřátelíme a že následující rok se setkáme v Plzni. Zolik a jeho bratr přijel do České republiky s maďarským pasem, který mu pomohla vyřídit jeho teta, která pracuje na úřadě v Maďarsku. Zolik má předky v Maďarsku, cítí se být Maďarem, má ale i ukrajinský občanský pas. Cestovali z Užhorodu přes Maďarsko (přechod Zahony). Zolik má vystudovanou vysokou školu v oboru ekonomického managementu, ale na Ukrajině práci v oboru nenašel. Nakonec se uchýlil jako obstojný číšník a vypracoval se až na vedoucího obsluhy v jednom z hotelových komplexů v podhůří Boržavy. O Zolikovi by se dalo říci, že je to „šikovnej“ chlap a v Čechách by si nejrady otevřel restauraci.

Po příjezdu do Plzně jsme Zolik a já byli již dobrými přáteli – začal zde novou etapu svého života. Pracoval přes zprostředkovatele, tento člověk mu dával práci, ubytování na *privatie*. Cestu mu nezajistil, ale Zolik věděl, na koho se má obrátit hned po příjezdu – číslo mu dala jeho teta. Ta jej sehnala přes svého zetě, který je příbuzný s tímto zprostředkovatelem, dá se říci, že nabídka práce a její zprostředkování bylo „v rodině“.

Zolik pracoval zprvu na stavbě na Borech nedaleko mého domu, denně jsem za ním chodil na stavbu a povídali jsme si o pauzách o jeho práci, plánech, životě a kouřili cigaretu za cigaretou. Na stavbě vykonával práci pro českou firmu – dostával pokyny od mistra – Čecha. Od jiného

Ukrajince – Mirka (z Ivanofrankivské oblasti) – dostával pravidelné zálohy, a od tohoto samého člověka dostal podepsanou dohodu o provedení práce na firmu s přídomkem s.r.o. Zprostředkovatele, který nabídl tetě práci pro Zolika v Plzni, osobně nezná – pouze jménem Bogdan. Nesetkával se s ním, pouze jednou se viděli na oslavě narozenin v bytě sestry Bogdana, kam byli pozváni někteří Bogdanovy pracovníci. Spolu s ním na stavbě pracoval ještě jeden Ukrajinec, ostatní „kluci“ byli Slováci, nebo Češi – Zolik se s nimi bavil pouze na téma výkonu práce. V bytě bydlel se svým bratrem, a dalšími pracovníky (celkem 7 lidí), který pracoval na jiné zakázce, ale pro stejnou firmu, se stejnou dohodou – u jiného uživatele. Jedinými kontakty v České republice, se kterými Zolik řešil otázky běžného života, byl jeho bratr, „parťák“ a „kluci“ na bytě, případně já. Bogdana téměř neznal, neznal ani jiné lidi na stavbě.

Po několika měsících byl informátor přestěhován Mirkem a jiným Ukrajincem (prý z Tjačiva) na byt na Vinicích v Plzni. Zde bydleli jiní pracanti – kteří rovněž pracovali pro Bogdana. Uměli také maďarsky a měli stejné pasy, jako Zolik. Se spolubydlíci z bytu občas zašli na diskotéku v obchodním domě Plaza. Zde se Zolik s bratrem opili a oba byli okradeni skupinkou Rumunů. Údajně je nalákala nějaká dívka na toalety, kde jim nějakí muži ukradli tašky s penězi i doklady.

Když to Zolik vyprávěl, myslel jsem si pro sebe: Obrátí se na svého zprostředkovatele a ten by jim mohl pomoci. Nicméně se obrátil na mě s prosbou o pomoc s nahlášením krádeže a získáním náhradního dokladu pro ambasádu. Pomohl jsem, jakmile byly hotové tyto dokumenty, obrátili se s bratrem na svoji tetu a bez toho aniž by opustili republiku, jeli si oba vyzvednout nové maďarské pasy na ambasádu do Prahy. Nerozuměl jsem tomu, proč zrovna já jsem byl, ten na koho se obrátili.

Když jsem se na to zeptal, Zolik řekl, že nechce, aby to zprostředkovatel věděl – nechce mu dělat problémy. Mohl přijít o práci?

Mohl mít problémy? Nechtěl platit zbytečné peníze? Proč se neobrátil na spolubydlící z bytu, kteří zde již byli delší dobu? Údajně nevěděl, co vše se může stát a nechce to řešit s Bogdanem ze strachu o práci.

Z příběhu vidíme, že ačkoliv zde byl Zolik legálně, měl strach svému zprostředkovateli způsobit problém se ztraceným pasem. Většinu věcí řešil mimo oficiální struktury státu. V tomto případě dokonce mimo zprostředkovatele – přes něj pouze chodil do práce a měl bydlení. Abych popsal další strategii, se kterou jsem se setkal, uvedu zde výborný příklad zprostředkování, tentokrát s kompletním balíkem služeb, který jsme řešili s mým informátorem Tibim.

Při poslední návštěvě Ukrajiny v roce 2016 jsem si v autobuse na lince Tjačiv – Praha vzal leták. Na něm stálo napsáno v ukrajinštině:

„Práce v celé České republice – Praha, Plzeň, Mladá Boleslav. Přijímáme pracovníky na následující pozice: řidič, kontrolor kvality, údržbář... atd. Výdělek od 800 – 2 000 euro...“.

V nabídce dále stálo, že je zajištěno ubytování, vyřízení povolení. Na zadní straně letáku byla reklama na dopravu z Ukrajiny do České republiky a zpět a čísla na zprostředkovatele a řidiče.

Zavolaal jsem tedy na číslo uvedené na letáku a domluvil si schůzku, s tím, že pro svého kamaráda z Ukrajiny hledám práci. Schůzka skutečně proběhla v Praze na Smíchově. Do kavárny přišla jedna žena – Češka a muž – Ukrajinec. Sdělili mi, že zkusí něco domluvit. Ptal jsem se ale dále na možnosti zařízení víza, s tím, že kamarád má skutečný zájem do České republiky jet, ale že již několikrát zkoušel neúspěšně o vízum žádat. Dostal jsem kontakt na člověka na Ukrajině, kterému má můj známý zavolat. Mohl by údajně dostat krátkodobé vízum a měl by vyřízeno i povolení k práci. Za vízum a povolení stačí zaplatit 250 euro kontaktu na Ukrajině, mohl by pracovat na krátkodobé vízum s pracovním

povolením⁴⁹. Následně se vše seběhlo rychle – přes tři lidi, se kterými se setkal Tibi v Užhorodě a přes dva se kterými jsem se setkal já, získal informátor práci ve východočeském městě.

Zprostředkování zarobitky není jen o práci v zahraničí, zahrnuje komplex služeb, které obyčejní⁵⁰ zprostředkovatelé nenabízejí, zahrnuje rovněž mnoho osob a náklady na zarobitku jsou poměrně vysoké. Zaplatit peníze za zarobitku jsou, v důsledku ztíženého získání povolení k práci i pobytu, ochotni i lidé, kteří jsou v ČR poměrně integrovaní a mají trvalé pobyty. Jedná se většinou o ženy, které se snaží dostat své dospělé děti na práci do Čech.

Tyto ženy mi sdělily, že cítí psychologickou potřebu pomoc dítěti, které je již dospělé, neboť když měli možnost je sem dostat, neudělaly to a věnovaly se práci. Nyní je administrativně nemožné děti s rodiči sloučit, pokud jsou již zletilé a zaopatřené. Příklad již známé informátorky s trvalým pobytem v ČR, Myroslavy, která pro svého syna hledá přes zprostředkovatele zarobitku:

„Za tu frontu na ambasádě, to zaplatíš 300 dolarů, to je různý... za maršrut, co s nim podjechal, to bylo 45 dolarů... potom za papíry, to Viktore, to bylo dvacet tisíc (Kč) skoro, na tu kartu... a stejně to povolení neudělali... Tak přijel na pozvánku... Potom ty jemu zaplatíš strachovku (20 dolarů/měsíc) a stejně nakonec musel přijet jenom na pozvánku... to on stejně pracuje, ale víte, to je hodně peněz... a stejně těch dvacet vám nikdo nevrátí...“ (Myroslava).

Dohromady informátorka se synem zaplatili zprostředkovateli okolo přibližně 30 000,- Kč, tzn. jednu vyšší průměrnou „zarobitčanskou“ mzdu v ČR a desetinásobek průměrné mzdy na Ukrajině. Peníze si informátorka

---

⁴⁹ Legislativně toto není úplně standardní postup, nicméně je možný.

⁵⁰ Na Ukrajině fungují vedle neformálních zprostředkovatelů rovněž agentury, které se tímto na základě povolení k podnikání zabývají. Např. Holdingová skupina „Par...“, mého informátora v Užhorodě. Ten si založil podnikání s tím, že bude poskytovat služby v souladu se zákonem

půjčila od své známé – Slovenky. Jelikož první pokus o zaměstnaneckou kartu nevyšel, bylo nutné uchýlit se k obstarání pozvánky, se kterou jsem informátorce pomáhal – zde prokazovala 60 000,- Kč na dva měsíce pobytu svého syna – peníze si půjčila od jiného zprostředkovatele a po prokázání je vrátila zpět s navýšením o 2000,- Kč. Syn nyní pracuje za cca 23 000,- Kč na měsíc – vrací se každý půl rok na krátké pobyty, dokud nebude šance žádat o zaměstnaneckou kartu znovu a nebudou k tomu lepší legislativní podmínky. Syn pracuje na stavbách nedaleko Plzně, nebo jako svářeč na okraji Plzně, ubytování má u matky, část peněz propije.

Závěrem k adaptační fázi lze říci, že adaptační strategie se mění v čase, nejsou ustálené, ale v různých variacích se opakují napříč migračním polem. Vše je závislé od pozice v síti, od sociálního a také kulturního kapitálu. Ekonomicky motivovaná migrace v první fázi zarobitky vyžaduje investici, příjmy se objevují až po prvních dvou, třech měsících v zahraničí. Cena za zprostředkování se mění i dle destinace, náročnosti a času, který tráví zprostředkovatelé s prací pro svého migranta. Je ale pochopitelné, proč investují čas a peníze do svých migrantů. Ukrajinci jsou poměrně hodně orientováni na práci a jsou zvyklí pracovat mnoho hodin. Zprostředkovatelé vědí, že čím víc bude jejich migrant pracovat, tím víc zůstane pro ně. Práce se měří ne v penězích, ale v oddělaných hodinách.

„Máš časy, na tom se vydělá... když odpracuješ 320 hodin za měsíc, tak si to jednoduše spočítej...“ (Ivan F.).

„Vždyť to znáš, oni honí časy, ty hodiny, hlavně že budou mít hodně hodin, to je důležitý... ale já se kvůli nim nenechám zavřít... to nejsem blázen.“ (Lord – podnikatel ve stavebnictví, zaměstnavatel Ukrajinců, Praha 2016).

---

a bude zprostředkovávat práci a stáže v zahraničí.

5.3.4 Transnacionalizace – *transnationalizing*

Transnacionalizace jako poslední etapa zprostředkovávání zarobitky reaguje na potřebu migrantů a jejich příbuzných, kteří zůstali na Ukrajině, komunikovat a zejména remitovat. Tato kapitola volně navazuje na předchozí a ukazuje, jak peníze vydělané ze zaměstnání v České republice putují v podobě finančních zdrojů, nebo produktů, které zde nakupují zarobitčani, na západní Ukrajinu. Je tak utvářena přeshraniční síť formou směny. Tato směna nejen že utvrzuje sounáležitost v rámci primárních sociálních vazeb, ale napomáhá i k rozvoji regionu západní Ukrajiny (srov. Drbohlav 2015).

Na druhou stranu se z výzkumu ukazuje, že regionální rozvoj není jediným výsledkem transnacionalizace. V etapě transnacionalizace dochází k převádění kapitálů ze země cílové do země zdrojové – migranti, kteří remitují, převádí svůj ekonomický kapitál na Ukrajinu, jejich příbuzní – ti kteří obdrží remittance – dosahují prostřednictvím ekonomického kapitálu na zdroje, na které by jinak nedosáhli. Jedná se například o možnost vzdělání, možnost zakoupení dokumentů na cestu za hranici, nebo o možnost vychovávat své děti v blahobytu. Prostřednictvím remitencí dochází také k uznání vážnosti rodiny emigranta. Remittance mají rovněž negativní dopady. Ukazují proces transnacionalizace, jako jednu z dalších strategií, které brání migrantům v plné integraci do majoritní společnosti. Zároveň interpretuji transnacionalizaci jako strategii vyrovnání se s absencí rodiny, zejména prostřednictvím remitencí, případně zprostředkovávání zaměstnávání v ČR a pobytu pro rodinné příslušníky. Převádění kapitálu slouží k vyrovnání se s minulým odloučením se od rodiny⁵¹. Peníze a produkty, nebo zařízení pobytu zejména ženám – migrantkám, dle mnoha ukazatelů nahrazují dobu strávenou bez dětí, či manžela/ky v zahraničí.

---

⁵¹ Na rozdíl od Nekorjaka nevidím zprostředkovatele jako toho, kdo by měl vyplnit tzv. nomickou

Proces transnacionalizace (remitování, kontaktování rodiny, cesty na Ukrajinu, či udržování ukrajinských – zejména náboženských tradic) umožňuje skrze sociální sítě opětovné nastartování zarobitkování členů rodiny, kteří zůstali na Ukrajině. Zároveň tak udržuje popularitu migrace ze západní Ukrajiny do České republiky – neboť „těm, kteří zůstali doma“ se zdá, že život za hranicemi je přínosnější, než život na Ukrajině. Na následujících stranách se věnuji celému spektru strategií, které jsou s transnacionalizací spjaté.

Moji informátoři v České republice pracují – dostávají mzdu, odměnu, nebo jiným způsobem zapláceno za svoji práci. Naprosto zjednodušeně dochází k následujícímu řetězci. Peníze jsou hybatelem migrace, migrace je hybatelem remitencí – remitence jsou opětovným hybatelem vztahů a dalších migrací. Prostřednictvím inovací, které sebou nese dnešní globalizovaná doba, dochází ke spojení s okolním světem. Cestování je snazší a levnější, převody peněz mohou být okamžité, telekomunikační spojení je bezplatné a snadno dostupné. Inovace umožnili rychlejší a těsnější propojení světa na velké vzdálenosti (srov. Hannerz 1996). Pohyb osob již není nutností ke kontaktování migrantů s „těmi, kteří zůstali doma“. Přes transnacionální mosty dochází k předávání informací, peněz, zkušeností. Může dojít ke kontaktování rodiny, řízení firmy, instruktáže domácnosti bez toho, aniž by se lidé osobně setkali.

Průběh každodenního života Ukrajinců, kteří emigrovali do ČR s cílem zde pracovat a vydělávat na živobytí na Ukrajině, je spojen s velkým množstvím vydělaných peněz, odpracovaných hodin. Večer migranti kontaktují své rodiny prostřednictvím mobilních a počítačových aplikací. Komunikace probíhá na téma práce a peníze. Stejně tak je zásadní otázkou v každodenní komunikaci a uvažování migrujících.

---

rupturu při odloučení od rodiny. Toto vyplnění spatřuji zejména v remitencích a dále v transnacionalizaci prostřednictvím elektronických sociálních sítí.

Peníze, velikost odměny za hodinu a možnost vydělat co nejvíce za co nejkratší čas jsou to nejdůležitější. Nabízí se zde otázka výtěžku, počtu odpracovaných hodin a velikost částek zasílaných do zahraničí. Můj výzkum nebyl zaměřen na remitence – ale proces u mých informátorů měl následující trajektorii.

Výtěžek se po odečtení nákladů na skromný život převádí nejčastěji na dolary a jednou měsíčně je posílán na Ukrajinu. Obyčejně remituji přes Western Union, ale objevují se i nové nebankovní společnosti pro převod peněz. V Plzni je taková společnost například na Mikulášském náměstí, kde moji informátoři posílají peníze téměř každý měsíc. Je to levnější, než přes Western Union a každý měsíc bilancují, jaké poplatky daná společnost pro převod v Plzni má. Dříve se chodilo hodně posílat peníze do bývalého Tesca na Americké třídě, poslední dobou vystupují do popředí jiné – méně nákladné cesty nebankovních transakcí.

Zasílání peněz je nejběžnější způsob propojování zarobitčanů, jejich práce a jejich příbuzných na Ukrajině. Další způsob zasílání peněz je autobusem – maršrutkou tzv. *po vodiji* (po řidiči). Jedná se o velmi spolehlivý a na reputaci i důvěře založený způsob přepravy. Autobusy, maršrutky, nebo jiní Ukrajinci odjíždí každý den do některého z měst na západní Ukrajině – odjezdy bývají z centrálního autobusového nádraží, od zmiňované „Zdi“ v centru města, nebo z dohodnutých míst. Zaslání peněz i zboží, dokonce přes několik spojů stojí 300,- Kč. Když jsem poprvé slyšel o převážení peněz – nevěřil jsem, že je to vhodný způsob – interpretace informátorů byla takové, že pakliže by peníze nedorazily v pořádku na Ukrajinu, již by nikdo přes dotyčného řidiče neposlal další peníze – tudíž se jedná o jistou formu důvěry a reputace řidiče.

Putování peněz na Ukrajinu je velmi běžné – zatímco například bulharští a rumunští migranti příliš neremituji, u Ukrajinců se jedná o značnou část finančních obnosů. Výše se liší od pobytu migranta

v České republice – čím déle je zde zarobitčan, tím méně posílá domů – jsou však i tací, kteří dle mých informátorů berou pobyt v České republice jako jeden velký večírek a neposílají domů nic.

„To jsou taky chlapi, který domu nic neposílají, všechno prochlastají, nebo to utratí na automatech, pak tvrdí manželce, že není práce...“ (Olena).

„No jsou lidi, co se tady chovají, jako by byli na dovolený, také utrací pořád a hodně propijou...“ (Ivan F.).

„To třeba brácha, ten všechno co vydělá, propije, pořád pije... doma má manželku, ale je to duračok, nepošle jí nic...“ (Zolik – o Jonšikovi, duračok – hlupák).

„To není pravda, já jí posílám peníze, ale taky si chci tady něco užít...“ (Jonšik).

Osobně jsem se nepotkal s informátorem, který by domů neposílal peníze. Částky se pohybovali od 40 %- 60 % měsíčního výdělku – který byl převeden výhradně vždy na dolary. Několikrát jsem se však setkal s tím, že informátoři přepočítávali peníze na eura – bylo to ale způsobeno tím, že mi chtěli lépe vysvětlit výši převáděných peněz, nebo nějaký příběh, kde hráli peníze roli, neboť uvažování v eurech se jim zdálo pro mě jako pro Čecha srozumitelnější. Běžné částky byly v českých korunách okolo 8 000 – 12 000 korun. Takové částky byly zasílány zejména muži, kteří sem přijeli pracovat jen na pár měsíců – Zolik, Tibi, Miško. Ženy, které zde pracovaly delší dobu, zasílaly menší obnosy, v rozsahu 3000 – 6000 korun. K tomu ale v pravidelných intervalech zasílali domů nějaké produkty v taškách.

Někteří informátoři neremitovali téměř vůbec, a to zejména takoví, kteří zde měli rodinu – například Ivan F., Myroslava. Jedna informátorka Lesia T. remitovala maximálně jednou dvakrát do roka po dobu posledních tří let, neboť onemocněla vážnou psychickou chorobou a nemohla chodit do

práce. Pokud remitovala, přibalila nějaké produkty sebou, když sama jela domů, což bývá jednou dvakrát do roka. Peníze neposílala vůbec – jinak tomu bylo v minulosti, kdy pracovala i několik dní za sebou na dvanáctihodinové směny:

„Dřív jsem pracovala stále, já musela pořád něco dělat... to jsem měla mnohem více energie – a těch peněz, co jsem si vydělala, v noci jako barmanka, a přes den jsem chodila ještě uklízet... musela jsem, protože maminka byla nemocná a já jsem jí posílala hodně peněz a ještě jsem si tady dobře žila...“ (Lesia T.)

Jak uvádí Dušan Drbohlav s odkazem na Annu Lindley: „... tak jako imigranti nejsou ‘pouze práce’, remittance nejsou ‘pouze peníze’“ (Lindley 2009: 1315 cit in Drbohlav 2015). V neposlední řadě tak dochází k nákupu produktů, které jsou na Ukrajině nedostupné – a již zmíněnou cestou putují do Zakarpatska i celé Ukrajiny. Dárky, potraviny a věci denní potřeby se balí do tašek – informátorka Olena je nakupuje ve vietnamském obchodě na Americké ulici – jedná se o levné, pevné tašky o rozměrech větší nákupní tašky. Tyto tašky jsou doslova napěchovány zbožím. Několik tašek jsem pomohl informátorům odvézt na autobus – byly skutečně těžké – je až úsměvné, jak někteří informátoři každý měsíc nosili tašky na autobus.

„Ten můj se mi směje, že stále chodím někde s taškou...“ (Olena).

Průběh nakupování zboží se různí – nicméně většinou se jedná o nákupy průběžné. Nasetkal jsem se s tím, že by po výplatě informátor šel a nakoupil okamžitě plnou tašku produktů. Pro zasílání zboží a peněz mám několik vysvětlení, které potvrzují výpovědi informátorů.

Prvním důvodem remitování je závazek. U Zolika, Lesii T. Jonšika a dalších se rodina podílela na možnosti vycestovat za hranici. Posílali produkty a peníze nejen nukleární rodině, ale i dalším příbuzným. Někdy

se objevuje, že rodina z Ukrajiny zasílá peníze i do ČR, tak jako v případě Lesii T. To je však výjimečný případ, se kterým jsem se jinde nesešel, častěji se setkávám se zasíláním směrem z ČR na Ukrajinu. Pokud se něco posílá zpět, jedná se o bonbóny, nebo alkohol, domácí papriky, nakládaná rajčata, fazole. Uzeniny se už nesmí převážet, stejně jako se minimálně zasílá ukrajinské sádlo. Směrem na Ukrajinu putuje z Plzně kromě peněz pivo, hračky, potřeby do domácnosti. Cigarety se stávají na černém trhu i v Plzni – není tedy mnoho důvodů, proč je zasílat.

Volod'a T. zasílal domů několik balení Alpy a krémy, ty poté jeho žena prodávala na černém trhu za poměrně vysokou cenu a vydělávala si tím tak na živobytí. Zolik například poslal každý měsíc i dárek pro svoji neteř – malou Sašku – mimo nukleární rodinu posílali spíše mladí muži bez dětí. Igor P. a Lesia P. naopak posílali synům na školu, dokud nebyli v České republice. Narin posílala také peníze synovi.

„Jsem rád, že mi pomohli, tak jim musím něco poslat... padá nám v domě všechno...“ (Zolik)

„Moje máma mi hodně pomohla, když jsem sem jela, já neměla nic, ale ona mi posílala ze začátku peníze, nebo jsem si musela půjčit a pak jsem jí to splácela. Teď mi posílá zase, když jsem nemocná a já jsem za to vděčná... i bráchovi, ten taky posílá...“ (Lesia T.)

„Viktore, to musíš posílat domu... ona dcera, dokud ještě nebyla tady, tak jsem jim posílala furt... tak tašku a i peníze.“ (Olga)

Přiblížili jsme se ke druhé možné interpretaci zasílání remitencí a to sice náhradě za ztrátu sociálních zázemí a vztahů rodič – dítě. Většina žen, které byly mými informátorkami, posílali peníze na školu svých dětí, nebo jim posílali i peníze na živobytí. Jejich děti nikdy nepracovaly, a dokonce i ve věku, kdy jsou děti schopny pracovat, jim stále posílají peníze. Některé případy jsou smutné – syn Narin peníze propíjí. Podobně činil syn

Myroslavy – ten později přijel do České republiky a pokoušel se legalizovat pobyt přes svoji matku – bohužel se nepodařilo. Pil i po příjezdu do ČR. Je mu 32 let a na Ukrajině ani v ČR neměl vážnější pracovní zkušenost. Jeho matka je téměř dvacet let v ČR.

Dalším případem může být Olena, ta zasílá tašku i peníze svému synu a i matce (matka žije v Moldavsku). Její syn již pracuje – hodnota tašky, kterou zasílá téměř každý měsíc je až 5000 korun. Její syn je ženatý, je vystudovaný IT technik a pracuje ve skladu.

„Musím tomu klukovi něco domu poslat, to jinak nejde, Viktore.“ (Olena).

V dalších krocích by bylo vhodné rozvíjet toto téma, ale je velmi citlivé, jak pro rodiny – tak pro jejich zarobitčany v zahraničí. Na Ukrajině se jedná, dle rodin příbuzných, o poměrně výrazný problém. Ukrajinští informátoři – zejména mladší ročníky tvrdí, že jim rodiče, kteří pracují za hranicí – chybí.

„Žiju jenom s babičkou... peníze mi posílá máma – táta neposílá nic. Já až budu doktor, tak pojedu pracovat do Evropy a budu tam s mámou.“ (Oliesia).

Oksana k tomu dodává:

„Každý tady má někoho za hranicemi, to je normální... rodiče chybí skoro každému mému spolužákovi...“ (Oksana).

Podle pracovnice neziskové organizace Vesta v Užhorodě dochází k narušení vazeb celých rodiny právě v důsledku migrace a dlouhodobé nepřítomnosti rodičů – zejména matek – u dětí. V dospívání tyto děti sice obdrží peníze a dárky od rodičů ze zahraničí, ale peníze jsou často užívány k nakoupení alkoholu, případně drog. Situace se každým rokem prý zhoršuje. Jedná se o paradox, kdy rodiny, které mají některého z členů v zahraničí, aby vydělal na lepší životní svých příbuzných,

paradoxně jejich život více ovlivňuje k horšímu, než aby jej zlepšoval. Nejedná se o devastaci vztahů nejen na psychické úrovni, ale i na úrovni fyzické. Dlouhodobé odloučení partnerů a manželů narušuje i intimní život těchto lidí – jak hovoří Vasylij S.:

„Co si myslíš, ty chlapi sem jedou a oni neudrží ... v kalhotách, tak musí za děvkama...“ (Vasylij S.)

„Takže podvádí... jo?“ (V. R.)

„Ne, to ne, to jako chlapi přece můžou, ne...?!“ (Vasylij S.)

Odloučení nemá dobrý vliv na partnerský život zarobitčanů – často navazují paralelní vztahy a mají dlouhodobé partnery v obou zemích. Takový způsob udržování vztahů však také stojí více peněz.

„No, když máš dvě ženský, jo... to je dobrý, ale to potom vyjde na moc peněz... a pořád pracuješ.“ (Ivan „Ochranik“).

Udržování vztahů přes hranici dále napomáhají novodobé sociální sítě. Na Ukrajině je užíván nejvíce ruský vKontakte. Na komunikaci ale nejvíce využívají Skype, Viber, nebo WhatsApp. Viber i WhatsApp je využíván i pro domlouvání si zarobitky.

Velmi často se objevuje, že neexistuje připojení k internetu na bytech, ve kterých moji informátoři bydleli. Nemohl jsem s nimi po sms většinou domlouvat schůzky, nebo nějaké jednání. Měli českou sim kartu, ale neměli kredit. Později jsem si naistaloval aplikaci Viber i WhatsApp, abych mohl s lidmi lépe komunikovat. Někteří informátoři chodili do veřejných kaváren, kde bylo wi-fi zdarma, neměli mobilní data. Velmi často se také připojovali na veřejné wi-fi – např. u sportbarů, nebo u FN Bory. Je to jedna ze strategií, jak ušetřit. Nová média a sociální sítě mají tedy velký podíl na transnacionalizaci migrantů.

V poslední řadě dochází k provazování rodičů, dětí, jejich příbuzných a ke zprostředkování zarobitky pro ty, kteří zůstali na Ukrajině. Sjednocování rodin, pozvánky a další strategie byly již v práci interpretovány. Dochází tak k uzavření pomyslného procesu – a zahájení procesů nových. Moji informátoři, jako Olga G., Lesia a Igor P., Volod'a T., Myroslava Š. nebo Ivan F. mají v České republice svoje děti, ty vyrůstají v novém prostředí a záleží na času a dalším vývoji zprostředkování, zda dosáhnou na integraci, anebo zůstanou v procesu zprostředkování. Tímto jsou data již vyčerpána. Shrnu tedy výsledky.

5.4 Shrnutí výsledků

Migrace Ukrajinců do České republiky je, jako každá jiná migrace, velmi komplexní jev. Jak jsem podrobně interpretoval v kapitolách výše, celý jev probíhající v sociálním poli zarobkování je výslednicí jednání nepočitatelného množství aktérů v několika sociálních polích. Těmi jsou jmenovitě pole státu, pole trhu práce, pole migrantů a zprostředkovatelů.

V současnosti převládá myšlenka, že migrace ze Zakarpatské Ukrajiny je běžnou součástí života místních, je vnímána jako kulturní vzorec – kontinuální, proměňující se v čase: „...*migrační systémy mohou mít dlouhodobou kontinuitu, přestože se v čase proměňují.*“ (Uherek et al. 2008: 121). V disertaci kladu důraz na procesuální přístup ve vztahu k jevům, které se proměňují v čase. Zprostředkování zarobitky prošlo od devadesátých let značnou proměnou, což se markantně projevuje především z hlediska nazírání na současnou komplexitu jevu a jeho provázanost v rámci sociálních polí. V souladu s představami o Ukrajině migraci uvažuji v závěru práce o podmínkách integrace i adaptace těchto migrantů do České společnosti.

Sledoval jsem zprostředkování od roku 2013 do roku 2017 – do jisté míry nevyhnutelně pokračují do současnosti. Z objektivních důvodů

však musím někde udělat tlustou čáru a shrnout celý proces. Právě na tomto místě bych rád upozornil na kvalitativní proměnu celého jevu – od zprostředkovávání zarobitky v rámci ukrajinské pracovní migrace v první dekádě 21. st., kdy jsem jev nemohl z jasných důvodů sledovat – přes vrchol hospodářské krize a její doznívání až po rok 2017, kdy došlo ke konjunktúře. Pokračující proces po roce 2018 si zatím netroufám hodnotit, nicméně je zde předpoklad opětovného propadu hospodářské situace v ČR a prohloubení hospodářské i sociální situace na Ukrajině v důsledku konfliktu na východě země. Tím se proces zprostředkování může opět přesunout mimo ukrajinskou migrační skupinu. Celá situace má tedy mnoho proměnných a mnoho aktérů – celý výzkum ukazuje na pružnost vyjednávání v rámci sociálního pole zarobitkování.

5.4.1 Kritika konceptu „klientský systém“ a proces zarobitkování

Tento výzkum a disertační práce balancuje na hraně mezi teoretickou a etnografickou prací. První věc, kterou jsem se zabýval v části výsledků, se tak týkala konceptuálních změn. Hlubší interpretace problému konceptualizace zprostředkovávání pracovní migrace, by více než cokoliv jiného, měla přinést diskuzi nad tématem ukrajinské zarobitky. Vnímání této praxe jako čistě nekalého, „klientskou“ logikou, opředeného „mafíánského“ mýtu, je pro mě nemyslitelné.

V případě zprostředkovávání zarobitky jsem upozornil na řadu praxí a jevů, které jsou v opozici ke konceptuálnímu pojetí systému. Podobně tomu je i u konceptu klientství – patronství – „mafíánství“. Alternativní navržený název zprostředkovávání zarobitky vystihuje, dle mého, lépe povahu jevu: tedy dynamický charakter i předmět sociálních praxí v poli zarobitkování – kterýžto koncept jsem v této práci rovněž navrhl.

Shrnuji, že argumenty pro konceptuální změnu, která lépe kopíruje povahu zprostředkovávání, vychází z teorie sociálních sítí, z absence

exkluzivity této praxe, ze situačního využívání této praxe v měnících se strukturálních podmínkách hospodářství a jeho krizí, či konjunktur. Argumenty rovněž vychází z nedostatku komunitárního propojení migrační skupiny Ukrajinců v Čechách, v nepřítomnosti ekonomické etnické aktivity a vzájemné nedůvěry mezi jednotlivými subjekty podnikání (zprostředkovateli) i mezi migranty (např. Zakarpatci, Lvovskými, Ivanofrankivskými apod.). Ukrajinci ze západní Ukrajiny nevytváří žádnou komunitu. Během let strávených v České republice navazují vztahy s ostatními Ukrajinci spíše nahodile, případně na základě stejného lokálního původu (např. jsou-li ze stejné vesnice/města). Mimo to se Ukrajinci v Plzni setkávají minimálně. Jednou z příležitostí jsou církevní pravoslavné svátky. Většinu času tráví v zaměstnání a chtějí odpracovat co největší počet hodin, aby vydělali co nejvíce peněz. Mimo to Ukrajinci navazují vztahy s Čechy, ale opět v rámci práce. Občasně dochází, u dlouho usazených západních Ukrajinců, k aktivitám ve volném čase, které spojují s navázáním kontaktů s Ukrajinci i Čechy. V některých případech došlo k aktu sňatku, nebo soužití Ukrajince a Čecha, a to primárně (až na jeden případ) za účelem snazšího přístupu na trh práce. Tyto formální vztahy ale přerostly v některých případech v opravdový partnerský poměr.

Ohledně zprostředkovávání se může z výše popsané praxe zdát, že není na koho se obrátit, pokud absentuje komunitární způsob života. Ohledně zprostředkovávání se jedná o jinou formu vztahu, než je ta komunitární. Jedná se zejména o vztahy na úrovni rodinných vazeb a následně o vztahy na úrovni vazeb známostních – založených na finančních tocích – mikroekonomice. Za úkony se zprostředkovateli platí.

Zprostředkování není stabilní jev. Pravdou je, že zde podobný způsob praxe přetrvává již téměř třicet let, avšak je nasnadě, že se jeho povaha proměňuje neustále. Systém se takto nechová a z logiky věci systém nelze změnit. Je vhodné také zmínit, že tato praxe – která má

zárodky v sovětském prostředí neformální ekonomiky a známostních vztahů notně připomíná tzv. *blat*. *Blat* znamená privilegovaný přístup k výhodnějším komoditám, službám i nemateriálním zdrojům skrze sociální sítě (Pesmen 2000 cit in Borenkova 2012: 2). *Blat* podobně jako zarobitka – zarobitkování je termín ze sovětského – ruskojazyčného prostředí. Jedná se o využití sociálních sítí v přístupu ke zdrojům. Kopíruje zprostředkovávání zarobitky v některých momentech jako je např. známostní charakter vazeb, přes který se aktéři dostávají ke zdrojům.

Významným poznatkem o „klientském systému“ je, že Ukrajinci samotný termín převzali až v českém prostředí. Mnoho z mých informátorů se s ním v minulosti nesetkala. Znají slovo klient – klient je podnikatel, movitý člověk, který má vliv – ale aplikace toho termínu přišla zvenčí. Počátky užívání tohoto pojmu v jazyce Ukrajinců vidím v devadesátých letech 20. st., kdy do českého mediálního, veřejného i lidového diskurzu vstupoval obraz Ukrajince – vymahače – mafiána. Klientelismus existoval v tradičních společnostech a jeho význam se přenesl se do prostředí sovětské neformální ekonomiky a jejich vztahů. Vznik takové praxe byl podmíněn socioekonomickými podmínkami sovětského prostředí (Černík 2005). Nicméně v 90. letech v rané fázi zprostředkovávání lze hovořit o *klientské* povaze vztahů, o mafiánech, o organizovaném zločinu a bezpráví, i když patrně došlo opět pouze k přenesení významu a pojmenování tohoto jevu v českém prostředí (akademickém i veřejném). Nejsm schopen bohužel identifikovat, zda se pojem „klient“ užíval mezi Ukrajinci již v 90. letech. Dnešní podoba zprostředkovávání zarobitky se ale obejde bez *klientelismu* a bez *patronství*, neboť zprostředkovatel migrantovi nabízí profesionální hrazenou službu, ukotvenou v logice obchodních vztahů a migrant svojí prací splácí tuto službu. Na zprostředkovatele se migranti obracejí dobrovolně a mohou si mezi zprostředkovateli vybírat – služba jim není

vnucena podobně jako patronáž. Ačkoliv někdy jsem zaznamenal, že nabízí migrantovi ochranu na pracovním trhu, tato ochrana je pouze imaginární. Fakticky zprostředkovatel na migrantovi parazituje. I když je migrant zprostředkovateli vděčný, je si vědom své role, která se nachází v marginalizovaném světě. Adaptace nedopomáhá k většímu zisku samostatnosti.

Služba je zpravidla poskytována mimo platformu státu, z čehož plyne i její neformální charakter, zahrnuje ubytování, dokumenty, práci v zahraničí i finanční zdroje. Je zde nízká ochrana práv migranta. Tato sféra se přesto obejde bez organizovaného zločinu tak, jak jej známe z devadesátých let, nebo z případů z obchodu s lidmi. Drobné podvody a korupce, zadržování části mezd, nebo neplacení pojištění je fenomén, který ve zprostředkovávání přetrvává za tichého souhlasu několika stran. Přetrvává i v prekarizovaných pracovních pozicích obsazovaných Čechy, nebo cizinci EU. Čeští zaměstnavatelé, ukrajinští zprostředkovatelé i migranti samotní z toho mají do jisté míry v aktuální situaci (2018) profit. Šedá sféra, ve které se pohybuje zprostředkovávání zarobitky, zde stále existuje a balancování všech zúčastněných na její hraně zřejmě nikdy úplně nevymizí. Ale jak říká Vasylij S.: „... *ty mafiáni, ty přece nebudou vydělávat na nějakých chudácích – ty maj už dávno jinej kšeft...*“ (Vasylij S. 2016).

Závěrem lze říci, že konceptuální změna může vyvolat pouze diskuzi ve vědecké – případně sociálně právní – obci. Vypustil jsem z tématu záměrně praxi pracovního vykořisťování (byť se dle českých zákonů v mnoha případech o exploataci jedná) a praxi obchodu s lidmi. Ukrajinští zarobitčani nevnímají svoji roli negativně – nevnímají svoji pozici v poli zarobitky jako tu nejslabší. Je to pro ně způsob realizace, způsob, jak se dostat z koloběhu nedostatku ve zdrojové zemi a jak uživit svoji rodinu. Byť se z pohledu majority jedná o skupinu na okraji

společnosti – o pracovní migranty bez práv, o chudáky, kteří musí jet pracovat za hranice – neviděl bych jejich pozici v tak černých barvách.

Ukrajinci – na rozdíl třeba od Rumunů, nebo Bulharů – mají velký potenciál se v zahraničí realizovat, neboť v oblasti *integrace na trh práce* (v poli práce) se jedná o bezproblémovou skupinu. Když už mohou pracovat – jsou ochotni na pracovišti trávit dlouhé hodiny a tím přinést nejen finanční zdroje sobě a svým rodinám, ale i cílové zemi – Plzeňskému regionu, České republice – a samozřejmě rovněž svým zprostředkovatelům. Vždy se ale jedná o dlouhodobý proces. Na prvním místě ze zarobitky těží zprostředkovatel – ve fázi opouštění, příjezdu – při fázi adaptace již dochází k akumulaci kapitálu i u migranta a státu. Fáze transnacionalizace je potom přínosem pro všechny zúčastněné aktéry.

5.4.2 Zprostředkovávání pracovní migrace jako proces

Práce ukázala na základě dlouhodobého výzkumu pracovní migrace Ukrajinců (a i dalších migračních skupin) na proměnlivý charakter zprostředkování. Základním procesem je zarobitkování v poli zarobitky – které se dělí na etapy opouštění, příjezdu, adaptace a transnacionalizace (kapitola 5.3).

Procesuální přístup má nespornou výhodu v tom, že ukazuje na charakter sociálního jevu v jeho dynamice. Výsledkem sledování pracovních migrantů po dobu pěti let není jen konceptuální změna sociální praxe. Práce ukazuje i na další faktory změn a stálou přítomnost zprostředkovávání v jeho různých podobách. Zdeněk Uherek navrhuje pro pracovní migraci tři, dnes už, raná období institucionalizace. Jedná se o živelné, transformační a institucionalizované (Uherek et al. 2008). Do tohoto usazuje zprostředkovávání a jeho různé proměny v čase. Právě v tomto spatřuji potenciál dalšího výzkumu. Zprostředkovávání pro mě tak od roku 2013 nabíralo dalších transformací.

Nutno sdělit, že od poslední institucionální fáze došlo mezi lety 2008 – 2012 (13) k další transformaci. Nazval jsem tuto fázi sekundární transformací (Rumpík 2015). Jednalo se zejména o zahrnutí občanů zemí EU do zprostředkovávání zarobitky ve chvíli, kdy absentoval počet ukrajinských migrantů v České republice v důsledku hospodářské recese a restriktivní přistěhovalecké politiky. Výzkum byl svědkem měnících se podmínek: např. nastavení nových strukturálních změn v migrační politice, v přístupu veřejnosti i zprostředkovatelů k migraci. K nárůstu pracovních agentur v Plzni, k rozvoji infrastruktury i rozvoji hospodářství až do dnešní podoby. Nyní mají Ukrajinci stále omezený přístup k integraci i na pracovní trh – ale vyvinuly se nové strategie, jak se do České republiky dostat.

Zprostředkovávání již není založeno jen na přístupu k práci, ale na komplexním balíku služeb pro migranta – v roli zákazníka – který si platí za služby svých zprostředkovatelů. Na výjezdy i na poskytnutí informací, na zprostředkování povolení k pobytu i práci – se vším se obrací na zprostředkovatele. Na něj se obrací dokonce i rodinní příslušníci, kteří jsou v České republice dlouhodobě usazení. Pouhý zlomek procenta se obrací na neziskové organizace. Migranti sem přenášejí praxi z Ukrajinského a postsovětského prostředí – nedůvěra v instituce a potřeba vydělat co nejvíce peněz, neztrácet čas vyřizováním formalit. To vše vrcholí v transformaci zprostředkovávání. Objevují se nové praxe (např. polská víza) a nové strategie (např. nelegální práce v bezvízovém režimu). V roce 2017 – 2018, k závěru mého zúčastněného pozorování dochází k nové institucionalizaci.

Tato institucionalizace vrcholí vznikem nových agentur práce a jejich ukotvení v českém prostředí. Zároveň dochází k provázání a bližší kooperaci aktérů v průsečíku polí – v poli zarobitky. Mimo pole státu mizí ze zprostředkovávání zarobitky vyšší hierarchická úroveň, v době konjunktur u Ukrajinců nedochází tak výrazně k zadržování mezd

a vymizely vyšší mocenské vztahy na úkor obchodu. Reputace zprostředkovatele a sociální kontrola v zemi původu neumožňuje v plné míře vykořisťovat ukrajinské migranty. Mezi Ukrajinci je vyšší míra provázanosti obchodních vazeb na úkor těch osobních. Jsou založeny na jakési důvěře, známosti, sociální reputaci a závazcích. Na druhé straně je zde taková důvěra jen do doby, dokud nedojde k narušení akumulace kapitálu. Ve vztazích ukrajinských zprostředkovatelů a občanů EU odpadá forma závazku a důvěry – čímž vzniká prostor pro velmi špatné zacházení a obcházení zákona.

Celý jev má potenciál chovat se jako proměňující se entita bez hranic, které by omezovaly přístup aktérů do pole zarobitky. Toto pole – stejně jako pole státu, zaměstnávání i migrantů a zprostředkovatelů prochází svým vývojem. Nemá systematickou podobu – byť je velmi komplexní!

5.4.3 Problém integrace vs. adaptace

Spolu s procesem zarobitkování dochází k adaptaci migrantů na prostředí. Vedle této adaptace jsou zde momenty, kdy dochází k částečné integraci migrantů do majoritní společnosti. Tato integrace spočívá v začlenění na trh práce. Veškeré ostatní praxe se odehrávají mimo majoritní společnost a mimo platformu státu. V krajních případech dochází k absolutnímu sociálnímu vyloučení – např. v případě nelegálních migrantů. Z výzkumu, který zahrnoval jak kvantitativní tak kvalitativní část vyplývá, že nedochází k hlubší integraci ukrajinských migrantů do české společnosti navzdory rétorice veřejnosti – odborné i státní – že Ukrajinci jsou nám kulturně nejbližší a proto je jejich integrace bezproblémová a nejvíce žádoucí. Platí zde, že:

„Urbanizace a industrializace a možnost sledovat informace z celého světa prohlubují globální znalosti a schopnost komunikovat elementární

potřeby a údaje o sobě, své rodině a další nezbytnosti. Tato schopnost překračuje migrační systémy, které dosud směřovaly osoby s určitou jazykovou znalostí a funkční gramotností do lokací, jež mají obdobné jazykové a kulturní charakteristiky jako zdrojový prostor...“ (Uherek 2016: 126).

Ačkoliv tedy dochází k adaptaci, nemusí nutně dojít k integraci imigranta do společnosti, neboť prostředí, do kterého se adaptuje, nevyžaduje větší znalost a zapojení se migranta do struktur cílové země. Předchozí odstavec dále ukazuje na skutečnost, že díky etapě transnacionalizace dochází k vyplnění odloučení od domácí populace a blízkých⁵². Migrace Ukrajinců do Izraele, Portugalska, Itálie či Spojených Států, se obejde rovněž bez jazykové a kulturní příbuznosti majority a příchozí migrační skupiny.

Je možné, že zde funguje jiný princip migrace a utváření transnacionálních sociálních uskupení – např. diaspor, komunit apod. Domnívám se ale, že kulturní mosty a stejně tak jazyková blízkost imigrační a emigrační země není v současném globalizovaném světě určujícím motivem migrace a integrace. Spatřuji je spíše v sociálních vazbách a možnostech transnacionalizace.

Dimenze integrace tedy nejsou, jak ukazuje výzkum, naplněny. Děje se tak zejména v důsledku složitého přístupu k migrační skupině Ukrajinců. V české společnosti převládá dojem, že Ukrajinci jsou jazykově blízcí a nepotřebují větší míru pomoci. Integrace je tedy zhodnocena velmi povrchně. Dle výsledků výzkumu je částečně naplněna pouze jedna ze čtyř dimenzí integrace, konkrétně strukturální

Ostatní dimenze jsou suplovány kontakty s ostatními Ukrajinci na úrovni vyjednávání podmínek života v České republice. Využívá se zejména sociální síť a jednání zde probíhá na základě mikroekonomické

směny. V této sociální síti se nachází i rodina, přátelé. Dokonce se ukazuje, že i občané Ukrajiny s přiznaným statutem trvalého pobytu využívají zprostředkovávání zarobitky pro své příbuzné z Ukrajiny přednostně, před neziskovými organizacemi, státními orgány apod. Důvody byly již několikrát zmíněny a jsou následující:

- a) nedůvěra ve státní instituce;
- b) vyplnění chybějících dimenzí integrace zprostředkovateli;
- c) upřednostnění vydělávání peněz nad časem stráveným při vybavování podkladů k integraci;
- d) časová i logistická náročnost úkonů spojených s integrací;
- e) případná neefektivita práce úřadů, pomáhajících organizací.

V případech a) – c) se jedná o překážky na straně migrantů – v případech d) a e) se jedná o překážky na straně české společnosti – českých institucí. Zprostředkovávání zarobitky umožňuje všechny tyto překážky poměrně efektivně překonat – ale ne ve prospěch integrace – nýbrž ve prospěch adaptace migranta na prostředí a ve prospěch byznysu zprostředkovatelů.

Postupné usazování migrantů v cílových zemích vyžaduje mnoho ústupků na obou stranách. Sociální integrace je natolik složitá, že je téměř nemožné ji dosáhnout. Někteří migranti se po návratu do zdrojových zemí migrace brzy opět vrací – nakonec nepatří ani „sem ani tam“. Ocitají se na „cestě“. Vybudování silnějších vazeb k imigrační zemi trvá mnoho let – ačkoliv se zdá, že ekonomicky motivovaná migrace nevyžaduje vyšší míru integrace, obávám se, že to není pravda – neboť celá tato práce ukazuje na dva odlišné světy – na ten imigrantský a na ten

---

⁵² Vyplnění ruptury (Nekorjak 2006).

český, které se mnoha způsoby prolínají, ale prozatím se neseťkaly na stejné vlně.

6 ZÁVĚR

Práce založená na poměrně rozsáhlém výzkumu, ukázala na několik problematických aspektů pracovní migrace Ukrajinců, ale zároveň na problémy pracovní migrace vůbec. Úvodní část po předvýzkumu začíná kritikou konceptu „klientského systému“, nastiňuje návrh nového konceptu *zprostředkování zarobitky* a procesuální přístup k migračním jevům, a končí diskuzí nad otázkou integrace. Jelikož jsem výsledky práce uzavřel již v předchozí kapitole, rád bych v závěru učinil krátké zamyšlení.

Celou práci provází skeptický duch a je to zřejmě dáno i mým zaměstnáním. Věnuji se sociální práci již osm let – tato disertace vznikala paralelně se získáváním nových zkušeností v pracovním životě. Mnoho poznatků se v ní odráží. V některých případech prolnutí rolí pracovníka v sociálních službách a výzkumníka. Ačkoliv jsem se snažil se toho vyvarovat, považuji to hlediska praxe za nemožné.

Proč tuto skutečnost zmiňuji? Právě závěry této práce ukazují na problematické aspekty sociální integrace. V rámci základního výzkumu navrhuji kritiku konceptu „klientského systému“ a jasné vymezení zprostředkovávání migrace jako běžné strategie migrantů, která je odpovědí na složité podmínky adaptace do prostředí cílové země.

Pokud by však měl být tento výzkum aplikovaný – navrhl bych, aby se společnost a jednotliví aktéři pole zarobitky v Plzni zabývali konkrétními dopady sociálně politických rozhodnutí na životy migrantů, na dopady jednání migrantů na své rodiny, na dopady jednání české veřejnosti vůči migrantům.

Pracovní migranti nejsou jen pasivní „marginálové“, kteří přišli z chudého „Východu na bohatý Západ“ vydělávat peníze. Motivace a jejich praxe jsou, jak jsme viděli, různé. Nezapomínejme na sociální motivace, dopady v zemi původu na rodiny, devastaci zdraví

a partnerských vztahů, které by makro přístupy zcela eliminovaly. Co se týče integrace, mám, ale na základě této práce i let zkušeností v terénu, jednu obavu – povrchní integrací na trh práce, nevyjasněným pojmoslovím i nefungujícími nástroji integrace do dalších složek občanské společnosti, dojde k vyloučení tisíců lidí na okraj společnosti. Forma vhodné občanské integrace tisíců lidí není snadná – nicméně zodpovědnost státu za dovezené pracovníky jejich zprostředkovateli, zodpovědnost uživatelů (státních i korporátních podniků) a omezení práv zprostředkovatelů (agentur práce a outsourcingu), je možným začátkem.

Současná praxe, kdy stát garantuje integraci skrze migrační politiku, ukazuje na nedostatky pokrytí „integrované populace“ právě státem. Mnoho jednotlivců i skupin zůstává mimo integrační záměry a programy. Lidí jako jsou Olena, Myroslava, nebo Olga G. není mnoho – dokonce ani mezi „kulturně blízkými“ sousedy z bývalé Podkarpatské Rusi. K tomu se v Plzni nachází tisíce nových pracovníků z mnohem rozdílnějších prostředí, jazykového (Rumuni) i kulturního (Bulhaři, rumunští, bulharští Romové).

Jako sociální vědec nemám obavy o pokračování výzkumné tradice migrace, nebo sociálních vztahů majority a minority. Jako sociální pracovník nemám strach o nedostatek práce, nebo o neuspokojivé podmínky nově příchozích. Jako člověk mám ale strach o to, že bez přijetí skutečnosti, že noví lidé budou na základě různých pohnutek a z různých prostředí do České republiky dále přicházet, nedojde k uspokojivé integraci ani soužití. Integrace, jak bylo zmíněno je oboustranný proces – využitím pracovního potenciálu migrantů, bez možnosti jejich zapojení do dalších sfér společnosti nedojdeme nikdy ke správnému cíli. Vypůjčím-li si metaforu Charlese W. Millse, může to dopadnout tak, že česká společnost, ať ekonomové, politici či veřejnost sklouzne k tomu, že bude: „...umět míchat karty, ale neumět s nimi hrát.“ (Mills 2002: 56). Snad

dostatečná a rozsáhlá empirie této práce, spolu s etnografickou imaginací pomohli alespoň částečně pochopit pravidla hry.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

- Augé, M. 1999. *Antropologie současných světů*. Brno: Atlantis.
- Baršová, A. – P. Barša. 2005. *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Basch L. – N. G. Glick – C. G. Schiller. 1994. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. London: Routledge.
- Belková, O. 2013. „Vynucené cestování strojem času – zpět do poddanství.“ *Migraceonline* [online]. Praha [cit. 8. 9. 2016]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/vynucene-cestovani-strojem-casu-zpet-do-poddanstvi>.
- Bhabha, H. K. 1990. „DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation.“ Pp. 291-322 in Homi K. Bhabha (ed.). *Nation and Narration*. New York: Routledge.
- Bogue, D. J. 1963. *Techniques and Hypotheses for the Study of Differential Migration: some Notes from an Experiment with U. S. Data. International Population Conference*. London: UNESCO.
- Boissevain, J. 1979. „Network Analysis: A Reappraisal.“ *Current Anthropology* 20 (2): 392-394.
- Boissevain, J. 1974. *Friends of Friends: networks, manipulators and coalitions*. Oxford: Blackwell.
- Borenkova, A. 2012. *The Role of Social Capital in Integration of Russian-Speaking Immigrants to Hungarian Labour Market*. Rkp. diplomové práce. Budapest: Central European University.
- Bourdieu, P. 1990a. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. 1990b. „Social Space and Symbolic Power,“ in *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. Stanford: Stanford University Press.

- Brettell, C. – J. F. Hollifield. 2008. *Migration Theory. Talking across Disciplines*. New York: Routledge.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Cambridge: Blackwell.
- Castles, S. – H. de Hass – M. J. Miller. 2014. *The age of Migration. International Population Movements in The Modern World*. London: Palgrave Macmillan.
- Castles, S. 2007. „The Factors that Make and Unmake Migration Policies.“ Pp. 29 – 61 in Alejandro Portes a Josh DeWind (eds.): *Rethinking Migration. New Theoretical and Empirical Perspectives*. New York: Berghahn Books.
- Cizinci v České republice. 2013. *Statistická ročenka ČSÚ*. Praha: ČSÚ.
- Cizinci v České republice. 2016. *Statistická ročenka ČSÚ*. Praha: ČSÚ.
- Cizinci v České republice. 2017. *Statistická ročenka ČSÚ*. Praha: ČSÚ.
- ČT 24. 2017. „Česká víza pro Ukrajince jsou miliardový byznys. Bez překupníků nejdou prakticky získat.“ *Česká televize* [online]. Praha [cit. 20. 7. 2018]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2032407-ceska-viza-pro-ukrajince-jsou-miliardovy-byznys-bez-prekupniku-nejdou-prakticky>.
- ČT 24. 2017. „Úplatky za vyřízení českých víz pro Ukrajince tečou do Polska.“ *Česká televize* [online]. Praha [cit. 20. 7. 2018]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2040956-uplatky-za-vyrizeni-ceskych-viz-pro-ukrajince-tecou-do-polska>.
- ČT 24. 2017. „Šíběři obchodují na Ukrajině s pracovními vízy do Česka.“ *Česká televize* [online]. Praha [cit. 20. 7. 2018]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2153079-sibri-obchoduji-na-ukrajine-s-pracovnimi-vizy-do-ceska>.
- ČT 24. 2017. „Ukrajinci si oblíbili polská víza. V Česku však s nimi pracovat nesmějí.“ *Česká televize* [online]. Praha [cit. 20. 7. 2018]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2214580-ukrajinci-si-oblibili-polska-viza-v-cesku-s-nimi-vsak-pracovat-nesmeji>.

- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2018. „Cizinci: Počet cizinců.“ *Český statistický úřad* [online]. Praha [cit. 18. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/cizinci/cizinci-pocet-cizincu>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2018. „Počet obyvatel obcí k 1. 1. 2018.“ *Český statistický úřad* [online]. Praha [cit. 18. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich-see2a5tx8j>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2018. „Zaměstnanost, nezaměstnanost.“ *Český statistický úřad* [online]. Praha [cit. 18. 8. 2018]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/zamestnanost_nezamestnanost_prace.
- Čermák, Z. – M. Lupták. 2015. „Socioekonomický a demografický kontext česko-ukrajinské migrace.“ Pp. 51-66 in Dušan Drbohlav (ed.): *Ukrajinská pracovní migrace v Česku. Migrace – remittance – (rozvoj)*. Praha: Karolinum.
- Čermáková, D. 2008. „Klientský systém a jeho specifika.“ Pp. 167-175 in Dušan Drbohlav (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Čermáková, D. – Novák, J. – Drbohlav, D. 2015. „Každodennost a časoprostorová mobilita ukrajinských migrantů v Praze. Život pro zítřek.“ Pp. 97 – 120 in Dušan Drbohlav (ed.): *Ukrajinská pracovní migrace v Česku. Migrace – remittance – (rozvoj)*. Praha: Karolinum.
- Černík, J. 2004. „Migrační potenciál SSSR, Ukrajina, Moldavsko, Bělorusko, problematika ekonomické migrace.“ Pp. 68-90 in Zdeněk Uherek, Renata Weinerová (eds.): *Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Černík, J. 2005. „Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku.“ *Migrace online* [online]. Praha [cit. 5. 9. 2016]. Dostupné z: <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2197596>.
- Černík, J. – Hulíková, T. – Vintro, V. – Krištof, R. 2005. „Pilotní výzkum prostředí obchodu s lidmi.“ *IOM* [online]. Praha [cit. 8. 9. 2016]. Dostupné

- z <http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna/pilotni-vyzkum-prostredi-obchodu-s-lidmi-na-uzemi-ceske-republiky-iom>.
- Červinka, O. 2004. „Ukrajinská pracovní migrace v České republice: případová studie.“ Pp. 111-161 in Zdeněk Uherek, Renata Weinerová (eds.): *Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Drbohlav, D. (ed.). 2008. *Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Drbohlav, D. et al. 2010. *Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: Slon.
- Drbohlav, D. (ed.). 2015. *Ukrajinská pracovní migrace v Česku. Migrace – remittance – (rozvoj)*. Praha: Karolinum.
- Drbohlav, D. 2018. „Neexistence viditelných problémů neznamená úspěšnou integraci.“ *Slovo* 1/2018. Pp. 4 – 5.
- Drbohlav, D. – Uherek, Z. 2007. „Reflexe migračních teorií.“ *Geografie* 112, (2): 125-141.
- Drbohlav, D. – Janská, E. 2009. „Illegal Economic and Transit Migration in the Czech Republic (Intensive Study of Individual Migrants' Behaviour).“ *Europe-Asia Studies*, 61 (1): 141-156.
- Drbohlav, D. – M. Jaroszewicz (eds.). 2016. *Ukrainian Migration in Time of Crisis: Forced and Labour Mobility*. Praha: Karlova univerzita.
- Durkheim, E. 2002. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh.
- Eriksen, T. H. 2012. *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha: Slon.
- Eurostat. 2018. „Asylum statistics.“ *Eurostat* [online]. Evropská komise [cit. 28. 9. 2018]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics#undefined.
- Fedyuk, O. 2006. „Ukrainian Labour Migrants: Visibility Through Stereotypes.“ *Migrace online* [online]. Praha [cit. 11. 9. 2016]. Dostupné z:

http://aa.ecn.cz/img_upload/79a33131c9c4293e0fcef50bfa263ef/OFedyk_Ukrainian_Labour_Migrants_CZE.pdf.

Finn, A. 2013: „*Ukraińska imigracja w Stanach Zjednoczonych. Charakterystyka ogólna.*“ *Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny* 4 (2013): 33-57.

Focault, M. 2000. *Dohlížet a trestat*. Podlesí: Nakladatelství Dauphin Daniela Podhradského.

Fonseca M. L. – S. Pereira – A. Esteves. 2014. „Migration of Ukrainian Nationals to Portugal: Changing Flows and the Critical Role of Social Networks.“ *Central and Eastern European Migration Review* 3 (1): 115-130.

Granovetter, M. S. 1973. „The Strength of Weak Ties.“ *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360-1380.

Grygar, J. 2016. *Děvušky a cigarety. O migraci, hranicích a moci*. Praha: Slon.

Hannerz, U. 1997. „Flows, Boundaries and Hybrids: Keywords in Transnational Anthropology.“ *Mana* [online] 3(1): 7-39. (*Published in Portugese as „Fluxosm fronteiras, híbridos: palavras-chave da antropologia transnacional“.* *Mana* 3(1): 7 – 39. Rio de Janeiro [cit. 16. 9. 2017]. Dostupné z: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/hannerz.pdf>.

Hannerz, U. 1992. *Cultural Complexity: Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press.

Harvey, D. 1989. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.

Hánová, M. – M. Jelínková. 2010. „Současná situace migrantů na Plzeňsku.“ *Migrace online* [online]. Praha [cit. 14. 8. 2018]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/soucasna-situace-migrantu-na-plzensku>.

Hejnal, O. – J. Mertl. 2013. „Metafory, bezdomovci a média. Metodologický nástin využití analýzy metafor a podpůrného softwaru (Maxqda a Antconc).“ *AntropoWebzin* [online] [4] (2013): 145-153. Praha [cit. 15. 6. 2016]. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/webzin/index.php/webzin/article/view/176>.

- Hugo, G. 1983. „Village – Community Ties, Villages Norms, and Ethnic and Social Networks: A Review from Evidence from the Third World.“ Pp. 186-224 in Dejong, Gordon F., Robert. W. Gardner (eds.) *Migration Decision Making*. New York: Pergamon.
- Humphrey, S. 1999. „Russian Protection Rackets and the Appropriation of Law and Order.“ Pp. 199-232 in Josiah McC. Heyman (ed.): *States and Illegal Practices*. Oxford: Berg.
- Iwánski, T. 2004. „Poland´s Liberal Visa is Welcome by Ukrainians“. *Migrace online* [online] Praha [cit. 15. 8. 2017]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/ukrajinci-uvitali-polsky-liberalni-vizovy-rezim>
- Jansen, C. 1969. „Some Sociological Aspects of Migration.“ Pp. 47-57 in John A. Jackson (ed.) *Migration*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Jirka, L. 2017. „Jak se Češi podílejí na nelegální migraci.“ *A2larm* [online] Praha [cit. 20. 7. 2018]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2017/12/jak-se-cesi-podileji-na-nelegalni-migraci/>.
- Jirka, L. 2018. *Migrace za lepším životem*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Juhasz, J. 2008. „Nelegální pracovní migrace v Maďarsku.“ Pp. 263 – 276 in Dušan Drbohlav (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Keller, J. 2010. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: SZH.
- Keryk, M. 2018. „Working in Poland: working conditions vs. labour rights of Ukrainian migrants in sectors of construction and services.“ *Migrace online* [online] Praha [cit. 10. 8. 2018]. Dostupné z: <http://migrationonline.cz/%20en/e-library/what-bothers-migrant-workers-the-most-unpaid-wages-reveals-unique-research-on-ukrainian-workers-with-polish-visa>.
- Koncepce integrační politiky ČR. 2011. „Informace a publikace pro cizince o cizincích.“ *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. Praha [cit. 10. 8.

- 2018]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/migrace/clanek/zakladni-dokumenty-k-integracni-politice-ke-stazeni.aspx>.
- Kupka, P. 2017. *Násilí, podvody a každodennost. Jak zkoumat organizovaný zločin?* Brno: CDK a MUNI.
- Kušniráková, T. – Čížinský, P. 2011. „Dvacet let české migrační politiky: liberální, restriktivní, nebo ještě jiná?“ *Geografie* 116, 2011, 4: 497-517.
- Kurzy měn online. 2018. *Kurzy* [online]. [cit. 28. 9. 2018]. Dostupné z: <https://www.kurzy.cz/kurzy-men/nejlepsi-kurzy/UAH-ukrajinska-hrivna/>.
- Lakoff, G. – M. Johnsson. 2002. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.
- Leach, E. 1964. *Political Systems of Highland Burma*. Boston: Beacon Press.
- Lee, E. S. 1966. A Theory of Migration. *Demography* 3, 1: 47-57.
- Leontiyeva, Y. (ed.). 2006. „Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové).“ *Sociologické studie* 10 (2006). Praha: Sociologický ústav.
- Leontiyeva, Y. – M. Nečasová. 2009. „Kulturně blízcí? Integrace přistěhovalců ze zemí bývalého Sovětského svazu.“ Pp. 117 – 160 in Miroslava Rákoczyová a Robert Trbola (eds.): *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Slon.
- Livinský, O. – R. Kočík. 2003. „Ukrajinská Odysea.“ *Člověk v tísni – News letter* [online] Praha [cit. 26. 10. 2016]. Dostupné z: <http://www.infoservis.net/art.php?id=1069232781>.
- Lupták, M. – M. Luptáková. 2014. „Stav ochrany ukrajinské státní hranice a procesy nelegální tranzitní migrace: sociálně-politické aspekty problematiky.“ *Oborový portál pro BOZP*. [online] Praha [cit. 26. 10. 2016]. Dostupné z: <http://www.bozpinfo.cz/josra/josra-migrace/migrace-hranice-ukrajiny.html>.
- Marcus, G. E. 1995. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography.“ *Annual Review of Anthropology* 24. Pp. 95 – 117.

- Marques, J. C. – P. Gois. 2007. „Ukrajinská migrace do Portugalska. Jak se z ničeho zrodila jedna ze tří největších skupin přistěhovalců.“ *Migrace online* [online] Praha [cit. 17. 12. 2016]. Dostupné: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/ukrajinska-migrace-do-portugalska-jak-se-z-niceho-zrodila-jedna-ze-tri-nejvetsich-skupin-pristehovalcu>.
- Massey, S. D. – R. Alacrón, J. Durand a H. Gonzáles. 1987. *Return to Aztlan: the Social Proces sof International Migration from Western Mexico*. Berkley: University of California Press.
- Matoušek, P. 2004. „Výzkumník v nebezpečném prostředí.“ *Biograf* [online] 35: 80 odst. [cit. 11. 11. 2016]. Dostupné: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v3504>.
- Mills, Ch. W. 2002. *Sociologická imaginace*. Praha: SLON.
- Mitchell, C. 1974. „Social Networks.“ Pp. 279-299 in *Annual Review of Anthropology*. Oxford: Nuffield College.
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. 2018. „Agentury práce“. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. Praha [cit. 29. 10. 2016]. Dostupné z: https://portal.mpsv.cz/sz/obcane/zpr_prace.
- Nekorjak, M. 2006. „Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky.“ *Sociální studia* [online] 3 (1) [cit. 29. 10. 2016]. Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5522/4620.
- Nekorjak, M. 2009. *Mezisvěty: Organizované zaměstnávání migrantů z Ukrajiny v České republice*. Rkp. autoreferátu disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Nekorjak, M. 2010. *Mezisvěty: organizované zaměstnávání migrantů z Ukrajiny v České republice*. Rkp. Disertační práce. Brno.
- Ortner, S. B. 2004. „Teorie v antropologii od šedesátých let.“ *Biograf*. 34: 123-162.
- Pavlíková E. – K. Sládek (eds.). 2009. *Sociální situace a religiozita ukrajinských migrantů v ČR*. Praha: Pavel Merhart.
- Pekárková, I. 2016. „Spisovatelka Pekárková z Londýna: Mnozí imigranti o integraci nestojí, i když to sami nevědí. Systém je nutí stát se podvodníky

a vykuky. A když slyším Čechy...“ *Parlamentní listy* [online]. Londýn [cit. 20. 2. 2018]. Dostupné z: <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/-Spisovatelka-Pekarkova-z-Londyna-Mnozi-imigranti-o-integraci-nejstoji-i-kdyz-to-sami-nevedi-System-je-nuti-stat-se-podvodniky-a-vykuky-A-kdyz-slysim-Cechy-420050>.

Piore, M. J. 2008. *Birds of Passage. Migrant labor and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Proti kriminalizaci pracovní... 2017. „Proti kriminalizaci pracovní migrace: Otevřený dopis ministrovi vnitra.“ *Migrace online* [online]. Praha. [cit. 19. 8. 2018]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/proti-kriminalizaci-pracovni-migrace-otevreny-dopis-ministrovi-vnitra>.

Průmyslové zóny. 2016. „Průmyslové zóny.“ *Regionální informační servis* [online]. Praha. [cit. 19. 8. 2018]. Dostupné z: <http://www.risy.cz/cs/krajske-ris/plzensky-kraj/regionalni-informace/prumyslove-zony/>.

Rakoczyová, M. – H. Pořízková. 2009. „Sociální integrace přistěhovalců – teoretická východiska výzkumu.“ Pp. 23 – 34 in Miroslava Rákoczyová a Robert Trbola (eds.): *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Slon.

Režim Ukrajina. 2017. *Ministerstvo zahraničních věcí* [online] Praha [cit. 1. 9. 2018]. Dostupné z: https://www.mzv.cz/jnp/cz/informace_pro_cizince/pobytova_opravneni_k_pobytu_nad_90_dnu/rezimy/rezim_ukrajina.html.

Rumpík, V. 2013. *Sociální jednání migrantů ve vztahu k legislativním úpravám v Plzni*. Rkp. diplomové práce. Plzeň: Západočeské univerzita.

Rumpík, V. 2015. „Махинації це я не: Klientský systém v České republice a jeho současná transformace.“ *Lidé města* 17 (1): 109-136.

Rumpík, V. 2016. „Vnitrostátní migrace Ukrajinců a její dopad v lidskoprávní rovině – antropologická perspektiva.“ Pp. 409 – 419. in Igor Lichtej (ed.): *Sborník k životnímu jubileu profesora Michajlo Tivodara*. Užhorod: UŽNU.

- Rumpík, V. 2017. „Několik poznámek ke konceptu tzv. „klientského systému“. V tisku. (Atropowebzin).
- Rumpík, V. – M. A. Brzezicka. 2013. „Ivanův denní chleba: každodenní taktiky migrantů ve vztahu k zákonům ve městě Plzeň; pilotní studie.“ *Antropowebzin* [online] Plzeň [cit. 1. 9. 2016]. Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/webzin/index.php/webzin/issue/view/1>.
- Rumuni se vzepřeli... 2010. „Rumuni se vzepřeli otrokářům.“ *Plzeňský deník* [online]. Plzeň [cit. 19. 9. 2018]. Dostupné z: https://plzensky.denik.cz/zpravy_region/rumuni-se-vzepreli-otrokarum20101107.html.
- Rumunské občanství pro... 2010. „Rumunské občanství pro 17.000 Moldavanů.“ *Euractiv* [online] Praha [cit. 19. 9. 2018]. Dostupné z: <https://euractiv.cz/section/rozsireni-eu/news/rumunske-obcanstvi-pro-17000-moldavanu-007808/>.
- Rychlík, J. – B. Zilynskyj – P. R. Magocsi. 2015. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Seidlová, M. 2016. „Ukrainian Migration in Czechia: facts and figures.“ Pp. 72-97 in Dušan Drbohlav, Marta Jaroszewicz, Markéta Seidlová, Dita Čermáková (eds.): *Monitoring of Migration Data and Policy Changes Conducted in Ukraine, Poland, Czechia and Slovakia (September 2015 – June 2016)*. Praha: Karlova Univerzita.
- Seidlová, M. – D. Drbohlav. 2016. „Current Ukrainian Migration to Czechia – refuge Economic Migrants rather tha Refugees.“ Pp. 96 – 127 in Dušan Drbohlav, Marta Jaroszewicz (eds.): *Ukrainian Migration in Times of Crisis: Forced and Labour Mobility*. Praha: Karlova univerzita.
- Keller, J. 2017. „Klientelismus“. *Sociologická encyklopedie AV ČR* [online]. Praha [cit. 1. 9. 2018]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Klientelismus>.
- Steiner, J. 2004. „Ekonomie sociálního vyloučení.“ Pp. 218-229 in Marek Jakoubek, Tomáš Hirt (eds.): *Romové, kulturologické etudy (etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace)*. Plzeň: A. Čeněk.

- Stojanov, R. – W. Strielkowski, D. Drbohlav. 2012. „Pracovní migrace a remittance: současné trendy v době ekonomické krize.“ *Geografie* 116 (4): 375-400.
- Strategie migrační politiky. 2015. *Strategie migrační politiky České republiky*. Praha: MV ČR.
- Střítecký, V., D. Topinka et al. 2013. *Obchodování s lidmi za účelem pracovního vykořisťování v teorii a praxi*. Praha: La Strada Česká republika, o.p.s.
- Švábek, J. 2017. „Vnitro chce omezit počet pracovních agentur. Rezortu vadí kriminalita cizinců.“ *Novinky.cz* [online]. Praha [cit. 18. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/domaci/428588-vnitro-chce-omezit-pocet-pracovnich-agentur-resortu-vadi-kriminalita-cizincu.html>.
- Tomek, M. 2017. „Sociální situace na Ukrajině.“ *Encyklopedie migrace* [online]. Praha [cit. 17. 9. 2018]. Dostupné z: <https://www.encyclopediaofmigration.org/socialni-situace-ukrajine/>.
- Trčka, M. 2018. „Práce v Česku s polským vízem: zaměstnávání Ukrajinců s pololegálním statusem zkoumá nový výzkum o pracovní migraci.“ *Migrace online* [online] Praha [cit. 17. 9. 2018]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/prace-v-cesku-s-polskym-vizem-zamestnavani-ukrajincu-s-pololegalnim-statusem-zkouma-novy-vyzkum-o-pracovni-migraci>.
- Trčka, M. – P. Fiala. 2018. „Jedenáctihodinové směny nejsou výjimkou.“ *A2larm* [online]. Praha [cit. 20. 7. 2018]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2018/06/jedenactihodinove-smeny-nejsou-vyjimka/>.
- Trčka, M. – Y. Moskvina – Y. Leontiyeva – M. Lupták – L. Jirka. 2018: *Zaměstnávání ukrajinských pracovníků s polskými vízy v České republice: od hlavních modelů pracovního vykořisťování k možnostem intervence*. STRONGLAB. Výzkumná zpráva. Praha: MKC.
- Uherek, Z. – D. Drbohlav. 2007. „Reflexe migračních teorií.“ *Geografie* 112 (2). Pp. 125 – 141.

- Uherek, Z. 2016. „Konceptualizace současných migrací“ Pp. 123 – 132 in Zdeněk Uherek, Šárka Ošřádalová, Věra Honusková a Vladislav Günter. *Migrace. Historie a současnost*. Ostrava: Občanské sdružení PANT.
- Uherek, Z., N. Valášková, K. Plochová, M. Mušinka. 2004. „Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do ČR.“ Pp. 91-110 in Zdeněk Uherek, Renata Weinerová (eds.). *Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Uherek, Z., Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). 2008. *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy. Vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Vašát P. – J. Bernard. 2015. „Formování komunit, nebo sociální integrace? Analýza personálních sítí ukrajinských imigrantů v Plzni.“ *Sociologický časopis* 51 (2): 199-225.
- Vašát, P. – M. Růžička. 2011. „Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus.“ *Antropowebzin* [online] Plzeň [cit. 11. 9. 2017]. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierrabourdieu-pole-kapital-habitus>.
- Vertovec, S. 1999. „Conceiving and Researching Transnationalism.“ *Ethnic and Racial Studies* 22: 447 – 462.
- Vertovec, S. 2009. *Transnationalism*. London: Routledge.
- Voslář, V. 2015. „Nepřímé zaměstnávání v ČR provází zásadní porušování pracovních práv.“ *Migraceonline* [online] Praha [cit. 11. 9. 2017]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/neprime-zamestnavani-v-cr-provazi-zasadni-porusovani-pracovnich-prav>.
- Votypka, M., B. Stefanča. 2005. „Ekonomie sociálního vyloučení na příkladu romské osady Patoracká u obce Rudňany.“ Pp. 127-134 in Lukáš Lenk, Michal Svoboda (eds.): *Argonauti za obzorem Západu*. Plzeň: Antropoweb.
- Výzkum obchodu s lidmi. 2005. „Výzkum obchodu s lidmi především za účelem nucené práce.“ *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. Praha [cit 22. 10.

2016]. Dostupné z: > <http://www.mvcr.cz/soubor/dokumenty-kriminalita-intermundia-pdf.aspx>.

Waquant, L. 2012. „Pierre Bourdieu.“ *Biograf* 27: 46 odst. [online] Praha. [cit. 20. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v2707>.

Zilinskyj, B. – Kočík, R. 2001. „Ukrajinci v České republice.“ Pp. 81-88 in Tatjana Šišková (ed.): *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál.

Державна служба статистики України. 2018. „Статистична інформація.“ *Державна служба статистики України* [online]. Kyjev [cit 22. 8. 2018]. Dostupné z: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Кічак, О. 2010. „Соціальний портрет сучасного закарпатського мігранта.“ Pp. 136-150 in Игор М. Лихтей (ed.): *Историчні Студії. Збірник наукових праць з проблем давньої і середньовічної історії та етнології*. Ужгород: Ліпа.

Кічак, О. 2012. *Трудова міграція українців Закарпаття на початку ХХІ століття та її культурно-побутові наслідки: Монографія*. Ужгород: Гражда.

Маліновська, О. А. 2011. *Трудова міграція: соціальні наслідки та шлях и реагування*. Київ: НІСД.

Rozhovory:

Všechny citované rozhovory s informátory byly uskutečněny autorem v České republice a na Ukrajině, v letech 2013 – 2018.

8 RESUMÉ

Tato disertační práce si klade za cíl obohatit debatu o zprostředkovávání pracovní migrace Ukrajinců do České republiky. v transnacionálním sociálním poli. Pojednává o sociálních praxích v transnacionálním sociálním poli a o podmínkách, které formují pracovní migraci Ukrajinců od 90. let 20. století. Zabývá se procesem zprostředkovávání pracovní migrace a dopadem tohoto procesu na integraci jedinců do společnosti, a to jak na teoretické, tak i empirické rovině.

Ve své práci čerpám z teorie sociálního pole Pierra Bourdie a z procesuálního přístupu Marca Augé v rámci antropologie současných světů. Dále je práce založena na kombinaci teoretických konceptů transnacionalismu a teorie sociálních sítí. Na základě přístupů zúčastněného pozorování definuji proces zprostředkovávání pracovní migrace Ukrajinců v sociálním poli a konstruji tím, na metateoretické úrovni, kritiku dosavadních zažitých termínů, které jsou s migrací Ukrajinců spjaty. Jedná se zejména o kritiku konceptu tzv. „klientského systému“. Domnívám se totiž, že zacházení s oběma termíny „klient“ i „systém“ je problematické a upozaďuje aktérské praxe, dynamiku a změnu. Užívání tohoto konceptu je navíc napříč různými diskurzy nejasné a nedopovídá zažitým praxím. Práce se soustředí na porozumění procesům v sociálním poli *zarobitky* (vlastní termín pocházející z aktérského prostředí, který znamená práci v zahraničí). Toto pole je tvořené průsečíkem třech sociálních polí, ve kterém jsou aktéři z cílové i zdrojové země z různých sfér. Konkrétně se jedná o sféry migrační politiky, zaměstnávání a zprostředkovatelů/migrantů. Interpretuji sociální praxe, které pole tvoří, a identifikuji vzorce jednání a myšlení aktérů, kteří se v poli migrace mezi Ukrajinou a ČR pohybují.

Etnografický výzkum, založený na dlouhodobém zúčastněném pozorování, byl zasazen do transnacionálního migračního pole mezi

Zakarpatskou Ukrajinu a Plzeň. Abych lépe porozuměl praxím v takovém poli, výzkum je multilokální. Vedle toho si vypomáhám jednoduchou kvantitativní analýzou na základě dotazníkového šetření. Disertační výzkum v této práci přinesl nejen podrobnou etnografii a interpretaci praxí při zprostředkovávání pracovní migrace. V rámci kritiky na teoretické úrovni jsem ustavil alternativní koncept *zprostředkovávání zarobitky*, který je vyjádřen procesem tzv. *zarobitkování* v několika etapách: opouštění, příjezd, adaptace a transnacionalizace. V závěrečné fázi práce polemizuji o procesu *integrace a adaptace* Ukrajinců v České republice. Na základě získaných dat odhaluji, že praxe, které jsou v rámci sociálního *pole zarobitky* uskutečňovány vedou spíše k formě přizpůsobení se na prostředí, než ke včleňování se do České společnosti.

Summary:

The aim of this dissertation is to enrich the discussion concerning the mediation of labour migration of Ukrainians to the Czech Republic from a transnational social perspective. Firstly, it deals with social practices in the transnational social field and consequently, it demonstrates social conditions, which have been shaping the labour migration of Ukrainians from 1990's. Secondly, employing both theoretical and empirical method of analysis, it is focused on the process of the mediation of labour migration and its impact on the integration of individuals into the society.

This dissertation draws its date from the two primary theoretical sources, Pierre Bourdieu's theory of social fields and Marc Augé's process approach within the anthropology of contemporary worlds. In addition to this, this work is based on the combination of theoretical concepts of transnationalism and on the theory of social networks. On the basis of participatory observation approaches, primarily, in the social field, the process of mediation of the labour migration of Ukrainians is defined and subsequently, as far as the Ukrainian migration is concerned, the

criticism of the pre-existing terms, on a metatheoretical level, is generated. In particular, this refers to so called ‚client system‘. Nevertheless, by using these two terms, ‚client‘ and ‚system‘, active practice, dynamism and procedural exchange are merging into the background, and therefore, I already consider employing this phraseology problematical and misleading. Moreover, the application of this concept seems to contain inconsistencies and hence, it remains obscure in several discussions and it clearly does not correspond with given experience.

The purpose of this work is to provide the reader with a complete comprehension of the *field of zarobitka* (my own term formed in individual's social environment – that means work abroad). This field is formed by the intersection of three social fields, which are represented by individuals from both destination and source countries with various social backgrounds. Specifically, this intersection corresponds to the sphere of migration politics, employment and intermediaries/migrants. Thus, I aim to interpret the social practice, which is constructed in the fields. Additionally, the formula of acting and thinking of concerned individuals, who are present in the migration field between Ukraine and the Czech Republic, is identified.

Ethnographic research, based on a long-term participant observation, has been conducted into transnational migration field, precisely between Transcarpathian Ukraine and Pilsen. The scrutiny is carried out as multilocal (*multisited*) to develop a profound insight into this problematic. In addition, a basic quantitative analysis, based on a questionnaire survey, has been employed. Essentially, the dissertation research in this writing have brought forth a detailed ethnography and a deep interpretation of practices in meditating labour migration. Furthermore, regarding the criticism, on theoretical level, this study has established an alternative concept, mediating of *zarobitka*, which is

expressed through a process so called, ‚*zarobitking*‘, in several stages: leaving, arriving, adaptation and transnationalization. Lastly, I engage myself in polemics concerning the process of integration and adaptation of Ukrainians in the Czech Republic. As a final result, the data suggests that the practice framed in *filed of zarobitka*, rather lead to the adaptation to the environment, than to the integration to the Czech society.

Аннотация

Данная диссертационная работа направлена на развитие дискуссии об обеспечении трудовой миграции украинцев в Чешскую Республику в транснациональном социальном пространстве. В работе идет речь о социальных процессах в транснациональном социальном пространстве и об условиях, которые влияют на формирование трудовой миграции украинцев начиная с 90-х гг. XX века, поднимается вопрос о процессе обеспечения трудовой миграции и влиянии этого процесса на интеграцию отдельных людей в социум как на теоретическом, так и эмпирическом уровне.

В данной работе мы опираемся на теорию социального пространства Пьера Бурдьё и на процессуальный подход Марка Оже в рамках антропологии современных миров. Работа также основана на сочетании теоретических концепций транснационализма и теории социальных сетей. На основе подхода включенного наблюдения мы определяем процесс обеспечения трудовой миграции украинцев в социальном пространстве и тем самым формируем, на метатеоретическом уровне, критику ранее существующих понятий, которые связаны с миграцией украинцев. В частности, это относится к понятию «система клиентов». С нашей точки зрения, использование понятий «клиент» и «система» вызывает вопросы и отводит на второй план практики агентов, динамику и процессуальные изменения. Кроме того, использование этого понятия в различных дискурсах вносит недопонимание и не соответствует реальной практике. Работа направлена на понимание процессов в социальном

пространстве «заработки» (наше собственное понятие, возникшее в социальной среде, означает работу за границей – з украинского языка - *заробітка*). Это пространство образовано в результате пересечения трех социальных пространств, представленных людьми с разным социальным багажом из страны приема и страны исхода. В частности, речь идет о сферах миграционной политики, занятости и посредников/мигрантов. Таким образом, мы стремимся интерпретировать социальные процессы, которые формируют пространство, и идентифицировать формулы общения и мышления участников пространства миграции между Украиной и Чешской Республикой.

Этнографическое исследование, основанное на длительном включенном наблюдении, проводилось в транснациональной области миграции между Закарпатской Украиной и Пльзенем. Для лучшего понимания практики данного пространства исследование было мультилокальным. Кроме того, был проведен базовый количественный анализ на основе анкетного опроса. Результатом работы стало не только подробное этнографическое исследование и интерпретация процесса обеспечения трудовой миграции. В рамках критики на теоретическом уровне мы наметили альтернативное понятие «предоставление заработков», которое реализуется процессом так называемого «заработкования» в несколько этапов: уход, приезд, адаптация и транснационализация. Наконец, в работе поднимается вопрос о процессе интеграции и адаптации украинцев в Чешской республике. На основе полученных данных, можно говорить о том, что процессы, которые реализуются в рамках социального пространства «заработки», приводят, скорее, к приспособливанию к среде, нежели к интеграции в чешское общество.

9 PŘÍLOHY

9.1 Seznam publikovaných prací studenta

9.1.1 Články v recenzovaných časopisech

Rumpík, V. 2015. „Махінацііце я не...: Klientský systém v České republice a jeho současná transformace.“ *Lidé města* 2015, 1, 17: 109 – 136.

Rumpík, V. 2017. Několik poznámek ke konceptualizaci tzv. klientského systému. V tisku. *Antropoweb*.

Tošner, M. – Z. Poláková – N. Indrová – M. Novák – V. Rumpík – K. Židlická. 2010. „Materiální past: Geneze sociálního napětí v lokalitě Litvínov - Janov ve vztahu k privatizaci bytového fondu.“ *Antropowebzin* 1/2010 [online]. Plzeň. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/webzin/index.php/webzin/issue/view/11>.

Tošner, M. – Z. Poláková – N. Indrová – M. Novák – V. Rumpík – K. Židlická. 2010. Průmysl sociálního vyloučení – lokalita Janov.“ *Antropowebzin* 1/2010 [online]. Plzeň. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/webzin/index.php/webzin/issue/view/11>.

Rumpík, V. – M. A. Brzezicka. 2013. „Ivanův denní chleba: každodenní taktiky migrantů ve vztahu k zákonům ve městě Plzeň; pilotní studie.“ *Antropowebzin* [online] Plzeň. Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/webzin/index.php/webzin/issue/view/1>.

9.1.2 Recenze:

Budilová Jakoubková, L. et al. 2011. *Balkán a migrace: na křižovatce antropologických perspektiv*. Plzeň: ZČU. (Rumpík, V. 2014 in *Sociológia* 46, 2014 č. 4. Pp. 473 – 477.)

9.1.3 Ostatní publikační činnost:

Rumpík, V. 2012. „Rozumek, Haišman a Krátkozraký, jenž do regionu nedohlédl.“ *Migrace online* 2012. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/rozumek-haisman-a-kratkozraky-jenz-do-regionu-nedohledl>.

Rumpík, V. 2016. Vnitrostátní migrace Ukrajinců a její dopad v lidsko-právní rovině. *Sborník k životnímu jubileu profesora Tivodara*. Užhorod. 2016.

Rumpík, V. 2017. „Cizinci v Plzni od A až do Ž, aneb co se v médiích nedočtete...“ *Diakonie Západ*. Dostupné z: <http://www.diakoniezapad.cz/>.

Rumpík, V. 2017. „Analýza potřeb ukrajinských migrantů ve vztahu k poskytování sociální práce.“ Závěrečná zpráva z projektu. *MVČR*. Neveřejné.

9.1.4 Příspěvky a rozhovory v médiích:

Rumpík, V., E. Sadovaia 2017. „Cheskij ekspert pro pitannya migraci kliyentyv ta oficijno roboti.“ *Zakarpatskii informator* [online]. Užhorod. Dostupné z: <http://zak-informator.in.ua/uncategorized/cheskij-ekspert-pro-pitannya-migraci%D1%97-kliyentiv-ta-oficijno%D1%97-roboti.html>.

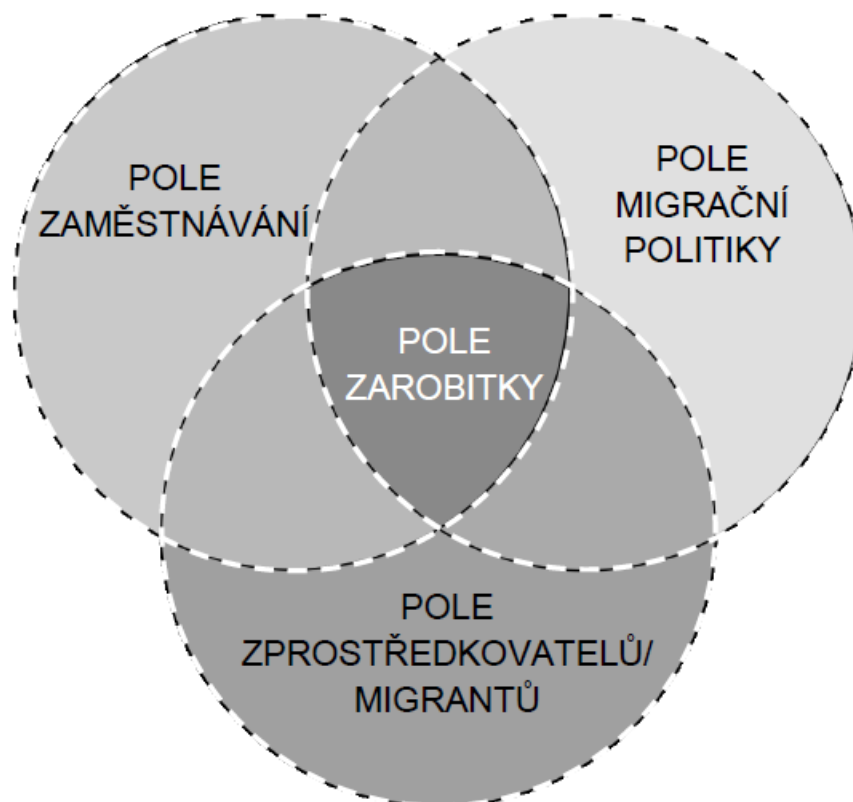
Rumpík, V. 2017. „Zaměstnávání cizinců v Česku: Porušování zákona a vykořisťování.“ *Hatefree* [online]. Praha. Dostupné z: <https://www.hatefree.cz/blo/clanky/2550-prace-cizinci-cesko>.

Rumpík, V. – J. Vaněk. – M. Tomanová. 2018. „Sbírka na podporu rodiny zemřelého Ukrajince.“ *Slovo* 1/2018. Pp. 24 – 25.

9.2 Obrazové přílohy

Fotografie pochází z vlastního archivu.

Schéma 1: Model sociálních polí

Fotografie č. 1: Lesia T. obdržela zboží z Ukrajiny

Fotografie č. 2: Autobus jedoucí z Ukrajiny

Fotografie č. 3: „Tahat fasády se naučí každý...“

Fotografie č. 6: Hraniční přechod – *leaving Zakarpacie.*

